RÉVÉSZ GY. ISTVÁN

NÉGY-SZEM-KÖZT

a kapitalizmusról és a szocializmusról

KOSSUTH

Révész Gy. István

NÉGYSZEMKÖZT A KAPITALIZMUSRÓL ÉS A SZOCIALIZMUSRÓL

RÉVÉSZ GY. ISTVÁN

NÉGYSZEMKÖZT

A KAPITALIZMUSRÓL ÉS A SZOCIALIZMUSRÓL

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1960

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

ELSŐ FEJEZET

amelyben arról lesz szó, hogy miért van szükség a többi fejezetre

Ez a könyv azért született meg, mert Kovács Péter barátom azt mondta:

— Miért állítod, hogy a szocializmus magasabb rendű a kapitalizmusnál? Megértem, hogy mindenáron meg akarsz győzni arról, hogy nektek, kommunistáknak van igazatok, hiszen nektek valósággal rögeszmétek, hogy meg akarjátok győzni az embereket. Csak éppen rosszul csinálod, mint ahogy ti valamennyien rosszul csináljátok. Csupa olyasmiről akartok meggyőzni, ami szemmel láthatóan és kézzel foghatóan valótlanság. Azt mondod: a kapitalizmus halódik, a szocializmus erősödik; a kapitalizmus embertelen, a szocializmus pedig humánus, sőt humanista; a kapitalizmus nyomort hoz a tömegeknek, a szocializmus pedig jólétet. És ha nyitott szemmel körülnézek, mit látok? A szerinted — vagy ha úgy tetszik, szerintetek — haldokló kapitalizmus az öt emberlakta világrész közül háromban él és virul, a másik kettőnek a felén szintén. A te erősödő szocializmusod mindössze két félvilágrészt hódított csak meg eddig, s ott is folyton saját elkövetett hibáit kény-

telen javítgatni. A szerinted embertelen kapitalizmusban az emberek azt csinálják, azt gyártják, termelik, adják és veszik, írják, festik és faragják, amihez éppen kedvük van. A te humanista szocializmusodban viszont megszabott tervek irányítják a gazdasági életet, az eladható árucikkek mennyiséget, minőséget, árát, meg azt is, hogy hány serdülő emberpalántából legyen orvos, mérnök, pedagógus, esztergályos stb. A szerinted a tömegeknek nyomort hozó kapitalizmusban olyan jól élnek az emberek, hogy arról mi nem is álmodhatunk. Az Egyesült Államokban például szinte minden családnak van rádiója, elektromos hútoszekrénye, mindenfajta háztartási gépe, minden négy családból háromnak televíziója, s minden harmadiknak saját autója. Ezzel szemben nálunk, ebben a szerinted kozjóletet hozó szocializmusban a rádióelőfizetők száma egy tízmilliós országban kétmillió körül mozog, s még ez az, amiben a legjobban állunk. Hiszen a mosógép, az elektromos hutószekrény nemrég még olyan ritka volt, mint a bantu néger az Északi-sarkon. Televízió még a fővárosban is nemhogy minden négy közül három családnak, de még minden harmadik, negyedik háznak sem igen jut. Maganauto pedig — eh! kár is szót vesztegetni rá. Nos, elhiszem és megértem, hogy egyeseknek jobban tetszik ez a rendszer, mint amit a felszabadulás elsöpört, hiszen kétségtelen, vannak előnyei is azzal szemben. De hogy magasabb rendű lenne a kapitalizmusnál, azt ne is próbáld elhitetni velem, hiszen a tényekkel találod szemben magad.

Nos, úgy vélem, válaszolnom kell Kovács Péternek, méghozzá kimerítően, részletesen és — mérthogy mint ő maga mondja: nekünk kommunistáknak „rögeszménk", hogy meg akarjuk győzni az embereket — feltétlenül meggyőzően. Válaszolnom kell neki, legalábbis három okból.

Először, mert Kovács Péter nem egyetlen ember, s észrevételei sem egyedül az övéi. Kovács Péterek még sokan vannak ebben az országban, s joggal követelik meg, hogy ha állítunk előttük valamit, azt bizonyítsuk is be.

Másodszor azért, mert Kovács Péter — mint mondottam — barátom. Nem elvtársam, de nem is ellenségem; olyan ember, akit tisztessé.gesnek, becsületesnek, jó szándékúnak ismerek. Szívvel-lélekkel végzi munkáját, szereti családját, gyerekeit, embertársait, szívesen tesz jót, s gyűlöli a rosszat, az embertelenséget. Szeret jól élni, és kétségtelenül szeretne még jobban élni, de biztos, hogy nem a más szenvedése, nyomora árán. Szereti a szépet, a szép könyveket, a zenét, a színházat, a filmet. Azt is tapasztalatból tudom, hogy jó barát és jó hazafi: együtt építettük a hidakat, a vasutat, a lebombázott házakat, az új üzemeket, gyárakat, városokat. Együtt örültünk, amikor az öreg béres ekéje először vágott barázdát saját parcellába, s együtt örültünk akkor is, amikor a kinevezett polgármester úr és elöljáró úr helyett magunkválasztotta tanácselnök vette kezébe városunk és kerületünk ügyeinek intézését. Mondom: Kovács Péter barátom, s joggal várja el, hogy nyílt és őszinte kérdéseire nyílt és őszinte választ is kapjon.

Harmadszor: válaszolnom kell neki azért, mert abban, hogy Kovács Péter ugyan barátom, de még korántsem elvtársam, nem kismértékben magam is hibás vagyok. Hiszen hányszor kérdezett már, s én vagy azzal intettem le nagy fölényesen, hogy „Tanulj politikai gazdaságtant, tanulj dialektikát és történelmi materializmust!" — vagy legjobb esetben is a közvetlenül feltett kérdéseire adott közvetlen válasz helyett megkíséreltem magam megtanítani őt az elméletre. Klasszikusokat idéztem, amikor pillanatnyi problémákra várt választ; a társadalmi fejlődés törvé-

nyeit szajkóztam, amikor ő arra volt kíváncsi, miért drága még nálunk a nylon harisnya, s miért nem ismerheti meg gyereke a banán ízét. Néha szinte magam is csodálkoztam, hogyan maradhatott mindezek ellenére mégis barátom Kovács Péter. De az maradt — úgy hiszem azért, mert életünk tényeire jobban figyelt, mint az én szavaimra. S most végre válaszolnom kell kérdéseire, hogy előbb-utóbb elvtársammá is legyen, mert magam is csak akkor vagyok mélto arra, hogy kommunistának mondjam magam, ha másokat is azzá tudok tenni.

Nos hát, megkisérlek válaszolni Kovács Péter barátomnak arra: miért magasabb rendű társadalmi rendszer a szocializmus a kapitalizmusnál.

— Nem tagadom az általad felsorakoztatott tényeket. Igazad van, barátom. Az Egyesült Államokban valóban majd minden családnak van hűtőszekrénye, mosógépe, minden négy közül háromnak televíziója, minden harmadiknak saját autója, nálunk pedig mindez — ahogy mondani szokták — „hiánycikk". És mi sem lenne könnyebb, mint azt válaszolnom erre, hogy nem lehet és nem igazságos éppen a világ egyik legnagyobb hatalma, egyik leggazdagabb országa és a mi kis országunk között vonni a párhuzamot. De lám, nem ez a válaszom, hanem az, hogy álljuk az összehasonlítást, mert én azt vallom, hogy *a világ akár legkisebb és legfejletlenebb szocialista állama is magasabb rendű, mint a világ leghatalmasabb kapitalista országa.*

Az sem lenne nehéz dolog, Kovács Péter barátom, hogy „bőség-érveléseddel" szemben viszontérveljek. Vagyis, hogy a televízióval, a személyautóval szemben olyan dolgokról beszéljek, ami viszont nálunk van bőségben, s amott „hiánycikk" (sőt, zárójelben azt is hozzátehetem, hogy ezek sokkal fontosabbak mindenféle háztartási gépnél). Ilyen a többi között az ingyenes orvosi és kórházi kezelés beteg-

ség esetén, és a társadalombiztosításból fakadó szociális biztonság sok más tényezője. Ilyen az ingyenes nyolc osztályos általános iskolai oktatás és a majdnem ingyenes felsőbb iskolai tanulási lehetőség. Ilyen a százezrek rendkívül kedvezményes üdültetése éppen úgy, mint az állam — *a szocialista közösség* — segítsége az élet minden komolyabb fordulójánál: születésnél, házasságnál, halálozásnál. És folytathatnám még hosszan a sort, de minek? Hiszen közismert és senki által sem tagadott tény, hogy mindez bizony nem nálunk, hanem náluk „hiánycikk", mégpedig olyan hiánycikk, amely — az autó és televízió hiányával ellentétben — állandóan ezrek és tízezrek számára jelent *tragédiát*.

Folytassam az ellenérveket? No, még csak egyet hadd említsek. Te ne tudnád, Kovács Péter barátom, hogy akad nálunk olyan „hiánycikk" is jócskán, amiket az Egyesült Államokban is boldog örömmel „nélkülöznének" milliók és milliók! Ilyen „hiánycikk" ma már nálunk a munkanélküli; a földből, az utolsó kacatból kifosztó adóvégrehajtás; a házbéruzsora miatti kilakoltatás; a szervezett gengszterizmus; a faji, a vallási megkülönböztetés és még mennyi más! S hogy mindez „hiánycikk" lett nálunk, bizony mond egyet-mást arról, melyik rendszer a magasabb rendű, hiszen nem is olyan régen meg nekünk is bőven kijutott a kapitalizmus e kétes áldásaiból.

Szóval lenne mivel „visszavágnom", Kovács Péter barátom, s jól tudod, hogy mindez éppen olyan igaz, csak sokkal lényegesebb, mint az elektromos hűtőszekrény, az autó meg a televízió. Mégsem szeretném, ha ezen vitatkoznánk. Nem mintha félnem kellene az effajta vitától — hiszen látod, egy szuszra hányféleképpen tudtam replikázni —, hanem mert céltalannak látom. Így mindig csak a pillanatról vitázhatunk — mert lám, tegnap még a te érved volt a mosógép-hiány, ma már az én érvem a mosógép-

bőség, tegnapelőtt még a te érved volt a citromhiány, ma az én érvem a közértben tornyosodó citromhalom, és így tovább. Ha azonban azt akarjuk, hogy mai vitánk nyomán holnap ne újabb vita legyen közöttünk, hanem egyetértés és egyet akarás, akkor másképpen kell megközelítenünk a problémát, barátom.

Hogyan? Úgy, hogy a jelen valóban torzítás — szépítés és mocskolás — nélkül, híven tükröződjék vitánkban. Ehhez pedig az kell, hogy a „helyére tegyük" a pillanatot, beillesszük a percek, órák, napok és évek sorába. *Csak* a mai mosógépről, banánról vagy személyautóról beszélni, *csak* a mai életszínvonalról, termelésről, kulturáltságról vitatkozni és ítélni elhibázott és értelmetlen dolog, olyan, mintha egy labdarúgó-mérkőzés állását és kilátásait egy közelről készült pillanatfelvételről akarnánk megállapítani. Még ha fel is tesszük, hogy a kép éppen a meccs egy nagyon fontos mozzanatát, netán döntő pillanatát örökíti is meg — mondjuk éppen, amikor az egyik csapat hátvédje és a másik csapat csatára összecsap a labda felett —, mégsem tudunk meg belőle szinte semmi lényegeset. Sem azt, hogyan helyezkedett ebben a pillanatban a két csapat többi játékosa; sem azt, mi az eddigi eredmény, melyik csapat fölénye alakult ki a játék során; hol is tart tulajdonképpen a mérkőzés, elején-e, végén-e stb., pedig ez mind, mind nélkülözhetetlen tudnivaló ahhoz, hogy a meccs végeredményére tippelhessünk.

Nekünk tehát — Kovács Péter barátomnak éppen úgy, mint jómagamnak —, akik nemcsak szurkolói, hanem részvevői is vagyunk a korunkban egymással szembekerült két világrendszer közötti nagy mérkőzésnek, — mielőtt véleményt nyilvánítanánk, s még inkább, mielőtt döntenénk, melyik oldalon harcolunk, igen sok mindent kell tisztáznunk és tisztán látnunk azon kívül, hogy mit mond a statisztika a

pillanatnyi mcsógép-, banán- és televízió-helyzetről. Hogy a futballmérkőzésről képet alkothassunk, ahhoz is a pillanatfelvételen kívül ismernünk kell a két szemben álló csapat felállítását, harckészségét, edzettségét, céltudatosságát, erőnlétét, védelmének elhárító erejét, csatársorának gólképességét, sőt még az sem közömbös, hogy a tribün közönségének zsome melyik csapatot lelkesíti. Tisztán kell látnunk, hogy azok, akik a kapitalizmus létét akarják meghosszabbítani, honnan indultak, mit akarnak, milyen erőben vannak, miféle szövetségesekre támaszkodhatnak, s azt, hogy honnan indultak el a szocializmus hívei, mit értek el, milyen célokat tűztek maguk elé, milyen eszközökkel és milyen harcostársakkal szövetkezve akarják céljaikat megvalósítani, és így tovább. Mindenekelőtt pedig természetesen tudnunk kell, *mi* is a kapitalizmus (bár ezt sokat magyarázgatni nem kell, mert Kovács Péter barátom, s — a legfiatalabb generációt nem számítva — a ma élő nemzedék saját tapasztalatából jól ismeri), és *mi* a szocializmus. S hogy mindezt — ha nem is kimerítően, a tudományos értekezés igényével, hanem sokkal inkább a személytől személyhez szóló, érthetően nagyon is vázlatos, de feltétlenül közvetlen és őszinte beszélgetés során — legalább futólag érinthessük, ezért van szükség e bevezető fejezet után a többi fejezetre.

Mielőtt azonban belemerülnénk a vitába, hadd mondjam meg leplezetlenül: Kovács Péter barátom eszmefuttatásában volt egyetlen mondat, amelyet n.éltatlannak tartok hozzá. Pedig hányszor és hányféle változatban kísérlik meg a Kovács Péterek ezt a szemünkre vetni! Arról a fölényeskedő mondatáról beszélek, amelyben magabiztosan jelenti ki: a kapitalizmus az öt emberlakta világrész közül háromban él és virul, a másik kettőnek a felén szintén, a szocializmus pedig csak két félvilágrészt hó-

dított meg eddig, s ott is *folyton saját elkövetett hibáit kénytelen javítgatni.*

Méltatlan kijelentés ez Kovács Péterhez. Méltatlan, mert egyetlen szava sem az övé. Többi érveiből is félreismerhetetlenül kicsendül, hogy az alaphangját egyes nyugati rádióállomások és sajtóorgánumok adják, s ő csak feldíszítette azokat saját „trilláival". Itt azonban erre sem vett fáradságot, sőt még arra sem, hogy igazában utánagondoljon annak, amit szajkóz. (És ne haragudjon Kovács Péter, hogy ha ilyesmit tesz, az én hangom is kissé érdesebbé válik. Sokkal jobban szeretem, sokkal többre tartom Kovács Péternek nemcsak barátságát, de még ellenzékieskedését is, semminthogy indulatok nélkül nézzem, amikor egy buta szövegkönyvhöz papagájnak adja magát.)

Ha nyitott szemmel körülnéz, nem lát semmit abból, hogy hol és mint virul a kapitalizmus. Személyes élményei, emlékei a kapitalizmusról legalább másfél évtizedesek (s ne lepődjék meg, ha ezeket majd én magam igyekszem felidézni). A ma „élő és viruló" kapitalizmusból pedig legfeljebb azt látja, amit a mi saját propaganda-alkalmatosságaink (sajtónk, rádiónk stb.) segítségével *mi* mutatunk neki belőle, s azt, amit a kapitalizmus *saját* propaganda-alkalmatosságai segítségével magakelletően megcsillogtat előtte. (S hogy *mi* igyekszünk tárgyilagos képet adni a kapitalista világ életéről, annak bizonysága, hogy ahol Kovács Péternek adatszerű érvei vannak a kapitalizmus „fölényéről" — a rádió, a televízió, a személyautó stb. Egyesült Államokbeli elterjedtségére gondolok —, azt nem máshonnan: a *mi* statisztikánkból vette!) Ám, ha arról beszél Kovács Péter, hol „él és virul" a kapitalizmus, akkor ne feledje el; hogy a kapitalista rendszert nemcsak az Egyesült Államok teszik, sőt nem is csak a nyugati kapitalista államok, hanem sokkal

nagyobb részt azok a *gyarmati és félgyarmati* országok, ahol a tömegek nyomora Kovács Péter számára egyenesen elképzelhetetlen méretű. Ezek teszik ki a kapitalista világ nagy részét, valamint azok a *gyarmati sorból most felszabadult államok,* amelyeket éppen a kapitalista világban „élvezett" „jólét" és „virágzás" kényszerített elsősorban, ha még nem is a kapitalista rendszer, de legalábbis a kapitalista hatalmak gyarmati elnyomó rendszere elleni harcra.

Az a bizonyos jólét és virágzás még az Egyesült Államokban sem az egész nép sajátja. S hogy menynyire nem, arra vonatkozóan hadd idézzem George Meanyt, az AFL—CIO amerikai szakszervezeti szövetség elnökét — aki kommunista-rokonszenvvel még a legnagyobb jóindulattal sem illethető —, aki 1959. április 8-án kijelentette: „Amerika első számú problémája — a tömeges munkanélküliség... A munkanélküliek száma jelenleg 4 362 000." Ehhez ugyanezen a konferencián Walter Reuther, egy másik amerikai szakszervezeti bonc hozzáfűzte: „A munkanélküliségre vonatkozó adatok nem mutatják meg az igazat. Elsősorban is a munkanélküliek száma sokkal nagyobb, mint amennyit a hivatalos adatok feltüntetnek..."

Sorolhatnám a harmadszort, a negyedszert és a tizenegyedszert is arra a bizonyos kapitalista „virulásra", de nem érdemes, hiszen korántsem valamiféle világgazdasági előadást akarok tartani Kovács Péternek. Meg aztán nem is ez az, ami szavaiban különösképpen felháborított. Hogy barátom a kapitalizmus propagandistáinak mit hisz el s mit nem, amikor ő maga a kapitalizmusból ma már vajmi keveset lát — nos, ez *hiszékenység* dolga. De hogy utánuk mondja az ő szólamaikat arról is, amit amazok nem látnak, Kovács Péter pedig *igen,* közvetlen közelről és saját életén át tapasztal — nos, ez

az, ami *méltatlan* hozzá, amit az ő szájából hallanom felháborít.

Pedig lám, Kovács Péter barátom, ha a szavakat nézzük, most sem állít valótlant, sőt igen fontos igazságot mond ki, amikor azt mondja: a szocializmus azon a területen is, amit más meghódított, folyton saját elkövetett hibáit kénytelen javítgatni. A hamisság ebben csupán az, hogy *gyengeségnek* állítja be, ami legfőbb *erősségünk*, *bűnünknek*, ami legnagyobb *erényünk*.

Mi nem tagadjuk, hogy követünk el hibákat. Szólásmondás a mi sorainkban, hogy csak az nem vét hibát, aki nem dolgozik. Kétségtelen, hogy a miénket megelőző valamennyi társadalmi rendszer vezetői azzal büszkélkedtek, azt hirdették magukról, hogy csalhatatlanok. Ám, ha — a Menny Fia, az istentől származott fáraó, az isteni császár, a felkent király, a még felkentebb pápa vagy a fel ugyan nem kent, de tévedhetetlen elnök — csalhatatlannak hirdették is magukat, azért követtek el hibákat is, bűnöket is, és meg is kapták érte a maguk — bocsánat a felkentekhez méltatlan profán kifejezésért — kritikáját. Ezek a kritikák: lázadásokban, kormányválságokban stb. jutottak kifejezésre, amelynek végén mindig ott állt és áll a legfelsőbb és legmegfellebbezhetetlenebb kritika: a szocialista forradalom. Császár és pápa, király és elnök bizony mindig követtek el hibákat — sokan közülük mást sem csináltak, csak hibákat —, s mindig történtek is kísérletek a hibák kijavítására, de ezek sohasem a Nagy Csalhatatlantól indultak ki, s mérhetetlen kárt és szenvedést hoztak a széles néprétegeknek.

Mi nem tagadjuk, hogy tévedhetünk. Nem tetszelgünk ama Pomádé király szerepében, aki elvárta híveitől, hogy csodás selyempalástjáról áradozzanak akkor is, amikor anyaszült meztelenül illegette magát előttük. Mi elvárjuk a szocializmus híveitől,

hogy azonnal jelezzék, amint munkaruhánkon a legkisebb szakadást látják, s magunk ügyelünk legvigyázóbban, hogy idejében észrevegyük a legcsekélyebb feslést is rajta. Mégpedig nem valamiféle mazochisták módjára, hogy önkínunkban kéjelegjünk, hanem hogy azonnal, még idején, és minél fájdalommentesebben gyógyítsuk, javítsuk ki a bajt, mielőtt elharapóznék és komoly kárt okozna. A szocializmus néhány évtizedes története — és a mi magyar szocialista építésünk alig másfél évtizedes történelme is — azt mutatja, hogy komoly bajok *éppen akkor* és *csak akkor* következnek be, ha eltompul érdeklődésünk saját hibáink iránt, ha mi is a csalhatatlanok kétes babéraira vágyunk és elvárjuk legjobb híveinktől, hogy pompás selyemköntösünkről áradozzanak a fülünkbe akkor is, ha ruhánkon mocskot, szakadást látnak.

Igen, amit Kovács Péter a nyugati propagandistákat szajkózva gyengeségünknek mond, az éppen legfőbb erőforrásunk még akkor is, ha a bírálat valóban valami hibánkat tárja fel, s teszi jóvá az azt nyomon követő intézkedés. Ám a mi szüntelen javítgatásunk, foltozgatásunk nemcsak ilyen természetű! Mert a „javítani" szónak a magyar nyelvben két értelme van, s mi mind a két értelemben bőven használjuk. Javítani először is annyit tesz, mint az *elrontottat rendbehozni*, s ez a fajta javítás az, amelyről eddig szóltunk. De javítani a magyar nyelvben azt is jelenti, hogy: a jót még jobbá tenni, *tökéletesíteni*. S mi javítunk ebben az értelemben is saját munkánkon, és nem is keveset.

Kitűztünk magunk elé egy célt, s kiderült, hogy többre vagyunk képesek? Már helyesbítjük is! Javítunk terveinken, kapcsolatainkon, munkamódszereinken; az élet minden felsorolhatatlanul sok és sokoldalú ténykedésében és megnyilvánulásában, s nem várjuk, míg ellencsászár és ellenpápa, ellenzék

és ellenség és ellenforradalmár olvassa fejünkre a hibát. Inkább igyekszünk megelőzni azt, önmagunkat bírálva, vizsgálva szüntelenül: ha jól is dolgoztunk, nem lehetett volna-e *még jobban*?

S ha úgy találjuk, nyíltan és hangos szóval meg is mondjuk: hibát követtünk el. Íme, nagyrészt az ilyenfajta magunk hibáit javítgatjuk szüntelenül két félvilágrészen, Kovács Péter barátom. S hogy ez mennyire így van, mennyire igaz, te is jól tudod, magad is tapasztalod nap mint nap, kis és nagy jelentőségű dolgokban egyaránt.

Ha itt befejezném a beszélgetést, azt hiszem, akkor is kiviláglana belőle, s belátná Kovács Péter barátom, hogy a szocializmus mégiscsak feltétlenül magasabb rendű a kapitalizmusnál, nem azért, mert ma már *feljebb tart*, hanem mert *feljebbre tart*. S hogy miért és miképpen jut törvényszerűen is feljebbre, arról beszélgetünk majd a további fejezetekben. Félretesszük kissé az elektromos hűtőszekrények és televíziós-készülékek mérkőzéséről készült pillanatképet — de el nem feledkezünk róla —, s igyekszünk lehetőleg a maga áradó folyamatában megfigyelni annak a kornak alakulását, amelynek egyszerre szurkolói és részvevői is vagyunk mindannyian, Kovács Péter barátom is, én is, te is, ő is...

MÁSODIK FEJEZET

amelyben egy folyton hosszabbodó mondatról és őseink álmairól esik szó, valamint arról, hány féle különbség lehet az azonos dolgok között

Mi is az a szocializmus?

Erre a kérdésre könnyű egyetlen rövidke mondatban is felelni. A szocializmus kizsákmányolás nélküli társadalmi rendszer.

Ez az egyetlen rövidke mondat mindent megmond a szocializmusról, és mégis — szinte semmit sem mond róla. Nyomában özönével születnek az új kérdések: mi az, hogy kizsákmányolás? mi az, hogy társadalom? mi az, hogy rendszer? És tovább: miért és hogyan válik lehetővé a kizsákmányolás az egyik társadalmi rendszerben, s miért és hogyan válik lehetetlenné a másikban? Aztán milyen törvények szerint zajlik az élet — a termelőmunka, a termelt javak elosztása, a tudomány és a kultúra fejlődése, miképpen alakulnak az erkölcsök, a családi kapcsolatok, s az az ezernyi más anyagi és szellemi tényező, amelynek összessége maga az élet — a szocialista társadalomban? Mi lendíti előre, mi ösztönzi haladásra a társadalmat és az egyént, ha megszűnik a történelem eddigi fő mozgatója, a magán-

tulajdon, ha lehetetlenné válik, hogy az emberek egyik csoportja az emberek másik csoportjával szemben előnyösebb helyzetbe juthasson? A végtelenségig sorolható „megszámlálhatatlan „mi?", „miért?", „hogyan?", „miképpen?", „milyen?" után ott meredezik a legnagyobb, a valóban sorsdöntő kérdés: vajon valóban kell-e, igazán jobb-e ez az újfajta társadalmi rendszer, mint az emberiség évezredes történelme során immár kipróbált és csődöt mondott elődei?

Kíséreljük csak meg kissé bővíteni a könnyedén kimondott első mondatot: A szocializmus kizsákmányolás nélküli társadalmi rendszer. Kíséreljünk meg felelni a kérdések közül legalább egynéhányra. Furcsa dolgot tapasztalunk majd.

Például, ha azt kérdezzük meg, miképpen válik lehetetlenné ebben a társadalmi rendszerben a kizsákmányolás? Ekkor a válasz így hangzik:

A szocializmus kizsákmányolás nélküli társadalmi rendszer, amelyben a termelőeszközök nincsenek többé egyesek magántulajdonában.

Kérdezzünk tovább: Akkor megszűnik a különbség az emberek termelőeszközökkel rendelkező és azzal nem rendelkező csoportjai, a kizsákmányoló és a kizsákmányolt osztályok között? S a válasz már így alakul:

A szocializmus kizsákmányolás nélküli társadalmi rendszer, amelyben a termelőeszközök nincsenek többé egyesek magántulajdonában, s ezért megszűnnek az osztályok közötti engesztelhetetlen ellentétek is.

Újabb kérdés: Akkor hát mi szabályozza majd, hogy mennyi jut egy-egy egyénre, mit használhat fel, mit fogyaszthat az egyes ember? A válasz újra bővül:

A szocializmus kizsákmányolás nélküli társadalmi rendszer, amelyben a termelőeszközök nincsenek

többé egyesek magántulajdonában, megszűnnek az osztálykülönbségek, s az egyes ember immár nem tőkéje, birtoka, vagyona szerint, hanem — addig, amíg a termelt javak mennyisége ezt szükségessé teszi, vagyis a kommunizmus alsó fokán — saját munkája arányában, ha pedig a javak bősége lehetővé teszi — a kommunizmus felső fokán, a kifejlett kommunizmusban —, szükségletei szerint részesül belőlük.

S már hangzik is a következő kérdés: Ha megszűnik az embernek ember által történő kizsákmányolása, milyen lesz a helyzet az emberek bizonyos, más-más országban élő csoportjai között? S íme a mind hosszabb válasz:

A szocializmus kizsákmányolás nélküli társadalmi rendszer, amelyben a termelőeszközök nincsenek többé egyesek magántulajdonában, megszűnnek az osztályok közötti engesztelhetetlen ellentétek is, az egyes ember immár nem tőkéje, birtoka, vagyona szerint, hanem — addig, amíg a termelt javak mennyisége ezt szükségessé teszi — saját munkája arányában, ha pedig a javak bősége már lehetővé teszi, szükségletei szerint részesül e javakból, s mivel így az anyagi javak felhalmozása sem az egyénnek, sem egyének más-más országban élő csoportjainak semmiféle előnyt nem jelent, megszűnik a háborúk oka és lehetősége.

S még sok mindent kérdezhetnénk. Nem volt szó még arról, hogy az új társadalomban mi lendíti előre az egyént és a közösséget, milyen lesz a családi élet, az erkölcsök, az emberek közötti kapcsolat, milyen lesz az ember kapcsolata a munkához, hogyan fejlődik tudomány és kultúra — és még mennyi megválaszolatlan kérdés! Pedig az előbb még oly rövidke válaszunk máris tengeri kígyóvá nőtt, s — valljuk be őszintén — minden szószaporítás elle-

nére sem mond lényegesen többet, mint az az első négy röpke szó.

Valóban, e négy szó már válasz minden hogyanra és miértre, meddigre és miképpenre. Egyszerűen azért, mert a kizsákmányolás megszűnése — az emberiség írott történelme során ismert minden eddigi társadalom legsajátabb közös jellemzőjének megszűnése — *teljesen új* helyzetet teremt a társadalmi és egyéni élet *valamennyi* vonatkozásában.

S innen az a furcsaság is Kovács Péter barátom, amelyre az előbb céloztam. Figyeld csak meg azt a kezdetben oly rövid, majd gyorsan hosszúra nyúlt — s mégiscsak a kérdések csekély töredékére felelő — választ. Azt látod, hogy ez a válasz mindig csak azt mondta meg, hogy mi — *nem!* A szocialista társadalmi rendben *nem* lesz kizsákmányolás. *Nem* lesz kizsákmányolás, mert a termelőeszközök *nem* lesznek többé magántulajdonban. A termelőeszközök *nem* lesznek magántulajdonban, tehát *nem* lesznek többé osztálykülönbségek sem. És így tovább.

De hát vajon a szocializmus nem más, mint valami nagy, bonyolult, az élet minden területére kiterjedő negatívum? Tagadása csupán mindannak, vagy legalábbis majdnem mindannak, amit eddigi történelme folyamán az emberiség tett, mindazoknak a törvényeknek és szabályoknak, amelyek szerint élt?

Természetesen nem, sőt elsősorban nem negatívum volt már akkor sem, amikor pedig még csak az emberiség szebb jövőjéről gondolkozók képzeletében élt csupán. A múlt elvetendő sajátosságai mellett a kiformálódó pozitív vonások még inkább előtérbe kerültek, amikor megalkották tudományos elméletét is. S ma már, amikor a szocializmus a föld egyhatodán megvalósult tény, s egész sor országban a megvalósulás felé halad, természetesen a nemleges

sajátosságok tagadása mellett, saját meglevő törvényszerűségei alapján is meghatározható, sőt példán is bemutatható: Nézd, íme ez a szocializmus, ilyen a szocializmus!

Ha úgy tetszik, ma már meg lehet alkotni a szocializmus számára olyan meghatározást — sőt meghatározásokat — is, amely kizárólag pozitív formában fejezi ki ennek az új társadalmi rendszernek a lényegét. Például: a szocializmus egyenlő jogú és kötelességű emberek társadalma, amelyben az egyént minden oldalú érvényesülésében, fejlődésében csak saját képességei korlátozzák. Az ilyen és hasonló meghatározásokat, aszerint, hogy a társadalmi és egyéni jellegzetességek melyikét kívánjuk hangsúlyozni, legalább olyan hosszan sorolhatnám egymás mellé, mint amilyen hosszú ama negatívumokból álló végeérhetetlen mondat volt. Mégis az az előbbi, a szocializmust a megelőző társadalmi formákkal összehasonlító meghatározás — nem is egy szempontból — teljesen helyes és jogosult. Először: ez a meghatározás még akkor született, amikor a szocializmus még sehol nem valósult meg, s csak elméletét dolgozták ki tudományosan. Másodszor: az emberek túlnyomó többsége — valljuk meg, te is és én magam is — még sokkal jobban ismeri a kapitalizmus vagy a feudalizmus viszonyait, mint a szocializmusét, s az emberiségnek még több mint a fele ma is a régi, kizsákmányoláson alapuló társadalomban él. Ezek számára tehát éppen ez a nemleges meghatározás teszi a leginkább *érthetővé* és — bátran hozzátehetjük — a leginkább *vonzóvá* is a szocializmust.

Érthetővé teszi azzal, hogy nem valamiféle fantáziaszülte, megfoghatatlan utópiát rajzol eléjük, hanem összehasonlít és így magyarázza meg, miben különbözik az ismeretlen vagy az egy országban már megszületett, más országokban még fejlődése kez-

deti szakaszában levő új társadalom a nagyon is jól ismert, a föld nagyobb részén még ma is agonizáló, elaggott régitől. És vonzóvá teszi az emberek számára azáltal, hogy megtudják belőle: a társadalom átalakulásának, átalakításának eredményeképpen mi mindentől szabadulnak meg, amit a régi társadalomban terhesnek, igazságtalannak, bántónak, gonosznak, elviselhetetlennek, embertelennek éreztek.

Mert a dolgozó emberek döntő többsége a kizsákmányoláson alapuló társadalmat — legyen az rabszolga, hűbéri vagy tőkés rendszer — mindig gonosznak, elviselhetetlennek, igazságtalannak és embertelennek érezték. Mindig vágytak az igazságos és emberhez méltó társadalom után, s gondolkoztak azon, miképpen lehetne elérni, megvalósítani azt és milyen is lesz benne az élet. Sőt, a történelem folyamán számtalanszor kísérleteztek is vele. Az ókori görög bölcselők közül Platón az arisztokráciában, Démokritosz a nép uralmában, Róma nagy költője, Ovidius a legendás aranykor visszatértében vélte megtalálni a receptet a társadalom bajainak orvoslására. Számos vallásos mozgalom — köztük az őskeresztények is — kommunisztikus aszkétizmussal, Spartacus, Dózsa, s még annyian véres lázadással akartak igazságos és emberhez méltó kapcsolatokat kialakítani az emberek között. Morus Tamástól, Campanellán át Fourier-ig és Owenig az utópista szocialisták egész sora igyekezett elméleti útmutatást találni és gyakorlati példát mutatni a kétkedőknek és reménykedőknek arra, hogy az igazságos, emberhez méltó társadalom megvalósítható. *A társadalmi igazságtalanságok gyűlölete az emberek túlnyomó többségében éppen olyan régi, mint maga az igazságtalan társadalom,* s ezzel pontosan egyidős az emberiség vágya, törekvése is az igazságos, emberhez méltó társadalom megteremtésére.

Ám, ha így van, mi jogosít fel bennünket, kommunistákat arra, hogy azt higgyük: a történelem évezredei során minden álmodozó és kísérletező csak lidércfény után futott, s csupán most, a mi életünkben érkezett el, *de most aztán tényleg elérkezett az idő ennek az évezredes álomnak megvalósítására?* Mi jogosít fel bennünket arra, hogy szilárd meggyőződéssel hirdethessük: minden más elmélet és kísérlet hiú ábrándkergetés volt csupán, a szocializmus elmélete és „kísérlete" azonban megvalósítható, reális, sőt törvényszerű történelmi követelmény? Mi jogosít fel arra a meggyőződésre, hogy a szocializmussal valóban az az igazságos és emberhez méltó társadalom születik, amelyre íme nemcsak apáink, de a történelem legrégibb, ködös messzeségeiben élt őseink is vágytak már?

Az emberiség örök álmai között sok olyan ősrégi és állandóan jelenlevő álom van, mint az igazságos társadalom utáni sóvárgás. Ezeket az álmokat hűségesen megőrizték napjainkig az emberiség legtávolibb őskorából, s a földkerekség legtávolibb pontjairól származó mondák, legendák, mesék és mítoszok. Lám, az euráziai kultúra bölcsőjénél, Babilonban vagy Egyiptomban hány festmény és szobor őrzi az egyik ilyen álmot: a szárnyas, repülni tudó emberalakot! Az ókori görög mitológiában Daidalosz és Ikarosz mondájában ölt újra testet a repülő ember. Az arab álmodozókat pedig repülő szőnyeg, vagy a fél égboltot betöltő, emberfeletti erejű, de az ember szolgálatába hajtott dzsinn repíti egyik helyről a másikra. Ám bárhol lapozunk is bele a népek legenda- és mesevilágába, a repülő embert mindenütt megtalálod. Az indonéz szigetvilág bennszülöttjeinél éppen úgy, mint az Amazonas menti indiánoknál, vagy — hogy sokkal közelebbi példákat is mondjak — a keresztény babonák seprőn lovagló boszorkányaiban és szárnycsattogtató angyalaiban,

vagy akár a magyar népmesék hétmérföldes csizmáiban és a „hipp-hopp, ott legyek, ahol akarok" varázsigéjében. Igaz, a „repülőgépek" kortól és néptől függően változnak — hol madártollból készült szárny, hol táltos paripa repíti az embert, hol a felszálló harmat emeli magasba, mint Rostand romantikus színpadi hősét Cyranót, hol ágyúgolyón lovagolva száll, mint a Háry Jánosnál is nagyotmondóbb Münchhausen báró. A vágyálom tartalma, lényege azonban világrészeken és évezredeken át ugyanaz maradt: a repülő ember. S hányan voltak, akik érezték, tudták, vallották, hogy ez az álom egyszer majd valósággá válik, s meg is kísérelték megvalósítását! Nem is kell visszamennünk a mesék és legendák világába. Emlékezz csak a középkor legsokoldalúbb alkotó zsenijének, Leonardo da Vincinek szárnyaskerék- és madárszárny-kísérletére, vagy évszázadokkal később, már a mi korunk hajnalán Otto Lilienthal német mérnöknek karra erősített, fából — textiliából összeszerkesztett denevérszárnyaira!

Ám hiába rakta az emberi fantázia évezredeken át egymásra legváltozatosabb elképzeléseit, s hiába volt a legjobb elmék és legbátrabb szívek kísérletező elszántsága is. Annak, hogy az ember valóra válthassa a történelem kezdetén — a Nílus völgyében, Arábia sivatagaiban, Amerika őserdeiben — már megálmodott álmot, s felemelkedhessen a levegőbe, megvoltak az anyagi és szellemi előfeltételei.

Bizony, ahhoz előbb Torricellinek fel kellett fedeznie, hogy a levegőnek súlya van, Boyle-nak és Mariotte-nak, hogy a gázok kiterjedése és nyomása összefügg, Newtonnak, hogy a gravitáció, a tömegvonzás húzza vissza a földre a felfelé vágyakozó embert. S mennyi szellemi kincs összegyűjtésére és összehangolására volt még szükség ahhoz, hogy a Montgolfier fivérek meleg levegő-hajtotta léggömb-

je először emelkedhessék az ég felé! S aztán: meg kellett találni a könnyű fémeket és feldolgozásuk módját, a kőolajból lepárolható benzint, meg kellett alkotni a robbanómotort, a légcsavart, s ezernyi más technikai előfeltételét a dolognak. Csak ekkor érkeztünk el oda, hogy a két Wright testvér merev szárnyú, a levegőnél nehezebb gépével ország-világ ámulatára megtehesse az első néhány méteres utat az elképedt emberek feje felett. S nézz körül, íme: ma, ebben az órában is, emberek százai és ezrei szállnak egészen természetes magátólértetődöttséggel vicinális távolságokra és egyik kontinensről a másikra, TU—114-esek kisebb falu lakosságának megfelelő utaslétszámmal szelik a legmagasabban szálló felhők felett a levegőeget. Nem galambnál, nem is a sirálynál, hanem a hangnál is gyorsabban száguldó lökhajtásosok viszik terhüket távoli országokba. Szputnyikok hagyják mélyen maguk alatt még a levegőtengert is. Űrrakétát küldött a szovjet ember új bolygóul keringeni a Nap körül, és emberkéz faragta szerkezet hidalta át anyabolygónk és hű kísérője, a Hold közötti távolságot, lefényképezve annak soha nem látott oldalát. Talán mire ezek a sorok megjelennek, de biztosan nem sokkal később, idegen égitestekre száll az egykor madárszárnyakról álmodozó ember is! Amire a népek fantáziája vágyódott, amit költők képzelete kiagyalt, íme megvalósult, s a valóság máris messze maga mögött hagyta, és óráról órára még inkább maga mögött hagyja a legvakmerőbb képzeletet is.

És nem a repülés az egyetlen ilyen évezredes álom, ami megvalósult, azt úgye magad is tudod, barátom. Nincs-e ott szobánkban, a televízió képernyőjében a távoli történéseket elénkhozó varázstükör? Röntgen-készülékeinkben a mindenen átlátó szem? Nem fogtuk-e be a megszelídített villámot, hogy bevilágítsa éjszakai utcáinkat, otthonunkat?

Nem alkottunk-e a gondolatnál gyorsabban gondolkodó kibernetikus gépeket? Nem hajtottuk-e igánkba az anyag „szellemét", az atomenergiát s a rádió nem hozza-e el nekünk a legröpkébb lábú Hermésznél is gyorsabb a világ legtávolibb sarkaiból is a friss események hírét?

Igen, az álmok, amelyek évezredeken át oly hiúnak tűntek, megvalósultak. De csak akkor, amikor megvalósulásukhoz már megvoltak az előfeltételek — akár szellemi, akár anyagi feltételekről lett légyen is szó!

Nos, az igazságos és emberhez méltó társadalom megteremtésének a mi napjainkban értek meg a szellemi és az anyagi feltételei. Ezért hirdetjük szilárd meggyőződéssel, hogy apáink és őseink évezredes álma most már megvalósítható. Sőt: részben, földkerekségünk egy jelentősen nagy területén már megvalósult, még nagyobb területen az emberiség még nagyobb része számára most van megvalósulóban és mindenütt, mindenki számára meg fog valósulni. A hitetlenkedő kétségbevonhat feltételezéseket, de aki a tényeket vonja kétségbe, az vagy bolond, vagy tudatos hazug. Én neked, barátom, a tények, *az általad ismert tények* erejével akarom bebizonyítani, hogy *az igazságos társadalomról szőtt ősi álom megvalósulása: a szocializmus s annak felsőbb foka, a kommunizmus.*

Ám könnyű kimondani a szót: szocializmus. De nézzünk csak körül a földgolyónak azon a hatalmas területén, amelyet úgy nevezünk: szocialista világ, s ismét furcsa dolgot veszünk észre. Hiszen ebben a szocialista világban megvalósult a szocializmus az Uráltól nyugatra Európa felén, s keletre Ázsia felén. Most építik a szocializmust a Sárga-tengertől, a Himalája északi lejtőitől, a Koreát átszelő 38. szélességi körtől az Elbáig, a Balti-tengertől a Thráktengerig. De ez a szocializmus vagy épülő szocializ-

mus más-más képet mutat, ha a térkép más-más pontját vesszük szemügyre, még akkor is, ha a megvalósult szocializmus országát kihagyjuk az összehasonlításból.

Ha csak azokat az országokat nézzük, amelyek egyként azt állítják magukról, hogy a szovjet példa nyomán most építik a szocializmust, akkor is káprázatosan változatos kép tárul elénk. Azonos példa, azonos cél, s mégis a színek, az árnyalatok, a különbségek micsoda végtelen sokasága — akár gazdasági, akár politikai, kulturális vagy módszereket néző szempontból vizsgáljuk! A Német Demokratikus Köztársaságban és itthon, Magyarországon is röpke évek alatt hatalmas új városokat építettünk az acélnak, amelyeknek szivei a legkorszerűbben megalkotott gigantikus óriáskohók. Kínában viszont — a hasonló óriáskohók létesítése mellett és azzal egy időben —, e gigantikus ország minden zugában, ahol vas és szén csak fellelhető, az előzőkhöz nem is hasonlítható kis olvasztók, úgynevezett népi kohók százai és ezrei működnek. Bulgáriában a mezőgazdasági lakosság már évek óta szinte teljes egészében közös szövetkezeti földön gazdálkodik, Lengyelországban és másutt a termőföld túlnyomó — habár évről évre csökkenő — részéről a kisparasztok még mindig saját külön csűrjükbe hordják be a learatott termést. Van ország, ahol egyetlen egy párt működik csak, s van ország, ahol nemcsak hogy létezik több párt is, de a különböző pártok tagjai, képviselői a kormányban is részt vesznek. Van, ahol különleges sebességű, emeletesre épített gyorsvonatok száguldanak a síneken, s van, ahol ma is a ló a fő közlekedési eszköz. Van, ahol égignyúlnak a neonnal megvilágított felhőkarcolók, s van, ahol a lakosság zöme ma is ősi jurtákban lakik. Egyik helyen latin, máshol cirill, vagy stilizált képírás jelekkel írják le a szót: szocializmus.

Ilyen különbségek láttán joggal kérdezheted: hihető-e, hogy ezekben az országokban ugyanazt is értik e szó alatt?

Valóban, ugyanazt értik, barátom. A szocializmus építésének alapelvei ugyanis mindezekben az országokban azonosak.

Nincs olyan szocializmust építő ország, amely a kizsákmányolásmentes társadalmat a termelőeszközök magántulajdonának alapján akarná felépíteni. A termelőeszközök köztulajdonba vétele a kizsákmányolás lehetősége megszüntetésének előfeltétele, ezért ez valamennyi szocializmust építő ország alapelve.

A szocializmust építő országokban nincs a munkásosztálynak két, vagy több pártja, hiszen a munkásosztály érdekei mindenütt egységesek. A munkásosztály egysége a szocializmus építésének előfeltétele, tehát ez valamennyi szocializmust építő ország alapelve.

Nincs olyan szocializmust építő ország, amelyben — mégha léteznek is a munkásosztály pártján kívül más pártok — a munkásosztály más társadalmi osztálynak engedné át a vezető szerepet. A proletariátus vezetése a szocializmus építésének előfeltétele, valamennyi szocializmust építő ország alapelve.

A szocializmust építő országok között nincs olyan, amelyben a különböző dolgozó osztályok és rétegek egymás ellen harcolnának. Az összes dolgozó osztályok és rétegek összefogása — az együttes előrehaladás érdekében és minden visszahúzó kísérlettel szemben —, a munkásosztály és pártja vezetésével a szocializmus építésének előfeltétele, valamennyi szocializmust építő ország alapelve.

Nincs olyan szocializmust építő ország, amely egyedül és kizárólagos jogának tartaná a szocializmus létrehozását. Ellenkezőleg, e nagy történelmi

feladat megvalósítását közös ügyüknek és közös érdeküknek tartják, s ezért ebben kölcsönösen segítik és támogatják egymást és az egész világ proletariátusát. A proletár nemzetköziség valamennyi szocializmust építő ország alapelve.

A szocializmust építő országok egyaránt felmérhetetlen segítséget kaptak attól az országtól, amelyben a szocializmus először vált valósággá: a Szovjetuniótól. A Szovjetunióhoz fűződő barátság és hűség, a Szovjetunió tapasztalatainak hazai felhasználása valamennyi szocializmust építő ország alapelve.

Nincsen olyan szocializmust építő ország, amely más — szocialista vagy nem szocialista rendszerben élő — országgal szemben jogtalan területi vagy egyéb igényeket támasztana. Vagy amelyben a lakosság egy része a lakosság többi részének szenvedése árán akarna nagyobb előnyöket magának. A szocializmust építő országokban nincsenek faji vagy nemzetiségi különbségek. A nemzeti egyenjogúság valamennyi szocializmust építő ország alapelve.

A szocializmus minél gyorsabb és minél zökkenőmentesebb építésének, a szocialista vívmányok mind magasabb szintre emelésének előfeltétele a nyugodt, békés munka. A béke megőrzése és védelme minden szocializmust építő ország alapelve.

És sorolhatnánk még hosszan azokat az előfeltételeket, alapelveket, amelyek valamennyi szocializmust építő országban — és természetesen a megvalósult szocializmus országában is — közösek: a nemzeti függetlenség, a kultúrforradalom, a proletárdemokrácia, az életszínvonal állandó fokozatos emelése, a lelkiismereti és a sajtószabadság stb., stb. Az a felmérhetetlen sokrétűség és sokszínűség, amely a szocialista világ térképére tekintve elénk tárul, nem a szocializmus különböző értelmezéséből fakad, hanem abból, hogy nincs két olyan nemzet, amely a fejlődésnek teljesen azonos fokán, a nem-

zetgazdaságnak azonos struktúrájával, azonos történelmi múlttal, nemzeti sajátságokkal és hagyományokkal került volna a szocializmus küszöbére. Ha a cél azonos is, ha a szocializmust építő népek ugyanarra a csúcsra igyekeznek is, bizony más-más ütemben, más-más szereléssel kell haladnia annak, aki a hegyoldal valamelyik síkjáról indul, mint annak, aki a hegy lábánál is mélyebben fekvő szakadékból, mással annak, aki a fagyosan holt északi, s mással annak, aki a viharoktól korbácsolt déli oldalról indulva igyekszik felfelé.

S ahány szocializmust építő ország, annyi különböző nép, táj, éghajlat, körülmény. A Német Demokratikus Köztársaság, vagy Csehszlovákia viszonylag fejlett iparral, nagyszámú, jól képzett és nagy mozgalmi tapasztalattal rendelkező munkásosztállyal indult el ezen az úton. Kína, Korea, Vietnam az euráziai kontinens legelmaradottabb gazdaságával s viszonylag igen kisszámú munkásosztállyal vágott neki ennek az útnak. De ha van is bizonyos hasonlatosság egyik-másik területen, éles az eltérés más lényeges pontokon. A Német Demokratikus Köztársaság dolgozói úgy léptek az új társadalom megalkotásának útjára mint háborút vesztett, idegen megszállás alatt levő, a nemzet másik felét a szakadék túlsó partján tudó ország népe, Csehszlovákia népei viszont éppen akkor nyerték vissza az idegen hódító alól felszabadított, szétszabdalt országuk egységét, amikor ráléptek erre az útra. Korea szocializmust építő északi felének más nép hadserege hozta meg a felszabadulást a gyarmati elnyomás alól, Kína viszont évtizedes forradalmi harcok során maga rázta le az imperialista hódítók és honi csatlósaik igáját. És így vehetnénk sorra mind a szocializmust építő országokat, s azt látnánk: nincs közöttük kettő, amely legalább a döntő gazdasági és történelmi tényezők tekintetében azonos

pontról indult volna el. Innen hát a lényegbeli azonosságok mellett a helyi adottságok, módszerek oly bő változatossága, mert a szocializmus tudománya élő, az élet adta körülményekkel mindig számot vető tudomány. Igy van, barátom: *a szocializmust pontosan kidolgozott alapelvek szerint, előrelátó tervek alapján és előre megszabott célokra építik, de nem előregyártott elemekből.*

A szocializmust építeni éppen ezért korántsem könnyű dolog. Mert ha igaz is, hogy a példa, a minta kész, s a kétkedőnek, a kérdezőnek egyetlen kézmozdulattal rámutathatunk: nézd, ime ez a szocializmus, ilyen a szocializmus, ezt a rendet akarjuk a régi helyébe — *követni lehet ezt a példát, de másolni nem.*

A szocializmus építése nem könnyű azért sem, mert, ha sok is a lelkes híve és sok baráti kéz fog is össze ebben a nagy munkában, az ellenség, az értetlenség és a tévedés lehetősége sem kevés.

Az új társadalom építésének nehézségeinél első helyen a nehézségek fő okozóit: a szocializmus ellenségeit kell említeni. A szocializmus ellenségei még uralmuk alatt tartják a földkerekség és az emberiség nagyobb felét. S nemcsak arra vannak a végletekig elszánva, hogy a maguk területéről távol tartsák a szocializmus eszméit és a szocialista törekvéseket, de mindent elkövetnek annak érdekében is, hogy a szocialista országoknak nehézségeket támasszanak, hogy csökkentsék a szocialista országok hatását saját népeikre, s ha mód adódik rá, megfojtsák, fegyveresen szétzúzzák a szocializmust ott is, ahol győzedelmeskedett, vagy ahol a megvalósulás felé halad. S hasonlóképpen nem lehet figyelmen kívül hagyni azt az ellenséget sem, amely a régi rendszer maradványaként ott él még a szocializmust építő országokban, visszavágyva a megdőlt rendszert. A szocialista erők szüntelenül szembeta-

lálják magukat a külső és belső ellenséggel, éppúgy, mint azzal a legbensőbb ellenséggel, amit a régi rendszer sokak fejében és szívében hagyott. s amelyet még ma is táplál önzéssel és elmaradottsággal.

A szocializmus építése során kétségkívül az ellenség — akár az imperialista környezetről, akár a megdöntött uralkodó osztályok restaurációra törő maradványairól, akár az emberek gondolkozásában meglevő visszahúzó eszmékről legyen is szó — okozza a legsúlyosabb nehézségeket. Ám ne higgyük, hogy ha ez az ellenség el is veszítené minden erejét — például az imperializmus teljes megsemmisülésével —, akkor a szocializmus építése egyszeriben zökkenésmentes sétává válna, s az ezen az úton haladók nem kerülnének szembe nehézségekkel, értetlenséggel, nem tévednének soha zsákutcába vagy mellékutakra. Hiszen a szocializmus hívei maguk vallják, hogy a társadalom az ellentéteken át fejlődik, s ez nemcsak osztálytársadalmakra igaz, nemcsak a kizsákmányoltak és kizsákmányolók évezredes ellentéteire, a termelés és elosztás ellentéteire vonatkozik. Igaz ez a kizsákmányolástól mentes szocialista társadalomra is. Csakhogy míg a kizsákmányolók és kizsákmányoltak ellentéte — maga az emberiség történelme bizonyítja — kibékíthetetlen, s folytonos véres vajúdásban tartja a világot, a szocializmusban jelentkező ellentmondások — amelyekről később részletesen szó esik még majd — nemcsak kibékíthetők, hanem feloldásukkal éppen ezek lendítik előre újabb és újabb csúcsok felé az emberiséget.

HARMADIK FEJEZET

amelyben Anatole France és Nagy Lajos mond egyet s mást a szabadságról és a demokráciáról, s ez egészen másként hangzik, mint amit a Szabad Európa mond erről. A továbbiakban aztán kiderül, hogy mit mondanak a tények

Nem, nem feledkeztem meg beszélgetésünk elejéről, nem felejtettem el szavaidat barátom, amelyekkel beszélgetésünk megindult. S ha, mint láttad, bőven tudnék is érveid ellen ellenérveket — mosógépeddel szemben létbiztonságot, televízióddal szemben társadalombiztosítást — felsorolni, nem fogok és nem akarok Bodóné módjára másról beszélni. Ha vallom, hogy a szocializmus mindenképpen és minden szempontból magasabb rendű a kapitalizmusnál, úgy akkor is be kell tudnom bizonyítani igazamat, ha az általad, s nem az általam választott csatamezőn mérjük össze erőnket (illetve hát a két szembenálló társadalmi rendszer erejét). Megnyugtathatlak: lesz még szó hűtőszekrényről és személyautóról is, s mindazokról, amiket felhoztál. S ha most még nem is közvetlenül ezekről beszélek, azért máris visszatérek a te szavaidra és érveidre, lássuk, meg tudlak-e győzni arról, hogy hamisak a húrok, amiket megpendítettél.

Idézlek majd még szó szerint eleget, vitázva szóval, hangsúllyal és mondattal egyaránt. Előbb azonban arról az akkordról szeretnék beszélni, amiben az általad megpendített húrok összecsendülnek, arról az alaphangról, amely benne cseng minden szavadban, — vagy ha nem szereted a képletes hasonlatokat, kifejezhetem magam hasonlat nélkül is: arról az alap-érvről, amelyen minden rész-érvelésed nyugszik. Ez pedig — akár használati cikkekről, akár tervezésről vagy serdülő emberpalántákról lett légyen is szó — egyetlen mondatban foglalható összse. S ez a mondat így hangzik: a kapitalizmusban szabad az ember, a szocializmusban nem.

Beszéljünk hát mindenekelőtt a szabadságról.

Mi sem könnyebb, mint meggyőznöm téged arról, hogy az a szabadság, amit a kapitalizmus állítólag nyújt nem az, amire te gondolsz, amire te vágysz, amit te egyáltalán ez alatt a szó alatt értesz. Hadd idézzem emlékezetedbe a marótollú nagy francia írót, Anatole France híres mondását arról, hogyan is értelmezte a szabadság és az emberi egyenlőség fogalmát az a kapitalista ország, amely talán minden más kapitalista országnál többször hangoztatta a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavát: a Francia Köztársaság. Azt mondja Anatole France: „Nálunk gazdagnak és szegénynek egyformán tilos a hidak alatt aludni."

A Dunán, Budapesten annak idején sokkal kevesebb híd ívelt át, mint Párizsban a Szajnán. Viszont hajléktalanunk nekünk legalább annyi volt, mint Anatole France városának. Nálunk a pad volt a nincstelenek „divatos" szállása. Hát erről a padonalvásról is jegyzett már fel egyet s mást az irodalom. Én talán a legrövidebbet, de legjellemzőbbet, Nagy Lajos 1929-ben kelt „A padon aludni" című rövid, remekbeszabott karcolatát idézem, annál is inkább, mivel ebben a tétel ugyanúgy, mint A.

France-nál, elsősorban a szabadságjogok szempontjából vetődik fel. Íme:

„Télen, úgy húszfokos hidegben rettentő lehet az utcai padon aludni. Talán nem is lehet, csak egyszer, először és utoljára, mert megfagy az ember. Éppen azért bizonyosra veszem, hogy télen szabad a padon aludni.

Így nyáron viszont, amikor még éjszaka is harmincfokos a meleg, bizonyára kellemes a padon aludni. Persze, nem annak, aki, ha akarna, sem aludhatna ágyban, mert nincs lakása. Szóval nem hajléktalannak, hanem annak, akinek a hőség túlságosan átmelegítette a szobáját, s éjszakára nincs benne maradása.

Azt hiszem, hogy akinek van rendes ötszobás lakása, de a szobáiban fullasztó a hőség, az egész nyugodtan lesétálhat a körútra, leülhet egy padra, s elbóbiskolhat. Ha azután fölkelti a rendőr, csak azt kell igazolnia, hogy nem holmi nyavalyás hajléktalan, hanem közgazdasági életünknek olyan nemes és hasznos tényezője, hogy ötszobás lakása van.

De ha a hajléktalan ül le éjjel a padra s fejét mellére ejtve, szunyókálni kezd, egyszeriben ott terem mellette két biciklis rendőr, megállnak, nézik, az egyik megpiszkálja a kardjával, a hajléktalan felébred, s következik az igazoltatás. És ennek az igazoltatásnak folyamán derül ki, hogy társadalmunknak micsoda végtelenül bölcs a rendszere, hogy mily kitűnő és célirányos törvények és rendeletek igazgatják azt. Az egész szerkezet olyan okos, oly praktikus, logikus, olajjal kent és könnyen járó, hogy már szinte gyönyörű és szinte igazságos.

Mert ha az álmából fölriasztott emberről kiderül, hogy van ötszobás lakása, akkor nincs baj, alhat tovább. De ha az derül ki róla, hogy nincs lakása, hogy már két napja nem evett, hogy már nem tu-

dott a lábán állni, hogy már nem tudja a szemét nyitva tartani, sem a nyelvét mozgatni — akkor gyerünk! Akkor nem szabad aludnia, akkor sétálnia kell, sőt, azt hiszem, dutyiba kell sétálnia.

De itt aztán megszűnik a felséges rendszer logikája. Mert az áldozat, ha tud, a dutyiban már aztán alhat. Pedig csak úgy lenne tökéletes a hecc, ha a dutyiban meg villamos zongoraverkli szólna egész éjjel, s hazafias indulókat játszana.

Én azt hiszem, hogy ennek a tökéletlenségnek egyetlen oka az, hogy drága a zongoraverkli."[1]

Eddig Nagy Lajos karcolata. S lám, kiderül belőle, hogy Anatole France, amikor a múlt század végén leírta szellemes megállapítását a párizsi hidak alatti egyenlőségről, nagyon is felületesen ítélte meg a dolgot. Hiszen a harmincas évek hajnalán Nagy Lajos újra megállapította, hogy nemcsak a hidak alatt, hanem még a körúti, ligeti padokon sem mérik egyforma mértékkel a szabadságot szegénynek és gazdagnak a kapitalista világban.

No, de ez mind „csak" afféle írói piszkálódás, irodalmi példázat. Mi pedig, Kovács Péter barátom és én nem valamiféle csalafintasággal gyanúsítható írói képzelet játékain, hanem a saját életünk tényein akarjuk összehasonlítani az összehasonlítandókat. Vegyünk hát egy példát, egy nagyon is emlékezetes példát a saját életünkből.

Úgy hiszem, egyikünk sem hallotta annyiszor emlegetni a szabadság szót, mint nem is olyan regen, az 1956-os magyarországi ellenforradalom utáni napokban-hetekben. A Szabad Európa Rádió és sok más nyugati adó naponta többször is ezzel a mondattal kezdte műsorát: „A szabadságot választották..." S e bejelentés után nevek sorakoztak

[1] *Nagy Lajos:* Válogatott karcolatok. Szépirodalmi Könyvkiadó 1957. 497—498. old.

egymás után, nevei, lakcímei és üzenetei azoknak, akik az ellenforradalmat követő és mesterségesen még tovább fokozott zűrzavarban Nyugatra disszidáltak.

Nem élek azzal az olcsó lehetőséggel, barátom, hogy a szavakkal játszva túlzottan nagy hangsúlyt adjak annak, hogy bizony a megijedteken és megtévesztetteken kívül a disszidensek között éppen elegen voltak, akik a határt átlépve, ha nem is *szabadságot,* de mindenesetre a *szabadulást* választották. Az ellenforadalom a börtöncellák ajtaját nyitotta meg a politikai és közönséges bűnözők előtt, akikre a határt átlépve félbeszakadt büntetésük letöltése helyett a „szabadságharcosnak" az első hetekben kijáró kedvezmények vártak. Azzal sem akarok élni — pedig jogom lenne hozzá, hogy arra hivatkozzam: bizony ezzel az általuk választott különös „szabadsággal" gyűjtőtáborok drótkerítései mögött találkoztak szemtől szembe, s sok ezren még ma is ott, vagy legalábbis nem sokkal különb szállásokon „élvezik". Sőt, még azok sorsát sem teszem most szóvá, akik kénytelen-kelletlen az idegenlégió „szabadságát" választották, s nem firtatom azt sem, vajon a disszidens „szabadságjoga" volt-e tetszése szerint megválasztani a helyet, ahol hazátlan életét folytatni kívánta, vagy a befogadó állam válogatott-e tetszése szerint és finnyáskodva a kényre-kedvre kiszolgáltatott sok tízezerből?

Nem élek ezekkel a cáfolhatatlan tény-érvekkel.

Nem. Amint első szavadra rábólintottam: Igen, igaz, hogy ma az Amerikai Egyesült Államokban több a személygépkocsi, a hűtőszekrény, a televízió, mint nálunk, ugyanúgy most is rábólintok: Igen — bár a disszidensek közül sokan a „szabad világtól" megundorodva, hazatértek; s a térnének még most is többen haza, ha a lelki és fizikai terror, félrevezetés, hamis híresztelések vissza nem riasztanák őket

—, mindezt figyelembe véve is rábólintok: Igen, való igaz, a disszidensek egy része megtalálta megélhetését odakint, jól-rosszul megtalálta helyét abban a társadalomban is, amely kicsábította és befogadta. És én ezeket a szerencséseket, a nekik megfelelő munkaalkalomra lelteket, a kívánt országba befogadottakat, a nemegyszer tengerparti nyaralásról, vagy autótúráról készült fényképeket hazaküldőket tartom szemem előtt, amikor felteszem magamnak és neked a kérdést: vajon valóban a szabadságot választották-e?

S amikor a választ keresem, máris újabb egyszerű kérdésre kellene válaszolni. Mi az, hogy szabadság?

Megrökönyödtél barátom? Nem baj. De azért kísérelj meg felelni rá. S ha majd nem találod a megfelelő választ, nem fogok visszariadni attól, hogy újabb meghökkenést okozzak, netán meg is botránkoztassalak kissé.

De lám, nem válaszolsz, hanem visszakérdezel. „Talán azt akarod kifejteni, hogy szabadság egyáltalán nincs?" — hallom. Nem, szó sincs róla, ilyet én nem állítok, s ez nem is igaz. Sőt, hadd mondjam meg, mielőtt még jobban felháborodsz: vallom, hiszem, tudom és tapasztalom, hogy szabadság van, s hogy a szabadság gyönyörű dolog. S mégis — és most jön a meghökkentő dolog! — csak így, hogy „szabadság', önmagáért, önmagába zártan, mindentől elvonatkoztatva, *így* nincs, nem létezik, nem létezhet és nem is fog létezni soha, így csak üres, tartalmatlan, mit sem jelentő szó a szabadság! Mint ahogy üres szó, mit sem jelentő fogalom így a „virág" is, a „kutya" is, az „erdő" is, hiszen a virág szó semmit sem jelent, ha elvonatkoztatjuk a rózsától, az ibolyától, a kankalintól, a lótusztól és a többitől; a „kutya" szó értelmetlen betűhalmaz, ha elvonatkoztatjuk a Hektortól, a Bodritól, a Bundástól,

a Cézártól és a többitől; az „erdő" szó jelentését semmi a világon nem fedi, ha olyant keresünk árnyas kirándulóhelyül, amelyben nincsenek sem lombos, sem tűlevelű fák.

A szabadság szónak csak akkor van értelme, ha pl. a szólás-, gyülekezési, sajtó-, művelődési szabadságot, a pályaválasztás szabadságát jelenti. S hadd tegyem mindjárt hozzá: minden korban, minden társadalmi rendszerben mást és mást értettek szabadság alatt. De ez mit sem von le abból az igazságból, hogy mindig konkrét, megfogható jogokat értettek alatta és sohasem létezett valamiféle, mindentől független, csak önmagáért és csak önmagában való, Mohammed koporsójaként ég és föld között, a semmiben lebegő szabadság. Az ókori Athénben a szabadság szó a többi között azt is jelentette, hogy az athéni polgárnak joga volt azt tenni rabszolgájával, amit bármely más, birtokában levő tárggyal megtehetett, s ha valaki ezt a jogát kétségbe vonta volna, azt az athéni azzal vádolta volna meg, hogy meg akarja fosztani szabadságától. A kapitalista számára — a kapitalizmus kezdeti korában — a szabadság szó egyértelmű volt egyebek közt a vállalkozás szabadságával, a másik ember munkaereje kizsákmányolásának szabadságával, a korlátlan spekuláció szabadságával. A szabadság tehát mindig más és másfajta jogokat, más és másfajta törekvések megvalósításának lehetőségét jelentette, de mindig *konkrét* jogok, törekvések *tényleges* megvalósításának a lehetőségét.

Nézzük hát mi is konkrét példákon, miféle szabadságot választottak azok, akik a kapitalista szabadságot választották? Nézzük meg tárgyilagosan nem a magunk, hanem kifejezetten az olyan ember szemével, aki a kapitalizmus hirdette szabadságra vágyott, s azt tartja az általa kívánatos szabadságnak. Mert amint igazságtalanság lenne disszidén-

seink részéről, ha a modern Franciaországban, Angliában, az Egyesült Államokban afelett éreznének csalódottságot, hogy új otthonuk nem nyújtja nekik az egykori athéni polgár rabszolgatartói szabadságjogait, hasonló igazságtalanság lenne a mi részünkről, ha azért marasztalnánk el a kapitalista világot, mert a közállapotok nem felelnek meg benne a szocializmus szabadságtörvényeinek. Akik a Szabad Európa hullámhosszain hirül adták, hogy a „szabadságot választották", a kapitalista szabadságjogokat, pontosabban: a kapitalizmus által hirdetett szabadságjogokat értették alatta. Lássuk, mit kaptak meg belőle?

Kiragadom azokat, amelyekkel a kapitalizmus hirverői leghangosabban kérkednek, mint sajátjukkal, s aminek hiányát leggyakrabban vetik a mi szemünkre, bizonyítani kívánva vele, hogy lám, a szocializmusban nincs szabadság. Ilyen: a sajtó-, a gyülekezési és a szólásszabadság. A sztrájkjog. A demokrácia és a szabad választások joga. A művelődés, a pályaválasztás, az érvényesülés szabadsága.

Talán elég is. Igaz-e, Kovács Péter barátom, hogy igyekeztem a „legkényesebbeket", a „legrázósabbakat" kiválasztani, éppen azokat, amelyeknek meglétével odaát nem szűnnek meg dicsekedni, amelyeknek hiányát nem győzik a mi fejünkre olvasni?

Nem irodalmi példákkal, hanem általad és általam egyaránt jól ismert tényekkel érvelek. A kérésem csak az; ha azután úgy látod, hogy mindezek a szabadságjogok *ott* hiányoznak, *itt* megvannak, vond is le a következtetést: nem egyes szabadságjogok hiányoznak egyik helyen, s vannak meg a másikon, hanem maga — *a* szabadság.

Kezdjük talán a leglátványosabbal, a sajtószabadsággal, ami él és virul a kapitalista országokban. S amelynek legfőbb bizonyítéka: a valóban nagy-

számú és nagyon sok árnyalatot képviselő sajtótermék. A kapitalista országokban majdnem minden politikai pártnak és pártárnyalatnak van saját napilapja — néha nem is egy —, heti és havi újsága, márpedig számos országban talán a pártok száma is több, mint nálunk az újságok száma. De ezeken kívül nem kisebb számban vannak pártoktól részben vagy teljesen független lapok is, amelyeket különböző szervezetek adnak ki, sőt akad olyan is, amit egy ember, vagy magántársaság — a laptulajdonos — jelentet meg saját számlájára, hasznára, vagy kockázatára. Úgy fest valahogy a dolog, hogy a kapitalista világban (legalábbis annak egy részében) az ad ki újságot, aki akar, és olyat, amilyenhez éppen kedve van. Mi ez, ha nem maga a tökéletes sajtószabadság? Csakhogy . . .

Csakhogy a lapkiadáshoz a kapitalista országok legtöbbjében is hatósági engedély kell, s ennek az engedélynek első és legfontosabb feltétele: a lap nem lehet „felforgató" jellegű, vagyis nem támadhatja a kapitalista rendszert. Lehet „ellenzéki" — ahol nincs nyílt fasiszta diktatúra —, bírálhatja az éppen uralmon levő kormányt, követelheti a hatalmat egy másik irányzatot képviselő pártnak, de nem támadhatja a kapitalista rendszert, nem követelheti a hatalmat a proletariátusnak. S ahol előzetes engedélyhez nem is kötik a lapkiadási jogot, a rendőrségnek, az ügyészségnek ott is jogában áll azonnal elkobozni, betiltani a lapot, ha hasábjain ilyenfajta „felforgató" szándékot vél felfedezni. Ez bizony már, hogy úgy mondjam, elég feltűnő szépséghiba a kapitalista sajtószabadság tökéletes arculatán, hiszen több-kevesebb, rugalmasan alkalmazható, de feltétlen biztosítékot jelent a rendszer számára, s többé-kevésbé, de feltétlenül korlátok közé szorítja a rendszerrel szembenállók sajtószabadsá-

gát. A sajtószabadság tehát *csak a kapitalista rendszer* hívei számára teljes.

De ez korántsem minden. Azt mondtam: egyes kapitalista országokban az ad ki újságot, aki akar. Ehhez azonban (a lapengedélyen kívül) az is kell, hogy az újságot kiadni szándékozónak legyen elég tőkéje. Szerkesztőségi helyiségeket kell bérelni, kifizetni a nyomdaszámlát, a papírt, az újságírókat, a szerkesztőségi személyzetet, a terjesztő apparátust, előfizetni a hírszolgálati irodákra stb. Közlekedési eszközök, s mindenféle, a korszerű sajtókészítéshez elengedhetetlenül szükséges technikai berendezések olyan mértékű biztosítása szükséges, hogy a minden lap életében szinte rendszeres időközönként bekövetkező „holtszezon" se akassza meg a lapgépezet működését. Vagyis röviden: a lapkiadáshoz igen nagy tőke kell. Ez pedig a gyakorlatban igen szűk kis embercsoportra korlátozza azt a réteget, akik számára a sajtószabadság valóban létezik, s ez a szűk kis embercsoport különösmód *csupacsupa tőkésből* áll.

Látszatra ellentmond ennek az a tény, hogy sok kapitalista államban létezik kommunista sajtó. De csak látszatra. A kapitalista országok egyikében-másikában megjelenő kommunista sajtó korántsem annak a bizonyítéka, hogy a kapitalisták készséggel megadják a szabadságot e sajtó megjelentetésére. Mert egy dolog az, amit meg *akarnak*, s más dolog az, amit *kénytelenek* megadni. Kommunista sajtó általában kétféle körülmények között jelenhet meg legálisan kapitalista országban. Kivételes esetekben ott, ahol a kommunista mozgalom még elég gyenge ahhoz, hogy egy ilyen engedménytől a rendszer veszélyeztetve érezze magát. Általában azonban ott, ahol a kommunista mozgalom már olyan erős, hogy a kapitalista államnak nincs elég ereje ezt megakadályozni. Számtalan tény bizonyítja azonban, hogy

a kapitalista állam mindkét esetben — sajtószabadság ide, sajtószabadság oda — minden rendelkezésre álló eszközzel, szállítási korlátozásokkal, végletekig hajtott adóztatással stb., stb., stb. igyekszik megbénítani ennek a sajtónak a munkáját. S ha szükségét látja, egy pillanatig sem habozik és megvalósítja a lap ideiglenes vagy végleges, törvényes vagy törvénytelen betiltását, üldözi a szerkesztőség tagjait, bezárja a szerkesztőségi és nyomdahelyiségeket és más ilyen drasztikus intézkedéseket rendel el.

Így fest hát a kapitalista sajtószabadság a gyakorlatban. *Sajtószabadság a kapitalizmus hivei, tilalom és üldözés a kapitalizmus ellenfelei számára.*

Ám talán annak, aki nem ellensége a kapitalizmusnak és eszébe sem jutna megdönteni azt, annak számára legalább valóban szabad a véleménynyilvánítás a sajtóban? Egyáltalán nem! A legjobb újságíró is csak azt írhatja meg, ami a kapitalista rend *általános* érdekein belül saját lapja tulajdonosának *külön* érdekeivel is egybevág. Írhat a kormány tagjainak megvesztegethetőségéről — ha az ellenzék pénzeli a lapot, s leleplezheti az ellenzéki képviselők üzelmeit — ha a kormánypárt szolgálatában áll. Írhat valamely bányatelep lakásainak nyomorúságos állapotáról — ha a konkurrens bányatársaság vállalt érdekeltséget a lapban. Kipattanthat politikai és gazdasági botrányokat, növelve ezzel a lap népszerűségét, hitelét, kelendőségét, s olvasóiban a demokrácia illúzióját — ha ezek a szenzációk nem sértik a lap tőkés kiadójának „üzletét". Ám hiába keltett bármilyen mélységes felháborodást az újság riporterében, amit mondjuk egy nyomortelep lakásviszonyairól és az ottani lakásuzsoráról tapasztalt. Hiába írná a legmegrázóbb sorokat azokról a könyörtelen módszerekről, ahogyan a bank fizetésképtelen adósának holmiját dobravereti — ha a háziúr hirdetője a lapnak, ha a bank rendszeresen fizeti a

pausálét, úgy ellenük írt cikke sohasem jelenik meg. „Csak nem haragítom magamra azokat, akiknek pénzéből a lapot fenntartom!" — jelenti ki a laptulajdonos, és valljuk meg, van is valami igazság a szavaiban. Hiszen mit ér jómaga és lapja az egész mondvacsinált sajtószabadsággal, ha a kiadó a kiadással járó horribilis költségeket nem tudja kifizetni? Hiszen neki a sajtószabadság éppen arra kell, és csak arra kell, hogy a textilszakma, a vasszakma, s egyéb kézenfekvő szakmák helyett a sajtószakmából húzza ki befektetett tőkéje után a maga minél biztosabb és busásabb hasznát.

Hogyan áll a dolog a *gyűlésezési és szólásszabadsággal*? Bizony közelebbről megtekintve, ezzel sincs sok dicsekednivalója a kapitalista világnak. A gyűlésezési szabadság egyik legfontosabb előfeltétele egy másik szabadságjog: a szervezkedési szabadság. Hiszen spontán „gyűlésezés" össze szokott verődni egy villamosbaleset, vagy egy ablakon kirepült papagáj okából, de persze a gyűlésezési szabadság joga nem ilyesmit jelent. Ahhoz, hogy a gyűlésezési szabadság érvényesülhessen, szervezkedési szabadságra van elsősorban szükség. Márpedig nemcsak a kommunista mozgalom, de a kapitalizmus szempontjából sokkal veszélytelenebb mozgalmak sorozatos betiltása, vezetőik üldözése is közismert tény a kapitalizmus világában. *Szervezkedési szabadság csak azok számára van, akiktől a rendszernek nincs mit félnie*, de még azoknak sem maradéktalanul.

Ahhoz, hogy komoly, jelentős tömegeket megmozgató gyűlést lehessen tartani, megfelelő helyiség kell. Az erre alkalmas helyiségek azonban természetesen a tőkések tulajdonában vannak, s a tulajdonos számára érvényben van az a „szabadságjog", hogy megválogassa, kinek adja ki helyiségét és mennyiért. Íme, ahhoz, hogy a „szabad világban" a gyűlésezés szabadságával a tömegek élhessenek is,

elsősorban ugyanaz kell, mint ahhoz, hogy a sajtószabadsággal élhessen valaki: *politikai megbízhatóság és megfelelő tőke.*

Sőt, rendszerint rendőrhatósági engedély is, közbiztonsági, állambiztonsági, tűzbiztonsági, erkölcsrendészeti, s ki tudja még mi minden biztosítékkal felszerelve. S e biztosítékok ellenőrzésére, emlékszel, barátom, mindig meg is jelent a gyűlés színhelyén a rend zordon őre. A magyarországi szakszervezetek nagy részét általában nem lehetett azzal vádolni, hogy különösebb veszélyt jelentettek volna a Horthy-rendszerre. (Ha a szakszervezeti mozgalomban derekasan dolgoztak is kommunisták, több eszük volt annál, minthogy rendőrhatósági engedéllyel és felügyelettel megtartott gyűléseken buktassák le saját magukat.) Mégis hányszor fordult elő, hogy a jelenlevő rendőrközeg, mert valamelyik felszólalást csak általa tudott okból gyanúsnak vélt — netán esetleg azért is, mert mit sem értett az elhangzottakból, s már ez is gyanús volt —, a szólásszabadság nagyobb dicsőségére, egyszerűen félbeszakította és betiltotta a gyűlést.

Bizony még a legkevésbé „veszélyes" iparosköri közgyűlés sem volt ment a „gyülekezési szabadság" ilyenfajta biztosítékaitól. Ami pedig a munkásosztály, a dolgozó parasztság nagyobbszabású és lényeges kérdésekben összehívott gyűléseit illeti, az azokon élvezett szabadságról ékesen beszél a történelem. Méghozzá azok a véres lapjai, amelyeken a Pécs környéki, a tatabányai bányászok, az 1930-as szeptemberi budapesti tüntetők, az aratósztrájkok részvevői és a többi, a kapitalista „gyűlésezési szabadsággal" élni megkísérlő proletárok ellen megnyitott rendőr- és csendőrtüzeket jegyezték fel a krónikások.

És ezzel már el is érkeztünk *a sztrájkjoghoz.* Beszéljünk hát erről kissé részletesebben, annál is

inkább, mert sokan úgy vélik, ez számunkra, a szocialista rend hívei számára a „legrázósabb" téma. A Szabad Európának és társainak egyik legkedvesebb szólama ez annak bizonyítására, hogy a szocialista világban nincs szabadság (sőt, ők még ennél is nyomatékosabban hangsúlyozzák, mondván: még az állítólag uralkodó osztály, a munkásosztály számára sincs szabadság!). Ez, éppen a sztrájkjog volt az a jelszó, amellyel az ellenforradalom alatt és után a legtovább élt vissza a reakció, a munkásság követelésének állítva be azt, s kétségtelenül meg is szédítve, félre is vezetve vele jó néhány becsületes munkást, akinek emlékezetében még élénken, kitörülhetetlenül élt, hogy a sztrájk milyen erős fegyver volt a kapitalizmus idején. Ez, éppen a sztrájkjog volt az a csapda, amiben az amerikai szakszervezeti vezetők „meg akarták fogni" Hruscsovot, amikor beszélgetésre ültek össze vele (s amely aztán az ő bokájukat csípte meg, méghozzá alaposan). Nos, ha a szocializmus minden rendű és rangú ellenségeinek ilyen kedvenc témája a sztrájkjog, hát ne hátráljunk meg, beszéljünk róla mi is, barátom.

Mindenekelőtt: mint általában semmiféle jogot, a sztrájkjogot sem lehet tértől és időtől, s minden feltételtől és körülménytől függetlenül, lombikban desztilláltan vizsgálni. (Áhá — hallom a szokott közbeszólást — már megint másról beszélsz! Hát nem! Nem lesz itt másról szó, csak a sztrájkjogról, s arról, hogy miképpen lehet és miképpen nem lehet élni vele.)

Például — ezt nem te, de még az amerikai szakszervezeti vezetők, no meg a Szabad Európa sem tagadhatják — nem lehet élni vele, ha nincs meg a szervezkedési szabadság. A történelem ismer jó néhány spontán, minden szervezkedés nélkül kitört, úgynevezett vadsztrájkot, de alig ismer példát rá, hogy ezek tartós és jelentős eredményeket hoztak

volna a sztrájkolóknak, még kevésbé az egész munkásosztálynak. A sztrájk valóban igen hatásos fegyvere a dolgozóknak, mindenekfelett a munkásosztálynak a kapitalizmus körülményei között. De csak akkor, ha abban a munkásság szervezetten és céltudatosan vesz részt, kiveti sorai közül azokat, akik a sztrájkharcban a tőkések oldalára állnak, illetve megakadályozza, hogy a tőkések a nem szervezett és nem öntudatos munkásokat — sztrájktörőket — felhasználhassák a munkabeszüntetés „megtorpedózására". Éppen ezért nagyon is furcsán hangzik — és enyhén szólva legalábbis gyanús —, amikor éppen a Szabad Európa és társai állnak ki a sztrájkjog bajnokaiként. Hiszen köztudott dolog (emlékezz csak az Amerikában ártatlanul kivégzett szakszervezeti harcosok: Sacco és Vanzetti történetére), hogy a Szabad Európa gazdái, az amerikai gyárosok évtizedeken át valóságos irtóhadjáratot folytattak azok ellen, akik üzemeikben megkísérelték a szakszervezetek megszervezését. Fordéknál például évtizedes harcokba telt, amíg egyáltalán megengedték, hogy az üzemben szervezett munkás dolgozhasson, nem is beszélve arról, hogy milyen sok áldozatot követelő újabb harcok kellettek ahhoz, hogy a szakszervezet magában az üzemben is szervezeteket hozhasson létre.

Magyarországon is csak azóta oly kedves egyeseknek — éppen azoknak, akik a múltban a legjobban tiltakoztak ellene — a sztrájkjog, amióta a hatalom a munkásosztály, a dolgozók kezébe került. Aki a Horthy-uralom idején sztrájkra szervezett, sőt, aki csak sztrájkról beszélni is mert, egyhamar a hírhedt és méltán rettegett politikai rendőrség, Sombor-Schweinitzerék, Hain Péterék „gondozásába" s a netán éhhalált jelentő fekete listára került. De hát minek erről annyit beszélni? Mindennek tanúja vagy, élő tanúja magad is barátom, s tanúi

történelmünknek mindazon lapjai, amelyek közül egyik-másikra — éppen csak a legkirívóbbakra — nem is olyan sokkal előbb hivatkoztam.

Pedig annak idején ugyancsak lett volna miért sztrájkolni a munkásoknak és a föld nélküli parasztoknak. Még csak az 1930-as évek nagy világgazdasági válságára sem kell hivatkoznom, hiszen a kapitalistáknak a viszonylag legnyugalmasabb időszakokban is állandó törekvésük, hogy hasznuk növelése érdekében minél alacsonyabbra nyomják le a munkabéreket, minél silányabbra szorítsák le a szociális juttatásokat. És vajon ki vehette ezt rossznéven tőlük? De ők nagyon is rossz néven vették munkásaiktól, ha azok a maguk és családjuk viszonylag emberi megélhetésének biztosítása érdekében szembehelyezkedtek a bért letörő törekvésekkel, sőt, uram bocsá', netán még néhány filléres béremelési követeléssel is előálltak, amikor a megszabott bérekből már semmiképpen sem tudtak emberi módon megélni. Ilyenkor léptek közbe, nem annyira a vita eldöntésére, mint inkább a „makacs vitatkozók móresre tanítására" — de csodálatos módon mindig csak a tőkések szájaízének megfelelő „mórest" tanítva —, az államhatalom szervei, a Sombor-Schweinitzer- és Hain-legények. Ha pedig a bérkövetelések, netán az elbocsátások, egyszóval a sztrájkot kiváltó okok elleni tiltakozás olyan méreteket öltött, hogy azt nem lehetett a Zrinyi utca és a Gyűjtőfogház korlátozott „keretei" közé zárni, jöttek — a sztrájkjog szentségének nagyobb dicsőségére — a sztrájktörő huligánok. Ezek megszervezését, szervezkedését az „egyéni szabadságot" olyannyira tiszteletben tartó rendőrség dehogy is gátolta, sőt, hatósági védelmet biztosított számukra a gyűléseken, a gyárba bemenet és a gyárból kijövet is! (Bizony, ha volt jog, amit a tőkés rend maradéktalanul elismert és biztosított a dolgozó ember szá-

mára, az bizony nem a sztrájk, hanem a *sztrájktörés joga* volt!) Ám ez még mindig korántsem meríti ki a Horthy-világ „sztrájkjogának" összes érvényesülési lehetőségeit. Hiszen előfordulhatott, hogy a munkásság mindezek ellenére is vonakodott felvenni a munkát. Nos, a recept erre az esetre is készen állt — s pl. Franciaországban ma is szinte szabályosan visszatérő rendszerességgel alkalmazzák ezt a receptet. Ha a tőkés társadalom egészének, vagy éppen a legnagyobb tőkéseknek érdekeit csorbította a munkásság megmozdulása és az alkalmazott módszerek nem bizonyultak elég hatásosnak, ebben az esetben készen álltak a „honvédelem" szervei is, és már repültek is a SAS-ok, az azonnali jelentkezésre kötelező katonai behívók a vasutas lakásokba, a csepeli otthonokba . . .

Ó, valóban „nagyszerűen" érvényesíthette a kapitalizmus idején a magyar munkás a sztrájkjogot, ha le akarták törni bérét, vagy társait utcára akarták tenni, s ha netán arra a gondolatra merészkedett, hogy az emelkedő árakkal valahogy összhangba hozza sovány keresetét! (S figyeled, politikai sztrájkokról nem is beszélek! Minek is ezek után?) Ha hosszas töprengés után válogatnák ki, kik is azok, akiknek szájából kerek e világon a legtorzabbul hangzik az ilyenfajta „munkás-követelés", az első helyezettek között feltétlenül ott találnánk a Szabad Európa cikkíróit és sugalmazóit, akik korántsem beszélnek ilyen lelkesedéssel a kapitalista országokban lezajló sztrájkokról.

Magad is jól tudod, hogy annak idején ugyancsak sokszor és sokféle oka volt a munkásnak, agrárproletárnak, hogy végső — legsúlyosabban önmagát és családját sebző — fegyverként munkabeszüntetéssel kísérelje meg rákényszeríteni a tőkést és a tőkések államát arra, hogy valamicskével emberibb

munkakörülmények kierőszakolásával tegye elviselhetőbbé az életét.

De miért, ki ellen sztrájkolna most? Hiszen ma a „munkáltató" rendszeresen, előre megszabott tervek szerint és minden külső kényszer nélkül időről időre emeli a béreket, szállítja le az árakat, rendszeresen, előre megszabott tervek szerint és minden külső kényszer nélkül, a régi keresetek meghagyásával fokozatosan rövidíti a munkaidőt. Ma a „munkáltató" rendszeresen, előre megszabott tervek szerint és minden külső kényszer nélkül folytonosan javítja a munkakörülményeket, emeli a nyugdíjakat, biztosítja a mind olcsóbb, mind kulturáltabb pihenést, üdülést, rendszeresen, előre pontosan kiszámítható kulcs szerint megosztja a maga nyereségét azokkal, akiknek munkájából ez a nyereség származik. De minek is folytassam, hiszen úgy is tudod, miféle „munkáltató" ez, akiről beszélek: a szocialista állam, a munkásosztály állama. Ezellen bizony a munkásságnak nincs szüksége semmiféle külön meghirdetett sztrájkjogra, mert *ki lenne bolond önmaga, a saját hatalma ellen sztrájkolni?*

Hadd térjek vissza azért még egy néhány szo erejéig a kapitalista rend sztrájkjogára. Ha megengedsz nekem egy kis torz képzettársítást, úgy én meg hajlandó vagyok önmagamat alaposan „helyreigazítani". Az előbb azt mondtam, hogy a Horthy-uralom idején, a tőkés világban valójában nem volt és nincs, nem érvényesült és valójában nem is érvényesülhet a sztrájkjog, s ha valaki élni mert vagy mer vele, azonnal felvonult és felvonul ellene rendőrségtől, csendőrségtől katonaságig a rendszer minden erőszakszerve. Nos, ez így biz nem igaz.

A tőkés pl., ha a válság, a „túltermelés" azzal fenyegeti, hogy csupán ráfizetéssel, vagy netán a megszokottnál alacsonyabb haszonnal tudja értékesíteni áruját, sőt, ha a termelés csökkentésével re-

ménye van az árak felhajtására, úgy tetszése szerint „sztrájkba léphet", csökkentheti gyára termelését, akár teljes egészében le is állíthatja. Szabadságolhatja — természetesen fizetés, mindenfajta kártérítés nélkül — munkásainak egy részét, vagy akár mindet, el is bocsáthatja őket, meghatározott időre, vagy véglegesen, leállíthatja gépeit — igen, mindehhez joga van (ha úgy tetszik, sztrájkjoga), s ebben meg sem akadályozhatja senki, mert *a tőkés társadalomban megvan a termelés vagy nem termelés szabadsága, a munkáltatás vagy nem munkáltatás szabadsága — természetesen a tőkések számára.*

Talán te azt mondod: nekem elég is emlékeztetőül ennyi. De én megigértem neked, hogy sorra veszem az ellenségeink által a számunkra „legkényesebbnek", „legrázósabbnak" vélt problémákat a szabadságjogoktól az elektromos hűtőszekrényig és a személyautóig. Úgy vélem, már a felsoroltak is eléggé meggyőző bizonyítékát adták annak, hogy a szabadságjogok a széles tömegek számára nem a tőkés világban, hanem csakis a szocialista államban, a szocialista rendszerben valósulhatnak meg. Elég adalékot soroltam fel annak bizonyítására, hogy bármennyit papolnak is szabadságról és szabadságjogokról a szocializmus ellenségei, a tőkés rendben a politikai és gazdasági szabadságjogok üres formalitássá silányításához elég az az egyszerű tény, hogy *tőkés gazdálkodás folyik, s így a tőke és vele minden hatalom a tőkések kezében van.*

Az előbb említettem még néhány szabadságjogot, amelyről odaát fennen hirdetik, hogy náluk megvalósult, nálunk pedig hiányzik. Nem maradok adósod barátom, beszélgetünk azokról is. A következő fejezetet a demokráciának szánjuk, annak, hogy miképpen érvényesül itt és ott a tömegek beleszólási joga az állam ügyeibe, hogy is fest a valóságban az

ellenforradalom — a burzsoá propagandisták és természetesen a Szabad Európa — által annyit hangoztatott „szabad választások" joga. Felsorolásunkban szóba került még néhány további jog, vagy ha jobban tetszik ez a fogalmazás: még néhány jogos emberi igény: a művelődés, a pályaválasztás, az érvényesülés (igenis, az *egyéni* érvényesülés!) szabadsága, lehetősége itt és ott. Engedd meg, hogy ezekre majd csak később térjek vissza. Túl egyhangúvá válna, ha mindegyre ugyanazon a húron játszanánk, ugyanazt a témát variálnánk. De ha türelmetlenkedsz, vagy hitetlenkedsz, lapozz a könyv utolsó előtti fejezetére, bőven megtalálod ott, ami mondanivalóm erről van, s megérted azt is, miért ott, s nem itt beszélek róla.

Azt hiszem, egyelőre ennyi is elég annak bizonyítására, hogy bizony, akik a Szabad Európa szerint „a szabadságot választották", alaposan becsapottnak érezhetik magukat. Hiszen ez a néhány példa is eléggé szemlélteti, hogy ott *még a kapitalizmus által agyonreklámozott demokratikus szabadságjogokat sem találták és nem is találhatják meg.* Márpedig ahol hiányoznak az egyes demokratikus *szabadságjogok* és az e jogokkal való élés lehetősége, ott maga a *szabadság* hiányzik.

NEGYEDIK FEJEZET

amelyben Spartacus legyőzi Crassust, Dózsa Szapolyait, s ebből korántsem „csak helycsere" következik. Mit mondott a szókimondó de Gaulle? Persze néhány tény említése megintcsak elkerülhetetlennek bizonyul

Térjünk át a demokrácia, a „szabad választások", az állami ügyek intézésére. Kezdjük talán azzal, hogy nyelvünk hegyén még egyszer végig ízlelgetjük, milyen érdekes következtetésekre is jutottunk néhány gondolatsor végén az előző fejezetben:

A szabadságjogok gyakorlásának lehetősége a kapitalizmusban csak a kapitalizmus birtokosai és hívei számára teljes, a szóvá tett jogok mindegyike csak azok joga, akiktől a rendszernek nincs mit félnie. Más szóval, más helyen ugyanez a következtetés így hangzott: a kapitalizmusban a szabadság csak addig tart, amíg az nem fenyegeti a rendszert. Ismét más következtetés, hogy a szabadságjogok a kapitalizmusban azoké, akiké a tőke. Nem vitás: mindhárom fogalmazás jelentése lényegében egy és ugyanaz. Aminthogy ismét más gondolatsor, más logikai összefüggések összegezése volt ugyan, de nem más értelme annak a végkövetkeztetésnek

sem, amit így öntöttünk szavakba: a politikai szabadságjogok üres formalitássá silányításához a tőkés rendben elég az az egyszerű tény, hogy tőkés gazdálkodás folyik, s a tőke és vele minden hatalom a tőkések kezében van.

Érdekes — mondhatod —, hiszen ez csupa ezerszer elcsépelt közhely! S én még hozzáteszem: *ez valóban igaz.* De hadd hívjam fel a figyelmedet egy talán még érdekesebb jelenségre. Amikor sorra vizsgáltuk, miképpen élhetnek az emberek a kapitalista viszonyok között az egyes konkrét szabadságjogokkal, akkor ezek a következtetések cseppet sem közhelyeknek, hanem nagyon is indokolt, megalapozott és helyénvaló megállapításoknak tűntek. Mert bizony, barátom, az, amit sokan szeretnek mint szemináriumi, vagy másféle „közhelyet" egy kézlegyintéssel elintézni, hitelétől megfosztani, valójában azért vált közhellyé, amiért a népi bölcsességek közmondássá és bizonyos természettudományi törvények szólás-mondássá — mert nagyon is pontosan és közérthetően fejeznek ki bizonyos nagyon is *általánosan elismert* igazságokat. Természetesen mi sem egyszerűbb, mint unottan legyinteni, ha valaki azt mondja: „Addig jár a korsó a kútra, míg eltörik", vagy pedig azt közli velünk, hogy: „Az alma nem esik messze a fájától". Akkor is joggal ásít az ember, ha azzal szórakoztatják, hogy „Minden relatív", meg hogy: „Az energiá nem vész el, csak átalakul." Bizony, mindez nagyon is *elcsépelt közhely,* de azért *nem kevésbé igazság,* s ha konkrét esetekre alkalmazzák, konkrét példák következtetéseként vonják le — mint mi tettük „közhelyeinkkel" — akkor bizony a gyakorlatból, a tapasztalatból levont általánosított igazság a helyes és méltó neve. Így hát, ha ilyeneket mondtam, kérlek, bocsásd meg nekem azt, hogy nem találtam új kifejezéseket az igazság megfogalmazására, de ne tagadd meg a használt kifejezések miatt

magát a való tényekből levont való igazságot. (Nem is mentegetőzni akartam ezzel a közbevetett néhány mondattal, hanem — a kedvező alkalmat felhasználva — válaszolni kívántam mindazoknak, akik azzal szeretnének „önálló és eredeti koponyáknak" feltűnni, hogy nagyképűen, fölényeskedve lebecsülik a *közismert* és a *köz által elismert* igazságokat.)

Térjünk hát vissza „közhelyeinkre". Amit fentebb megismételtem az előző fejezetből, nem más, mint annak az igazságnak nem túl eredeti megfogalmazása, hogy a kapitalizmusban az úgynevezett demokratikus szabadságjogok nem demokratikusak, nem nyújtanak általános, mindenkire egyformán érvényes szabadságot. Ezek a jogok demokráciát és szabadságot biztosítanak a tőkéseknek és a tőkés rendszer híveinek, de nem adják meg ugyanazokat a jogokat a rendszerrel szembenállóknak, sőt korlátozásokat, tilalmat, elnyomatást — no igen, mondjuk már ki! —, diktatúrát jelentenek a rendszer ellenfelei számára.

S ez nem is lehet másként. Nincs, nem volt és nem maradhat fenn társadalmi rendszer, amely ne biztosítana szabadságot a maga híveinek és éppen az ő *szabadságuk védelmében ne nyomná el az ellenoldalt, ne alkalmazna diktatúrát ellenségeivel szemben.* A görög, a római rabszolgatartó rendszer is „demokrácia" volt, ha a rabszolgatartók oldaláról tekintjük, — diktatúra, ha a rabszolgák oldaláról nézzük. Az athéni, a római polgár maga választotta államának vezetőjét, vezető testületét, sőt például Periklész korában ez a demokrácia odáig terjedt, hogy sarkalatos ügyekben csak a népgyűlés hozhatott döntést, amelyen minden athéni polgár helyet foglalt. Szükséges-e szembeállítanom ezzel az athéni, a római államnak a rabszolgák ellen kifejtett, nem egy ízben tömeges mészárlásig menő diktatúráját? Ugyanígy a hűbéri rendszer is biztosított szabadságjogokat, s ebben az

értelemben demokrácia volt — a maga korlátai között — a hűbéruraknak. Elidegeníthetetlen jogokat (sőt, elidegeníthetetlen birtokokat) ruházott rájuk. Ugyanakkor diktatúra volt a hűbéresekkel, a jobbágyokkal szemben, akiktől nemcsak az államéletben való részvétel, de a földszerzés, sőt nemegyszer a szabad költözködés jogát is megvonta. S mint néhány példán éppen az előbb láttuk — és a közismert példák özönét hozhatnám még fel — a tőkés demokrácia is demokrácia a tőkések, diktatúra a tőke nélküliek számára.

No de — szinte hallom, amint diadalmasan közbeveted — akkor miért állítom, hogy a szocializmus jobb, magasabb rendű rendszer ezeknél? Hiszen a polgári demokráciák legalább ígérik a demokráciát mindenki számára, de a szocializmusnak ilyesmi még eszébe sem jut. A szocializmus már azzal indul útjára, hogy az egyik oldalra proletárdemokráciát ígér és a másikra a proletarátus diktatúráját! Miért lenne jobb, miért lenne magasabb rendű a proletárdemokrácia és a proletárok diktatúrája a tőkés demokráciánál és a tőkések diktatúrájánál? Legfeljebb a szerepek cserélődnek fel!

Hát bizony, ha úgy tetszik, „csak" a szerepek cserélődnek fel. De vajon olyan lebecsülendő szerepcserének vélnéd-e, ha a történelemkönyvekben azt olvasnád: a Római Birodalom *sok millió* rabszolgája felszabadította magát, megszerezte magának a római polgárnak kijáró jogokat, s rabszolgamunkára fogta a *néhány ezer* családnyi patríciustársaságot? Világos, hogy ez a szerepcsere — jól tudom lehetetlen, csak játékos fantáziával képzelhető el — nem „csak" a társadalom legalsó és legfelső rétegének helycseréjét jelentette volna, hanem a rabszolgarendszer végét is; hiszen a néhány ezernyi rabszolgatartóból lett rabszolga nem tudta volna eltartani a sok millió újdonsült rabszolgatartót. Bi-

zony, a fent és lent helycseréje, már csak az arányok miatt is, a fennálló viszonyok pusztulását jelentette volna.

Ne haragudj, hogy ilyen, minden realitástól mentes elmejátékokkal töltöm az időt, de meglátod, sok minden derül ki belőle. Jól tudod, hogy a rabszolgák is, a jobbágyok is nem egy ízben kísérelték meg valóban kiharcolni ezt a „helycserét". Igaz, az elnyomottak soha sem azért fognak fegyvert, hogy elnyomottakból elnyomókká legyenek. A rabszolgák felkeltek, véres harcokban küzdöttek szabadságukért — emlékezz Spartacusra —, de győzelmük nem lehetett tartós, mert ez a rabszolgarendszer megdöltét jelentette volna, márpedig a társadalom még nem érett meg erre. A jobbágyok is fellázadtak uraik és a feudális rendszer ellen. Emlékezz, a történelem feljegyezte számos jobbágyfelkelés közül csak a hazánkbeli legnagyobbakra, Budai Nagy Antal vagy Dózsa György felkelésére. Ezek tartósan, országos méretekben nem győztek, nem is győzhettek, mert a hűbériség még nem érett meg a pusztulásra. De ha elmejátékunkat folytatjuk, s feltesszük magunknak azt a kérdést: mi lett volna, ha Spartacus győzi le Crassus légióit, Dózsa György Szapolyai János seregeit, a felelet világos. Első dolguk lett volna olyan rendszabályokat hozni — s azok betartása felett akár a legterrorisztikusabb eszközökkel is őrködni —, hogy *ezerszer jaj legyen annak, aki vissza akarja állítani a római patríciusok, illetve (másfél évezreddel későbbi példánkban) a magyar hűbérurak uralmát.*

Minden osztálytársadalomban ugyanoda lyukadunk tehát ki, ahová a tőkés szabadságjogoknál. Amíg a társadalomban léteznek szemben álló osztályok, amíg vannak rabszolga-módra, jobbágy-módra, bérmunkás-módra kizsákmányolt emberek, és vannak, akik az ő munkájukból élnek, gazdagod-

nak, addig a szabadság, a demokrácia csak a társadalom egyik, a javak birtokában levő részéé — ahogy mi kommunisták mondjuk —, az uralkodó osztályé.

Hogy a nincstelenek jogfosztottsága milyen mértékű, az társadalmanként, sőt azon belül is változó. A rabszolgarendszerben a rabszolga csupán „beszélő munkaeszköz" volt (így hívták a rómaiak: „instrumentum vocale", szemben a szerszámmal, a „néma munkaeszközzel", az „instrumentum mutum"-mal). De hogy Róma megvetésével sújtja-e és kiközösíti-e a „jó társaságból" azt, aki rabszolgáját halálra korbácsolja — amint az nyugodt időkben történt —, vagy ujjongva ünnepli-e azt, aki a fő országút, a Via Appia két oldalára keresztrefeszített rabszolgák holttesteiből épít sövényt — mint a Spartacus-felkelés leverése után történt —, az a történelmi helyzettől (mi kommunisták úgy mondjuk: az osztályharc élességétől) függ. A hűbéri társadalomban is voltak időszakok, amikor a hűbérurak körében valamiféle patriarchális magatartást tartottak ildomosnak, s volt, amikor Werbőczy ült véres törvényt elevenek és holtak felett, mint a Dózsa-felkelés után. A tőkés társadalomnak is voltak szakaszai, amikor — egyik-másik országban — a kizsákmányoltak bizonyos korlátok között élhettek bizonyos szabadságjogokkal, de ha ezek a jogok terhessé vagy veszélyesekké kezdtek válni a rendszerre, egyszeriben vége lett még a látszat-demokráciának is, mint azt oly ékesen példázza a weimari köztársaság bukásának, a Hitler-fasizmus uralomrajutásának története.

Bárhol lapozzuk is fel a történelem könyvét, mindenütt ugyanezt látjuk: a szabadság és a jogfosztottság, a demokrácia és a diktatúra — e látszatra egymással olyannyira ellentétes, egymást kizáró fogalmak — minden korban együtt, egymástól el-

választhatatlanul, egymást kiegészítve léteznek. Ha tehát arra keresünk választ, hogy valamely korban demokráciában vagy diktatúrában élt-e az emberiség, a válasz általában csak az lehet: ebben is, abban is. Ahhoz, hogy egyértelmű választ adhassunk, valahogy így kellene kérdezni: kit, kiket illetnek a szabadságjogok, kik számára létezik demokrácia a szóban forgó korszakban, s kik a jogfosztottak, kik élnek diktatórikus elnyomás alatt?

Ám a történelem másra is megtanít. Arra, hogy a jogok birtokosai — akik, mint láttuk, mindig azonosak a föld, a gyárak stb. birtokosaival (ahogy mi kommunisták mondjuk: a termelőeszközök birtokosaival) — minden eszközt felhasználtak arra, hogy tulajdonjogaikat, s ezzel szabadságjogaikat megtarthassák. A nincstelenek (vagyoni és jogi értelemben egyaránt nincstelenek) pedig minden rendelkezésükre álló módon arra törekedtek, hogy megszerezzék a maguk számára a földet, a tőkét, s ezzel a jogokat, a demokráciát, a szabadságot. Spartacus nemcsak a rabszolgákat hirdette szabadnak az általa elfoglalt itáliai területeken, hanem előzte az ottani birtokokról a római tulajdonosokat is, s a földet a rabszolgasereg birtokába vette. Dózsa nemcsak a jobbágyi kötelmek eltörléséért kelt hadra, nemcsak egyenlő jogokat követelt nemesnek és jobbágynak egyaránt, de a vagyoni különbségek megszüntetését is meghirdette. Ceglédi beszédében így szólt derékhadának harcosaihoz:

„A nemesség zsákmánya lesz, amit a ti munkátokkal és szorgalmatokkal megművelt *föld* hoz, ami hasznot *állataitok* hajtanak. Nekik szántjátok *a földet*, nekik ültetitek *a szőlőt*, nekik nevelitek *a nyájat* és *a csordát* ... A nemesség gazul magának igényel *mindent*, aminek veletek *közösnek* kellene lennie ...”

Kell-e mondanom neked, barátom, akivel most

szocializmusról és kapitalizmusról vitatkozom, neked, aki átélted a felszabadulást, a földosztást, a bankok és bányák, majd a gyárak köztulajdonba vételét, hogy amit Spartacus, Dózsa és a hozzájuk hasonlóak ösztönösen megéreztek —, hogy tudniillik a tulajdonviszonyok a forrásai egyrészt a szabadságjogoknak, másrészt a jogfosztottságnak —, azt a szocializmus hívei már tudományos tudatossággal hirdetik és ehhez szabják egész tevékenységüket. A harc a felszabadulásért sohasem csak valamiféle elvont eszméért folytatott küzdelem volt, hanem ellentétes osztályok, vagyonosok és nincstelenek harca, osztályharc volt ez minden korban. A jogok „kisajátításának", s a tömegek birtokába juttatásának előfeltétele s egyetlen módja, ha a jogok „forrása", a termelés feletti uralom, a termelőeszközök a tömegek birtokába jutnak. (S hadd jegyezzem meg itt zárójelben, ennek ellenpróbájaként: ahol azt látjuk, hogy a jog, a demokrácia a tömegeké, ott eleve nyilvánvaló, hogy a termelőeszközök is a tömegek tulajdonában vannak.)

S ha így teszed fel az előbbi kérdésedet — nem pusztán szerepcsere-e, ha a tőkések demokráciáját felváltja a proletárok demokráciája, s a proletárok elleni diktatúrát a tőkések elleni diktatúra? — mindjárt másképpen fest a dolog. Hiszen ha csak a számarányokat nézed, akkor is látnod kell: a tőkés rendszer demokráciát és szabadságot csak az emberiség egy kis részének biztosít (s nyugodtan hozzátehetem: a nagytőke, a monopoltőke kialakulásával és a kistőkések elszegényedésével párhuzamosan az emberiség mind kisebb és kisebb részének), s az emberiség többi, tőkével nem rendelkező részének, az ipari és agrárproletariátusnak, a gyarmatok elnyomott, mindenükből kifosztott népeinek jogfosztást, diktatúrát. A szocializmus megvalósulásával, a tőke, a termelőeszközök köztulajdonba vételével az

arány megfordul, s máris sokkal igazságosabb rendszer jön létre.

Ám ez még korántsem minden. A szocializmusban — annak felsőbb fokán, a kommunizmusban — egyszerűen értelmét veszti a diktatúra. Hiszen azzal, hogy a tőkéseket, a termelőeszközök tulajdonosait diktatórikusan megfosztják tulajdonuktól — s ezzel attól a lehetőségtől, hogy a mások munkájából éljenek —, egyszersmind rákényszerítik őket, hogy maguk is *dolgozókká, a köztulajdon tulajdonosaivá* legyenek. Igaz, ehhez hosszú idő szükséges, ehhez nem elég kisajátítani termelőeszközeiket, ehhez meg kell törni ellenállásukat is és ki kell ábrándítani őket abból, hogy valaha is helyreállíthatják régi kiváltságaikat. Ez nem könnyű s igen lassú folyamat, különösen akkor, amikor — mint ma még — reményeiket táplálja az a tény, hogy — mint magad mondtad —, a világ nagyobbik részén még tőkés rendszer uralkodik. De hát éppen ezt célozza a diktatúra, s ha a proletárdiktatúra jól működik, előbb-utóbb be kell következnie annak, hogy az osztályellenség mérgező maradványai is „felszívódnak" az egészséges társadalmi szervezetben. Utópia, mondod? Korántsem. Hiszen a Szovjetunióban alig több, mint négy évtized telt még csak el a tőke kisajátítása óta, s ez elég volt ahhoz, hogy a proletárdiktatúra és proletárdemokrácia kettős egységéből az utóbbi váljon szinte korlátlanul általánossá. Köztudott dolog, hogy ma már politikai okokból senki ellen nem folyik büntető eljárás a Szovjetunióban, hogy a diktatúra szerveit, a rendőrséget és a bíróságok létszámát fokról fokra csökkentik. Feladatukat egyre inkább társadalmi szervezetek látják el. Ez nem is lehet másként. Hiszen a proletárdemokrácia — a dolgozó nép demokráciája, amelyet a proletárdiktatúra a dolgozó nép ellenségeivel szemben véd. Végső fokon, amikor tehát a nép minden

tagja besorolódott a dolgozó nép soraiba, *ki ellen is érvényesüljön a diktatúra?*

De dobjuk sutba mindezt az elmefuttatást és maradjunk a tényeknél: a tegnap és a ma tényeinél. Beszélgetésünk elején megígértem neked, hogy nem elméleti okfejtésekkel és nem irodalmi példálózgatásokkal, hanem mindkettőnk által ismert és elismert adatokkal, általunk átélt élményekkel érvelek majd. Itt mégsem tudok ellenállni a csábításnak, hogy a tények előtt néhány sort ne idézzek József Attila szörnyű tényeket világgá sikoltó „Hazám" című verséből:

S a gondra bátor, okos férfit,
ki védte menthetlen honát,
mint állatot terelni értik,
hogy válasszon bölcs honatyát.

Cicáznak a szép csendőrtollak,
mosolyognak es szavatolnak,
megírják, ki lesz a követ,

hisz „nyiltan" dönt, ki ezer éve,
magával kötve mint a kéve,
sunyit vagy parancsot követ.

Kell-e ennél igazabb tény arról a választási szabadságról, amelyben — tanúja voltál te is, barátom — valóban a cicázó szép csendőrtollak írták meg, ki lesz a követ, a „nép követe" a képviselőházban? Kétségtelen, sok párt között választhatott a magyar (már akinek a rengeteg megszorítás mellett is jutott választójog). S micsoda csoda: amikor a nyomor a legjobban szorongatta a torkát, a nagy világválság kellős közepén, 1931-ben, *a sok párt között „szabadon" pártoskodó magyar választó* a 245 tagból álló „népképviseletbe" 84 földbirtokost, 41 állami főtisztviselőt, 15 nagybankárt, 5 mammutgyárost, 37 ügyvédet, 12 főpapot, 14 magasrangú katonatisztet

küldött (közöttük 19 grófot és 9 bárót), hogy a törvényhozás házában *a népakaratot* képviseljék! Ó, milyen pompásan nyilatkozott meg a választási szabadság, a nép bizalma, a dolgozók demokratikus akaratmegnyilvánulása — ugye barátom?

S ha már a „szabad választások", az állam ügyeibe történő beleszólás jogánál tartunk, ne feledjük el azt sem, hogy még az ilyen „szabadon" megválasztott, a népakaratot ilyen „híven tükröző" parlament sem volt elég megbízható (ki tudja miért?!) a rendszernek. Felette ott trónolt a középkorból örökölt felsőház, a maga arisztokratáival. Ennek a fényes intézménynek tagjai az ország „zászlósurai" voltak — élükön a „legelső zászlósúrral", a mindenkori hercegprímással —, továbbá a trónjukat igen, de felsőházi tagságukat el nem vesztett Habsburg-leszármazottak, az „örökös főrendiházi tagsággal" hajdani királyoktól és császároktól felruházott hercegi, grófi és bárói családok tagjai, az egyházi főméltóságok, és sokan mások. Mindent összevéve, hatvan herceg, gróf, báró, s néhány „plebejusi" bankigazgató, gyáros és püspök. Nos, ahhoz, hogy a nagy magyar tőkés demokráciában valami javaslat törvényerőre emelkedjék, nemcsak az előbb felsorolt tagokból „szabadon megválasztott" alsóház, de eme fényes és dicső felsőház jóváhagyása is szükségeltetett. Ugye barátom, milyen pazar módon érvényesült ebben a több-, sőt sokpártrendszerű szabad kapitalista világban a nép beleszólási joga az állam ügyeibe.

No, de legyünk jóhiszeműek. Tegyük fel, hogy mindebben csak a régi „történelmi osztályok" felelősségvállalása mutatkozott meg a nemzet sorsáért. Utóvégre ők egy évezreden át bebizonyították, hogy „értenek a szakmához". Lehetett itt tatár, török, német, egyik sem tudta kicsavarni kezükből azt, ami az övék volt, oly keményen szorongatták. Nem te-

hették le azután sem csak úgy ukmukfuk a felelősséget, utóvégre a prolinak, parasztnak is idő kell, amíg beletanul az országvezetésbe (lehetőleg legalább újabb ezer esztendő)! A parlamentet, a felsőházat, az országvezetés legfelsőbb fórumait — demokrácia ide, szabadválasztások oda — tartsák csak kezükben azok, akik már értenek hozzá. A proli, a paraszt kezdje a demokráciát az alsóbb osztályokban, a helyi szerveknél, a törvényhatóságoknál, a községi képviselőtestületeknél!

Sajnos, hiába vagyunk jóhiszeműek. A demokrácia, a szabadválasztások elve bizony ezekben az „alsóbb osztályokban" sem érvényesülhetett, a legkevésbé sem! Mert bizony a megyei és a városi törvényhatóságokban, a képviselőtestületekben is a földesurak, a takarékpénztárak vezetői, a helyi egyházi méltóságok, a kulákok és a gazdag iparosok „intézték" az ügyeket. S hogy félreértés ne eshessék, és hogy a proli és a paraszt mégcsak valamiféle demokratikus ábrándban se ringathassa magát, *törvény szabta meg,* hogy a képviselőtestületeknek a felét, a törvényhatóságoknak pedig kétötödét a legtöbb adót fizetők, az úgynevezett virilisek saját soraik közül válasszák. A másik kétötödöt az ő kezükben levő érdekképviseletek és az egyházak küldték be ezekbe a szervekbe. A „választópolgárság", akiket alaposan megrostáltak különböző korlátozó rendelkezésekkel, csak egyötödét választotta meg a tagoknak. Mindennek eredményeképpen például 1931-ben az ország munkásságának zömét magába foglaló „Budapest székesfőváros" törvényhatóságának 241 tagja között csak egyetlen munkás. 10 alkalmazott és 45 értelmiségi foglalt helyet: a többi a nagy adófizetők, a GYOSZ és más érdekképviseletek, valamint az egyházak küldötte volt. S hogy a falu, a járás igazi urai, a jegyző, a bíró, a csendőr-

őrs vezetője melyik társadalmi osztályt képviselte, arról talán nem is kell bővebben beszélnem.

Szinte szégyellem még csak szembe is állítani mindezzel a tőkés „demokráciával" azt, ami mai életünket jellemzi, amit mindezen a téren ma átélünk és tapasztalunk. Hogy nincs felsőház, ahol „öröklött jogon" döntenek kaszinófotölyökben és vadászkalandok mesélése közben egyetértésre jutott aggastyánok országos dolgokról —, ez olyan természetesnek tűnik, hogy szinte szót sem érdemel. Hogy a választójogot nem csorbítja vagyoni cenzus, műveltségi próba, a megélhetés stabilitását jelző egyhelybenlakási bizonyítvány, s ravaszul megszabott választói körzetbeosztás — ez egészen magától értetődő (ha úgy tetszik: *közhely).* Mindezek helyett inkább idézzük ennek eredményét: az 1953-ban megválasztott 543 országgyűlési képviselő közül eredeti foglalkozása szerint 188 munkás, 145 paraszt és 96 értelmiségi volt, az 1954-ben megválasztott Fővárosi Tanács tagjainak több mint hatvan százaléka munkás- és parasztszármazású volt, több mint 20 százaléka pedig értelmiségi. S hogy ez nem véletlen, azt az 1958-as országgyűlési és tanácstagi választások eredményei is mutatják: A megválasztott 338 képviselő közül 169 munkás, 75 paraszt, 78 értelmiségi, 12 alkalmazott és 4 egyéb származású. A Fővárosi Tanács tagjainak összetétele hasonló képet mutat, mint az 1954-ben megválasztott fővárosi tanácstagok összetétele.

Hadd kérdezzelek meg, barátom, még mielőtt kimerítjük a témát: most is „csak" helycserének látod azt, hogy egy elenyésző kisebbség demokráciáját a túlnyomó többség demokráciája, az emberek túlnyomó többsége ellen irányuló diktatúrát egy elenyészően csekély, makacsul visszahúzni kívánó kisebbség elleni diktatúra váltotta fel?

Azt válaszolhatod erre, hogy léteznek a Horthy-rendszernél sokkal demokratikusabb berendezésű kapitalista államok is. Azok, akik a Szabad Európa szerint „a szabadságot választották", nyilván az ilyen ideálisan demokratikus tőkésországok egyikébe igyekeztek. Vizsgáljuk hát meg, hogyan is fest ezekben az a demokrácia és az a szabadság, amelyért a disszidens — a költő szavaival — hazát, s szívet cserélt.

Nos, a polgári demokrácia egyik legdicsőségesebb hagyományokkal büszkélkedő hazája Franciaország. Itt aztán valóban bőven válogathat a választó a pártok között. S lám, mert bár minden módon nehezítették, de lehetetlenné nem tehették a kommunisták részvételét a szavazásokon, a második világháború óta eltelt közel másfél évtized alatt nem volt olyan választás, amelyből ne a kommunista párt került volna ki a legerősebb pártként. De vajon mennyire nyilvánult meg az ország ügyeinek vitelében, a kormányzásban a választásokon kifejezett népakarat, érvényre jutott-e *a politikai gyakorlatban* a választási szabadság? A logika, a szabadságjogok gyakorlati érvényesülése azt követelné, hogy a kormányt az ország legnagyobb pártja alakítsa meg — egyedül vagy megfelelő partnerekkel. Ezzel szemben köztudomású, hogy 1947 óta Franciaország legnagyobb pártja nemcsak hogy kormányalakítási megbízást nem kapott, de még a kormányban sem foglalhat helyet. *A választási szabadságból tehát nem következett valóságos beleszólási jog az ország kormányzásába*, legfeljebb a nyilvános — sok esetben kétségtelenül hatékony — parlamenti bírálat lehetősége.

Ám a francia kapitalizmusnak hovatovább túl kínossá vált az is, hogy a kommunisták — akár ellenzéki pártként is — a nép kinyilvánított akaratának megfelelő súllyal léphessenek fel. Ezért új vá-

lasztási törvényt léptettek életbe, amely formálisan meghagyta a választói jogosultságot, csak éppen útját állta annak, hogy az a képviselői mandátumok elosztásában is érvényre juthasson. Ez a valóban különös „választási szabadság" eredményezte, hogy a Francia Kommunista Párt, amely országosan minden ötödik, Párizsban pedig minden negyedik szavazatot magáénak mondhatott: összesen tíz képviselőt küldhetett a parlamentbe, Párizsnak pedig egyáltalán nincs kommunista képviselője. S hogy mindezeken túl is végleg lelepleződjék a kapitalista „választási szabadság" komédia-volta, hadd idézzek olyan tekintélyt, mint de Gaulle, Franciaország mai elnöke, aki 1958. október 24-re „szabad választásokat" hirdetett meg, de a választások előtt egy nappal diktátori módon kijelentette: „Ha a holnapi parlament sajnálatos módon nem akarna szerepéhez alkalmazkodni, akkor a parlament intézményét hosszú időre elsöpörjük." Tehát *vagy* olyan parlament kerül össze a „szabad választások" eredményeként, amely a francia nagyburzsoáziának és a francia gyarmatosítóknak — akiket de Gaulle képvisel — megfelel, *vagy* egyszerűen „nem ér a nevem" és sutba dobják az egész választást és az egész parlamentet, az egész demokratikus színjátékot, s következik a nyílt diktatúra! Vagyis ebben az országban, a klasszikus polgári demokrácia hazájában is *csak addig tart a szabadság, addig terjed a demokrácia, amíg a kapitalizmus érdekeit szolgálja, amíg nem fenyegeti a kapitalizmust.*

Azt hiszem, az amerikai választások szabadságáról már nem is érdemes sok szót ejteni. Közismert tény, hogy e kétpárti váltógazdaságban a szabadon választó polgár demokratikusan választhat aközött, hogy Morganék, vagy duPonték emberére szavaz-e, sőt esetleg csak aközött, hogy Morganék egyik vagy másik emberére? Félreértés ne essék, az amerikai

demokrácia szellemével ellenkeznék, ha azt állítanánk, hogy csak e példaként megnevezett két nagytőkés csoport állhat ki a választási piacra. Senki sem vonhatja és nem is vonja meg Rockefelleréktől, Dillonéktól, Mellonéktól és a többi nagytőkés csoporttól a jogot, hogy a maga emberét kiáltsa ki a legdemokratább, illetve a legköztársaságpártibb jelöltnek. Aminthogy az amerikai szabadság legszentebb hagyományaival kerülne szembe az, aki Morganéknak, Dillonéknak, duPontéknak, Rockefelleréknek és a többieknek csorbítani próbálná azt a jogát, hogy közös megegyezéssel állítsanak ki demokratasági, avagy köztársasági bizonyítványt valamely közös jelöltnek, akire aztán a választó szabadon szavazhat.

Nem, az effajta demokratikus államirányítási szabadságra nem érdemes sok szót vesztegetnem. Nem kell neked sokat fejtegetnem azt sem, barátom, hogy mit jelent a „szabad választások" szempontjából az az egyszerű tény, hogy a kapitalista országokban — mint láttuk — a gyülekezési jog, a sajtószabadság, a szólásszabadság, a szervezkedési szabadság kizárólag a kapitalizmus érdekeinek megfelelő egyének és szervezetek joga, s hogy a sajtó, a rádió, a televízió, a könyvkiadás, a film, a propaganda és ezek terjesztésének minden eszköze csak és kizárólag vagy legalábbis csaknem kizárólag a kapitalisták és híveik kezében van.

Valóban, szinte felesleges túlbuzgóság a politikai szabadságjogokat, a választási jogot és a többit olyan durva, kezdetleges, átlátszó és sértő korlátokkal körülbiztosítani, mint ahogy azt a kapitalista államokban mégis legtöbb helyen megteszik. A vagyoni cenzus; a „műveltségi próbák"; az egyhelybenlakás igazolása; a választói korhatár felemelése; a nők választójogának megtagadása vagy csorbítása; a faji korlátozások; a választói körzetek fon-

dorlatosan célzatos kijelölése és mindaz a sok sorompó, amit pedig a kapitalista állam félelmében mégis leereszt a tömegek valóságos akarata megnyilvánulásának megakadályozására, úgyszólván mindmegannyi felesleges önleleplezés. S mindez a hosszú felsorolás csak az aktív választójogra vonatkozott! Ha a passzív választójog, a megválaszthatóság korlátainak ezernyi fajtáját fel akarnám sorolni, sohasem érnék a végére! Holott már az előbb úgyhiszem mindketten megegyeztünk abban, hogy a tőkés rendben a politikai szabadságjogok üres formalitássá silányításához elég az az egyszerű tény, hogy tőkés gazdálkodás folyik, s a tőke és vele minden hatalom a tőkések kezében van.

Úgy vélem, most már belátod, hogy nem egyszerű helycseréről van szó, hanem alapvető különbségekről, hiszen a két rendszer mindegyikében feltalálható demokrácia is, diktatúra is. *Csak* az egyikben (a kapitalizmusban) a demokrácia elenyészően kevesek, a diktatúra mérhetetlenül sokak osztályrésze, a másikban pedig (a szocializmusban) a demokrácia ezeké a mérhetetlenül sokaké, s diktatúrát az emberek egy igen kis részével — az új rendszer megszilárdulásával párhuzamosan mindegyre kisebb részével — szemben fejtenek ki.

De megigértem, hogy nem feledkezem meg azokról a szavaidról sem, amelyekkel beszélgetésünk elkezdődött. Kezdjük hát elölről, egészen más síkon a vitát.

ÖTÖDIK FEJEZET

amelyben a moszkvai Nagyopera színpadáról és a budapesti Moulin Rouge-ból adunk helyszíni közvetítést. Sajnos, néhány számot is fel kell sorolni, de szerencsére csupa érdekeset. Szó esik a makrokozmoszról és a mikrokozmoszról, a képzelőerőről és az okokról is

Hogyan is kezdődött hát a mérkőzés, amelynek eldőltét egy pillanatfelvételről, autók és televízióskészülékek pillanatnyi megoszlásából akartad megítélni, Kovács Péter barátom. Hogyan is kezdődött és hová fejlődött az eddigiek során?

Emlékeimben és a szemtanúk emlékeiben kutatok: hogyan is kezdődött. Alekszej Tolsztoj — a hajdani Alekszej Tolsztoj *gróf* — fő életművének, a „Golgota" három vastag kötetének utolsóját lapozgatom. Annak is legeslegutolsó oldalain olvasom:

„A Nagyopera ötpáholysoros, zsúfolt nézőterének sötétségét az emberek lélegzésétől párás száz és száz villanykörte vörösen pislogó fénye alighogy megvilágította. Hideg volt, mint a pincében. Az óriási színpadon, a kulisszákra aggatott textilanyagokból készült boltívek előtt, a homályos rivaldánál felállított asztalnál ült az elnökség. Mindannyian a színpad hátterébe néztek, ahol az európai Orosz-

ország óriási térképe függött, különböző színű körökkel és karikákkal — amely csaknem egész felületét elfoglalta. A térkép előtt, télikabátban, sapka nélkül állt egy kis ember, nagy homlokáról hátrafésült haja árnyékot vetett a térképre. Kezében hosszú biliárddákót tartott és sűrű szemöldökét felfelrántva, a pálca végével rámutatott hol egyik, hol a másik szines karikára, amely nyomban olyan éles fényre gyúlt, hogy felcsillant a páholysorok sápadt aranya és láthatóvá lettek a sovány arcok, a figyelemtől tágra nyílt szemek.

A férfi magas hangja jól hallatszott a feszült csendben:

— ... Ott, ahol Oroszhon ősi rengetegeiben milliárd pudszámra hever a tőzeg, ahol vízzuhatag ömlik, vagy bővizű folyam hömpölyög lefelé, mindenütt felépítjük az elektromos vízműveket, a társadalmasított munkának ezeket az igazi világítótornyait. Oroszország mindenkorra megszabadult a kizsákmányolóktól, a mi feladatunk, hogy villanyos tábortüzek ki nem hunyó fényével világítsuk meg. A munka, ami hajdan átok volt, most örömmé válik.

Fölemelte a mutatópálcát és megmutatta a leendő villanyenergia-központokat, kirajzolta a térképen azokat a területeket, amelyekre az új civilizáció kiterjed, és a pálcája nyomán a köröcskék felragyogtak és mint a csillagok tündököltek az óriási színpadon. Hogy pár pillanatig így kivilágíthassák a térképet, a moszkvai villanyközpontnak minden energiakészletét ide kellett összpontosítania, még a Kremlben, a népbiztosok dolgozószobáiban is kicsavarták az összes villanykörtéket, kivéve egy tizenhatgyertyás kis égőt.

A hallgatók, akiknek csak a kenyérjegyre aznap kiadott maréknyi zab volt vedlett katonaköpenyük, viseletes bekecsük zsebében — lélegzetüket visszafojtva hallgatták a káprázatos, de reálisan meg-

valósítható tervet, az alkotás útjára lépő forradalom ragyogó perspektiváit." [1]

Ime ez is pillanatkép, a szemtanú hitelességével, a fényképezőgép tárgyilagosságával rögzített pillanatkép. 1921-et írtak akkor, amikor ez a jelenet a moszkvai Nagyopera színpadán és nézőterén lejátszódott. „Oroszhon őri rengetegeiben" éppenhogy véget értek a Vrangelek és Kolcsakok, a Gyenyikinek és Jugyenyicsek, az Ungern-Sternbergek, — a mindenfajta generálisok és attamánok, a tizennégy nemzet küldte kalandor martalócok — hol összehangolt, hol évek során át szüntelenül egymást követő próbálkozásai, hogy megdöntsék a szovjethatalmat, vagy ha arra nincs elég erejük, legalább lerombolják az országban azt is, amit a világháború és az előttük itt járt hordák meghagytak. A Nagyopera színpadán nem a cári balett hajladozott kecsesen, s a nézőtéren sem fényesen dekorált tisztek és mélyen dekoltált hölgyek ültek. Sovány arcok s vedlett katonaköpenyek, viseltes bekecsek, a zsebekben a kenyérjegyre aznap kiadott maréknyi zabbal — íme a nézőtér. S a színpad? Különös kulissza előtt magas homlokú férfi magyaráz, nyilván vacogna a hidegtől, ha letenné a télikabátját. Magyaráz, mint a professzorok az egyetemi katedrán, vagy mint a hadvezér támadás előtt. Marsallbot nem jutott neki, mégcsak szerény demonstrátori pálca sem — biliárddákóval mutogat, mint a diákkávéházak pincéjében szokás. S ahová mutat, egy-egy kis fénykarika gyúl ki, s ennek nyomán legfeljebb a tekintetek a nézőtéren. De körös-körül Moszkva sötét. Egy százhatvanmilliós ország elektrifikálásáról beszél az előadó, de ennek az országnak fővárosában ki kellett kapcsolni a közvilágítást, a lakások áram-

[1] *A. Tolsztoj:* Golgota. Új Magyar Könyvkiadó 1945. 819—820. old.

szolgáltatását, még a népbiztosok szobáiban is ki kellett csavarni a villanykörtéket; mialatt az előadó „a társadalmasított munka igazi világítótornyairól" az egész országot keresztül-kasul megvilágító „villanyos tábortüzek ki nem hunyó fényéről" beszélt, a moszkvai elektromos centrálé energiatermeléséből ennek az egy térképnek a kivilágítására is alig futotta.

Ugyanakkor Budapesten — a „vörös diktatúrától" alig két esztendeje „megtisztított" Budapesten — szikrázva keringtek a Nagymező utcában a Moulin Rouge mulató villanykörtékkel kirakott óriási malomvitorlái. A Várhegy oldala, ahol a kormányzó úr őfőméltósága éppen garden partyt adott, elektromos lampionok fényében úszott, s megszámlálhatatlan kilowattokat emésztett fel a bankok és ügynökségek privát távíróhálózata, amely a szomszéd utcában levő budapesti, a szomszéd országban levő bécsi, a hegyektől körülvett zürichi és az óceán túlsó oldalán levő New York-i tőzsdéről pillanatnyi késlekedés nélkül hoztak a tőzsdediszponensek irodáiba a mámoros nagy hossz legfrissebb híreit. Micsoda nevetséges falunak tűnik is az akkori Moszkva azzal az egy, nagy nehezen megvilágított térképpel ott a Nagyopera színpadán, ha az akkori Budapest fényeivel hasonlítjuk össze! S micsoda Budapest maga? Egy háborút vesztett kis ország elmaradott fővárosa. Párizs! London! New York! Az igen! A Champs-Elysée fényáradata, a Piccadilly fényzuhataga, a Broadway fényorgiája! Nem a közvilágítás, csak az egymás hegyén-hátán villanó fényreklámok közül egyetlen egy is talán több áramot nyelt el, mint egész Moszkva, a népbiztosok szobáinak tizenhat gyertyafénnyel pislákoló kis körtéivel és a Nagyopera színpadán a biliárddákó nyomán kigyulladó karikákkal összesen.

Ami pedig azt a kenyérjegyre kiadott marék zabot illeti, az ember nem tudja, nevessen-e, vagy sajnálkozzon szegény bolondokon, akik korgó gyomorral „az alkotás útjára lépő" „forradalom kilátásairól" fecsegnek. A Kormányzó Úr Őfőméltósága garden partyján már fel sem tálalnak olyan unalmas ételeket, aminek nyersanyaga nem valami távoli országból jött hajón, vagy gondosan hűtött vagonokban! A Moulin Rouge-ban az „egyszerű" polgárok, a textilügynököcskék és a marhakereskedők és persze a tőzsdések, na meg a kivasalt tiszt urak félmeztelen hölgyikék társaságában fogyasztják a homárt és a langusztot és a sampányert... S hadd tegyük mindjárt hozzá: valóságos nyomor ez is, ha Párizzsal, Londonnal, New Yorkkal hasonlítjuk össze...

Hát igen, ez is pillanatfelvétel, a mérkőzés első perceiből. Persze fényképezhetnénk a korabeli képnek más oldalát is: a Sipőcz-levesért, a Róbert bácsi konyháján, a munkaközvetítő hivatalok előtt sorbanálló ezreket a Moulin Roug-beli alkuszok helyett, a budafoki barlanglakások sötétjét a Várhegy oldalán csillogó lampionok helyett. Mint ahogy a Piccadilly árnyékában is ott az East End nyomornegyede, a Broadwaytól nem is olyan messze Harlem. De hát, Kovács Péter barátom, te a jót akartad hangsúlyozni a túlsó oldalon, maradjunk meg annál.

Bármennyire nem kedvelem a számokat, néha egy-egy többet mond a legékesebben szóló érvelésnél. Kivételesen hadd rögzítsem hát néhány számban, ami azon a pillanatképen tükröződik. Villanyfényről volt szó? Nézzük csak, hogy is állt hát akkoriban ez a legfontosabb energia a mérkőző felek egyikénél, s hogyan a másiknál? 1913-ban, tehát az első világháború megindulása előtt, a cári Oroszország 1,9 milliárd kWó villamosenergiát termelt.

Ez még tizenketted része sem volt a lélekszám tekintetében majdnem ugyanakkora, terület szempontjából pedig összehasonlíthatatlanul kisebb Amerikai Egyesült Államok energiatermelésének. Sőt, mélyen alatta maradt Anglia, Franciaország, Németország, sőt Ausztria—Magyarország energiatermelésének is. Mire pedig az Októberi Forradalom győzött, s a két rendszer vetélkedése elkezdődhetett — tehát amikor lejátszódott a Nagyoperában az a jelenet, amelyről Alekszej Tolsztoj pillanatfelvételét idéztük — , a helyzet még sokkal, de sokkal kedvezőtlenebbre fordult. A polgárháború és az intervenció évei során Oroszország energiabázisának háromnegyed részét szétzúzták, s a hatalmas birodalom egész villanytermelése fél milliárd kilowattórára zsugorodott, még az olyan kis országokénál is kevesebbre, mint Belgium. S hogy ez a kapacitás is dolgozhasson, annak ezernyi, rendkívüli nehezen teljesíthető előfeltétele volt — elsősorban a széntermelés és a szállítás zavartalansága —, hiszen csupa hőerőmű szolgáltatta az áramot, vízerőmű akkor még egyetlen egy sem volt az országban.

Ám mi történt, miután az a magas homlokú, télikabátba burkolt férfi letette a biliárddákót és a viseltes bekecsük zsebében maréknyi zabot rejtegető hallgatók elhagyták a Nagyoperát s kimentek Moszkva sötétbeburkolt utcáira? Csoda történt: *bebizonyosodott, hogy a legszegényebb szocializmus is magasabb rendű, alkotóképesebb a leggazdagabb kapitalizmusnál.* Az azóta eltelt harminchét év alatt — 1958-as adatot számítva — a szovjet villamosenergia-termelés túlszárnyalta az összes európai országokét, s a világon a második helyet foglalta el: évi 233 milliárd kilowattórát termelt, pontosan — szinte fantasztikus kimondani is — 466-szorosát annak, mint amikor azon a térképen ki-kigyulladtak a karikák.

Nem szeretnék beleveszni a számokba, pedig olyan vonzók az érvek és a tények, olyan mindent lehengerlő erő tükröződik bennük! De hiszen úgy is eléggé köztudott, hogy a hétéves terv során ez a hatalmas iram nemhogy csökkenne, hanem szinte hihetetlen módon még tovább fokozódik: a 233 milliárd kilowattórából 500—520 milliárd lesz, vagyis hét év alatt több új energiaforrást hoznak létre, mint az elmúlt csodátteremtő harminchét év alatt összesen! És micsoda energiaforrásokat! Említettük, hogy ama pillanatfelvétel időpontjában a szovjetországnak egyetlen vízerőműve sem volt. Nos, már 1932-ben megkezdte üzemét Európa legnagyobb vízerőműve, a Dnyeprogesz. De az amerikai Grand Coulee és a Boulder Dam erőművek még nagyobb teljesítményűek voltak nála (a Grand Coulee teljesítménye nem egészen 2 millió kilowatt). 1956-ra azonban befellegzett Amerika elsőbbségének s át kellett adnia első helyét a Volgán épült 2,1 millió kilowattot termelő kujbisevi erőműnek. És a verseny ezután már csak a szovjet határokon belül folyik. Nem sok idő múlva a kujbisevi erőmű elsőbbségét elhódítja a sztálingrádi, s még a hétéves tervben ez is második helyre szorul a Szibériában, az Angara-folyón épülő bratszki erőmű 3,6 millió kw-os teljesítménye mögött. Ám ez is rövidesen eltörpül a Jenyiszejre tervezett óriás mellett, a 4 millió kilowattos krasznojarszki erőmű mellett...

Elég! A szem káprázik, a fej szédül ezektől a számoktól, ettől az iramtól. Lám a *szocializmus valósága* mennyire túlszárnyalta a viseltes bekecsű hallgatóság legvakmerőbb *álmodozását* is!

A viseltes bekecsek zsebében egy marék zab volt, amit a hallgatóság az aznapi kenyérjegyre kapott. Mivé nőtt ez a marék zab az elmúlt évtizedek alatt!

A Szovjetunió már most, a hétéves terv megkezdése előtt a búza-, a cukorrépa-, a burgonya-, a tej- és a vajtermelésben túlszárnyalta az Amerikai Egyesült Államokat is. Hogy ehhez nem kismértékben hozzájárult a harminchatmillió hektár szűzföld, melyet az utóbbi években vettek művelés alá? Úgy hisszük, ez minden gondolkozni tudó ember szemében nemhogy csökkenti, hanem még nagyobbra növeli a szovjet eredményeket. Ami pedig a mezőgazdaság másik ágát, az állattenyésztést illeti, a fejlődés itt még szembetűnőbb, a kollektív, szocialista gazdálkodás fölénye az egyéni, kapitalista gazdálkodással szemben itt még kirívóbb. S hogy nem véletlenről van szó, hadd bizonyítsuk azzal is, hogy az összehasonlítást más országokra is kiterjesztjük.

Köztudomású, hogy a mezőgazdaság és ezen belül az állattenyésztés az alapja a lakosság kulturált élelmiszer-ellátásának. De ez az anyagi alapja a parasztság jólétének is. És mivel éppen ezen a területen nyílik a legjobb alkalom párhuzamot vonni nemcsak a nagyüzemű kollektív és nagyüzemű kapitalista gazdálkodás, de a hagyományos kisparaszti gazdálkodás eredményei között is, használjuk is ki ezt az alkalmat. Ezért vegyük a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok adatai mellé a javarészt kis- és középparaszti gazdálkodásból eredő francia adatokat is. Tehát beszéljenek még egyszer a számok.

A Szovjetunió legelőin a második világháború előtt, 1940-ben a legfontosabb hús-állatokból (szarvasmarha, sertés, juh és kecske) 70 millió legelt. Franciaországban ezekből 1939-ben 33 millió volt, az Amerikai Egyesült Államokban pedig ugyanekkor 160 millió. Azóta bizony az állatállomány számát illetően erősen eltolódott az arány. Mivel 1956-ból mindhárom ország adatai rendelke-

zésünkre állnak, hasonlítsuk össze ezt az esztendőt, bár ez az időpont, a következő évekhez viszonyítva kedvezőtlen a Szovjetunió szempontjából, mivel a szűzföldek feltörése és a mezőgazdaság fellendítését célzó más intézkedések hatása csak 1957—58-ban kezdett rohamosan kibontakozni. Íme: A Szovjetunióban az állatállomány 1956-ra megnégyszereződött, 280 millióra nőtt, ugyanakkor, amikor Franciaországban lényegében változatlan maradt, mindössze 37 millióra szaporodott, s az Amerikai Egyesült Államokban is 185 millióra nőtt csupán. S ne feledjük el, hogy a közben lezajlott második világháború kedvezően hatott az Egyesült Államok mezőgazdaságára — a megnövekedett piac és a konjunkturális áremelkedések következtében — a Szovjetuniót pedig lerombolta, kifosztotta, felégette!

Elég a számokból — bár sorolhatnánk még bőven —, hiszen csak állításainkat akartuk néhány példaszerű adattal alátámasztani, nem pedig a statisztikai adatok tömegébe fullasztani beszélgetésünket. A lényeg ezekből a számokból is kiviláglik. Nem a pillanatkép, hanem *a fejlődés üteme* a döntő. És íme azt látjuk, hogy a szocialista rendszer ebben akkor is magasan felette áll a kapitalista rendszernek, ha egyedülálló és a lehető legkedvezőtlenebb rajtvonalról induló szocialista országot hasonlítunk össze a leghatalmasabb, az egész kapitalista világ példaképéül szolgáló kapitalista országgal. Amihez hozzátehetjük mint a magasabb rendűség legnagyszerűbb bizonyítékát: A magányos szocialista ország törvényszerűen nem marad magányos. A kapitalista világ példaképe pedig mindinkább megszűnik példakép lenni, éppen azért, mert legtisztábban mutatja meg a kapitalizmus jellegzetes sajátosságait és válik mindinkább és mind szélesebb körben is a leggyűlöltebbé a kapitalista országok között. Így volt ez a világot fegyverrel leigázni

akaró náci-Németország esetében, így van ez a világot dollárral leigázni akaró, s a fegyverekből is dollárt facsaró Amerikai Egyesült Államok esetében is.

De térjünk vissza a kézzelfogható realitásokhoz. Az iparban és a mezőgazdaságban a Szovjetunió rendkívül kedvezőtlen startvonalról indult — egy intervenciós háború, polgárháború és egy szörnyű világháború pusztítása bénította fejlődését. Az Amerikai Egyesült Államok mindezek *pusztításaiból* semmit, *konjunktúrájából* azonban annál többet élvezett. Az első szocialista ország mégis összehasonlíthatatlanul gyorsabban fejlődött, és számos területen utolérte, másokban megközelítette a legfejlettebb kapitalista ország termelési színvonalát. Hihetetlennek tűnő teljesítmény ez, különösen, ha meggondoljuk, hogy míg a kapitalizmus amerikai kolosszusának mai színvonala eléréséhez a fejlődés *zavartalan másfél évszázadára* volt szüksége a *fejlődése számára kedvező*, kapitalista és a kapitalizmust szolgáló gyarmati környezetben, addig az első szocialista ország ezt a fejlődést — polgárháborúktól és háborúktól terhes — nem egészen *négy évtized* alatt futotta be, *minden határán ellenségesen acsarkodó környezetben.* Lehet-e ékesebben szóló bizonyítéka ennél egy rendszer magasabbrendűségének?

Lehet, mégpedig az emberekre, az emberek alkotókedvére gyakorolt hatása, mely a képzeletnek a még szebb jövő felé utat törő repülésében jut kifejezésre. Olyan alkotásokban, amelyek, mint egy-egy csodálatos költemény, új távlatokat nyitnak az egész emberiség előtt, új, büszke fényt csillantanak fel az emberi szemekben. S ezen a téren a szocialista rendszer magasabbrendűsége még feltűnőbb, mint az előbbi példákon.

Igaz, az atomenergiát az Egyesült Államok sokkal hamarabb vette birtokába, mint a Szovjetunió. Már 1945-ben *pusztította* vele Hirosimát és a hirosimaiakat, Nagaszakit és a nagaszakiakat, örök mementóként írva be ezt az emberiség történelmének legszörnyűbb lapjaira. Egy évtized sem telt el, s a Szovjetunió a világon elsőnek *az emberiség javára* használta fel a hatalmába kerített atomenergiát, létrehozva az első, bár szerény, mindössze 5000 kilowattos atomenergiával működő villanytelepet. Az a hatalmas lelkesedés, vagy ha úgy tetszik, az a hatalmas propagandahatás, amit az atomenergiának ez az első békés célú felhasználása kiváltott, arra kényszerítette az imperialista államokat, hogy a maguk részéről is kifejtsenek bizonyos ellenpropagandát és atom- és hidrogénbombák gyártása mellett maguk is létrehozzanak atomerőtelepeket. Ám, ha a szocializmus egyszer már nemcsak behozta a kapitalista rendszert, de előnyre tett szert, akkor ez az előny csak mindjobban nő, mind behozhatatlanabbá válik, bárhogy erőlködjék is a lemaradt vetélytárs. A genfi atomerő-konferencián — 1958-ban — az egész világból összegyűlt tudósok ámulva hallották, hogy a Szovjetunióban épül a világ eddigi legnagyobb, 600 megawatt kapacitású erőműve, sőt annak első, 100 megawatt kapacitású részlegét már üzembe is helyezték. Az atomkutatás és az atomerő más irányú felhasználásánál elég emlékeztetni olyan eredményekre, mint a „Lenin" atomjégtörőhajó létrehozása, vagy mint a 10 milliárd elektronvolt energiájú OGRA részecskegyorsító megalkotása.

A világ első mesterséges holdjának fellövése; Lajka kutya utazása a második mesterséges holdban; a harmadik, majdnem két esztendeig keringő és jelzéseket adó óriási szputnyik-laboratórium; s a Hold irányába kilőtt első mesterséges bolygó felbocsá-

tása; a Hold „tengerei" fölé a szovjet címert kitűző második holdrakéta; a Hold eddig ismeretlen oldaláról fényképet küldő bolygóközi állomás útja és működése a világűr térségeiben — ugyanakkor, amikor ebben az időben az agyonreklámozott amerikai technika csak néhány „grape-fruit"-ot, nagyobbacska narancsnagyságú mesterséges holdat tudott feljuttatni a világűrbe — nem bizonyítja-e napnál fényesebben, hol az igazi fölény? S talán mindezeknél is jobban nem bizonyítja-e a fölényt az a magabiztosságból eredő és lélektani hatású tény, hogy míg a szovjet tudomány céltudatosan, előre kidolgozott és egységes tervek szerint, kudarcmentesen halad előre az űr meghódításának útján, az amerikaiak — a nekik dolgozó náci rakétaszakértőkkel együtt — fejvesztett kapkodással lövöldözik fel „Atlasz"-aikat, „Thor"-jaikat és „Jupiter"-eiket és örömünnepet ülnek, ha egyik-másik „fenn is marad"...

A makrokozmosz és a mikrokozmosz, a világűr és az atomok világa tehát egyaránt a szocialista rendszer fölényének tanúja és hirdetője. S mi mégis azt mondjuk: nem ezek a magasabb rendűség legdöntőbb bizonyítékai.

A mi szemünkben, kommunisták szemében valamely társadalmi rend magasabb rendűségének legfőbb mércéje az, hogy mit ad az embereknek. *Amelyik társadalmi rendszer a lehető legtöbbet és legjobbat adja a legtöbb embernek, ez a magasabb rendű társadalom a mi szemünkben.*

A nyugati sajtó annak idején, az első szputnyikrémületben keresni kezdte az okát annak, hogy miképpen előzhette meg ennyire a Szovjetunió az Egyesült Államokat egy olyan területen — a ballisztikus rakéták és az űrhajózás területén —, amely nem kevésbé fontos katonai és lélektani szempontból, mint az emberiség jövője szempontjából. És

megtalálták a feleletet, mégpedig nem is valami kiagyalt, hazug feleletet. Egyszerre csak cikkek, tanulmányok és nyilatkozatok tömege jelent meg arról, hogy a szovjet oktatásügy sokkal fejlettebb, mint az amerikai, a szovjet értelmiség számban is, szakképzettségben is fölébekerekedett az amerikainak és így tovább. Mindennek a kimondása elég kínos volt, mivel nem is olyan régen — talán emlékszel rá, Kovács Péter barátom? — éppen az amerikai „ideológusok" magyarázgatták az egész világnak, hogy a marxizmus csődbe jutott, mert korunkban a vezető szerep immár nem a munkásosztályé, hanem az értelmiségé (most csak zárójelben jegyzem meg, hogy ez fölöttébb hamis érvelés), s amelyik rendszer gazdagabban termi ki magából az értelmiséget, az a magasabb rendű, azé a jövő. Nos, korunk bebizonyította, hogy éppen a munkásosztály vezette rendszer, *a szocializmus termi a leggazdagabban az értelmiséget,* olyan gazdagon, hogy például 1959-ben a szovjet egyetemekről háromszor annyi mérnök került ki, mint az amerikaiakról, ami pedig a szakképzettséget illeti, arról a fenti — javarészt fiatal tudósok által, vagy az ő közreműködésükkel létrehozott — eredmények állítják ki a bizonyítványt.

No igen, ez a felelet, amelyet az imperializmus propagandistái kínosan-keservesen, de mégiscsak kénytelenek voltak kimondani, ha nem is teljes, de kétségkívül helytálló. A szovjet sikereknek — annak, hogy a Szovjetunió a legtöbb területen megközelítette, néhány területen behozta az Egyesült Államok előnyét, s nem egy területen már maga került mindnagyobb fölénybe — egyik oka kétségtelenül az, hogy a szovjet oktatásügy sokkal fejlettebb, a szovjet ifjúság sokkal képzettebb, mint az amerikai. Amit azonban még most sem hajlandók kimondani ezek a propagandisták, holott ugyanilyen

világos, az az, hogy ez nemcsak *oka* valaminek, hanem *következménye* is. Következménye annak, hogy a szocialista rendszer az ifjúság nevelésében, oktatásában, a tehetségek kibontakoztatásában és érvényesülésében összehasonlíthatatlanul többet és jobbat ad a lehető legtöbb ifjúnak, mint a kapitalista rendszer.

S ha a jövő fejlődés záloga nem ez, akkor nem tudom, mit tekinthetnénk annak.

De az ifjúság még nem az emberiség, „csak" a jövő emberisége. Az oktatás még nem a tudás, „csak" a jövő tudományának az alapja. Mégis azt hiszem, amelyik társadalomról megállapítható, hogy a jövő emberiségének a lehető legtöbb tudást biztosítja, az már a magasabbrendűség mércéje egyik igen magas követelményének eleget tett.

S hogy mi mindenben — mondjuk ki: az élet valamennyi területén — adja a szocializmus a lehető legtöbb embernek a lehető legtöbbet és a lehető legjobbat, arról még sokszor lesz szó. De lévén az élet végtelenül sokrétű, az emberi felvevőképesség pedig végtelenül sokoldalú, korántsem beszélhetünk itt mindenről. A következő fejezetet azért szánjuk az emberi igények egy-két leglényegesebbjére.

HATODIK FEJEZET

amelyben időgépre pattanva nyargaljuk be a Föld mélyét és meghallgatjuk Douglas szenátor úr segélykiáltását. Mr. Reuther konfliktusba kerül a technikával, s emiatt egy szörnyű víziót is látunk, de ne tessék tőle megijedni, nem komoly

Azt mondtam az előbb: Számunkra az a magasabb rendű társadalmi rendszer, amelyik a lehető legtöbb ember számára a legtöbb jót adja. S lám, már hallom Kovács Péter barátom diadalmas ellenvetését, hogy hiszen néhány oldallal előbb meg magam is elismertem: az Egyesült Államokban sokkal több embernek van rádiója, televíziója, autója és mosógépe, mint nálunk. Ezek szerint kutya kötelességem elismerni azt is, hogy a kapitalizmus több ember számára, és több jót ad, mint a szocializmus. Minek tehát a további vita?

Igen ám, felelhetném, de én azt is mondtam, hogy a fejlődés üteme, s nem a pillanatnyi, az átmeneti helyzet dönti el a történelmi párharcot a két rendszer között. A szocializmus az anyagi javak termelésében — állítottam és már be is bizonyítottam — részben már utolért egyes kapitalista államokat és a Szovjetunió rövidesen minden területen

utoléri és elhagyja a legfejlettebb kapitalista országot, az Amerikai Egyesült Államokat, s akkor...

Joggal mondhatja nekem Kovács Péter barátom: ami akkor lesz, azt majd akkor meglátjuk, arról majd akkor vitatkozhatunk. De ami ma kézzelfogható, az mégiscsak az óceánontúli több autó, televízió, hűtőszekrény, mosógép... Márpedig a magyar ember azt tartja: jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok. S az emberek többsége elégedettebb lenne ma az amerikai arányú televízió-, hűtőszekrény- és személyautó-verébbel, mint a szocializmus holnapi túzok-ígéreteivel...

Hát így van-e? Valóban többet ad-e ma még a kapitalizmus a szocializmusnál a rendszerükben élő emberek többségének? Nézzünk csak utána közelebbről.

Először a kapitalista rend áldásainak vizsgálatánál nemcsak azt kell figyelembe venni, hogy mekkora jólétben él a manchesteri textilgyár főrészvényese, hanem azt is, hogyan él az az ecuadori, vagy egyiptomi gyapotszedő, akinek keze munkája szintén ott van azokban a szövet-végekben, amelyeknek hasznát a főrészvényes szelvényvágáskor zsebrerakja. *Másodszor* — hogy ne az ilyen tőkés-munkás közötti nagyon is kirívó ellentéteket vegyük — nemcsak azt kell figyelembe venni — dolgozót dolgozóval hozva egy kalap alá —, hogy mekkora jólétet tud elérni munkájával a General Motors egyik művezetője vagy munkása a hengercsiszoló szalagon, hanem azt is, hogy hogyan él a guineai gumicsapoló bennszülött, a venezuelai, iráni olajmunkás. Az ő termelvényük ugyanis szintén megtalálható a legújabb típusú, csodásvonalú Chevroletben és szerves részét képezik a kapitalizmus produkciójának és ők is részesei a kapitalizmus teremtette „jólétnek". S így felrakva a súlyokat, aligha kétséges, hogy már ma merre billen a mérleg ser-

penyője. Vizsgálhatjuk ezt más, a kapitalizmus számára sokkal kedvezőbb oldalról is. Tekintsünk el — bár ez teljesen torz, a kapitalizmus számára egyoldalú kedvezmény — a gyarmati, félgyarmati és a többi fokozottan kizsákmányolt dolgozó helyzetétől, s vegyük alapul csupán a kapitalizmus hetedik mennyországában, az Amerikai Egyesült Államokban élők helyzetét — mindenesetre olyan szempontból, amelyet ők nemigen szoktak hangoztatni.

S ha először néhány gondolatot én magam mondok el, előre megnyugtathatlak: a kérdés lényegére nem én adom majd meg a választ, hanem csupa igen tekintélyes amerikai személyiség. Csupa olyasvalaki, aki rendkívül jól ismeri az amerikai állapotokat, odaadó és tántoríthatatlan híve az úgynevezett amerikai életformának. A történet, amit én előrebocsátok, csak arra való, hogy a tőlük vett idézetek kellő összefüggésükben álljanak itt anélkül, hogy kötetnyi jegyzőkönyvet kelljen mellékelni megértésükhöz.

Nos, az én kis történetem, amelyben — bárki megítélheti — semmiféle „vörös turpisság" nincs, arról szól, miképpen jött, jön és fog létrejönni egy valamely emberi szükségletet kielégítő termelvény. Tekintve, hogy már beszéltünk az elektromos áramról, maradjunk annál. S hogy valóban nem valamiféle „vörös turpisság" miatt választottam ismét ezt a példát, annak bizonysága, hogy az elektromosáram-termelés területén az Egyesült Államok még meglehetősen magasan a Szovjetunió előtt jár, sőt, valamelyes előnye megmarad még a hétéves terv befejezésekor is. Elég megnyugtató bizonyíték-e ez, Kovács Péter barátom arra, hogy nem valamiféle önkényesen, a mi előnyünk alapján kiválasztott példából akarok általános következtetéseket levonni? Sőt, éppen ellenkezőleg, ott akarok általános érvé-

nyű következtetést levonni, ahol számomra a legelőnytelenebb, s a „mai veréb" egyenesen az ellenfél számára ígérkezik a legkövérebbnek.

Nos, az elektromos áram ekképpen jött, jön és fog létrejönni:

Valaha:

A Föld mélyében feltárt szénbányákban ezernyi ember dolgozik hasonkúszva, verejtékezve minden darab szénért, napi 12—14 órán át. Vájárok testüket a magukvájta szűk nyílásokba préselve, néha csákánnyal, de legtöbbször csak feszítővassal tépikszaggatják le a falról a szenet. Serdületlen, vézna gyerekek gyűjtik nyomukban a fekete rögöket, hogy maguk előtt tolva, majd kis talicskába gyűjtve, végül az örök éjszakában megvakult lovak vonta csillékbe lapátolva felkapaszkodjanak vele a föld felszínére. Itt ismét száz és száz ember nyüzsög, dolgozik verejtékezve az osztályozóban, az átrakásnál, a mosásnál, a meddő kiválogatásánál... De mit is meséljek ennyit, hiszen bizonyára olvastál könyvet, ami a hajdani bányák életéről szólt. Borzadtál Zola „Germinal"-jának sötét lapjain, vagy ha régi lexikonok első, második kötetében megálltál már a B-betű alatt, a Bányászat címszónál hajdani metszeteket nézve, amelyek riasztó vonásokkal ábrázolták az évente emberek ezreit elemésztő bányamunkát... No, akkor vedd a bányabejáratok hőségében aszalódó, a bányavízben dermedő, a bányaporban és gázban fuldokló ezrek; a külszínen magukat hajszoló további ezrek mellé a szén továbbszállításánál foglalkoztatott újabb ezreket, fuvarosokat, vasutasokat, rakodómunkásokat; majd a hőerőműnél dolgozókat, ahol a mérnököktől a kazánfűtőkig ismét ezer és ezer ember adja oda erejét, hogy a föld mélyéből felhozott fekete kőben rejlő hőenergia árammá változva, vékony drótokon fusson tova célja felé...

Mindebben a lényeg: rengeteg ember rendkívül nehéz munkája szükséges, addig, amíg a vékony drótra kapcsolt műszer mutatója kileng.

Manapság:

Mint valami laposra sikerült tank fúrja be fejét a szénkombájn a fekete kőzegbe, s a fúrófej minden fordulata nyomán ömlik a kitermelt szén. A kombájnt egy-két ember kényelmesen, ülve vezeti, mégis több szenet omlaszt le a bánya mélyébe egyetlen műszak alatt, mint nemrégen még kéttucat csákányos tizenkét órai megfeszített munkával. S hol vannak az agyonhajszolt, vézna gyermekek, akik csúszva-kúszva továbbították a széndarabokat a vak lovak húzta csillékig? Gumiszalag fut teknős járaton, s a szalagon rohan a szén, hogy a végén magától hulljon az alája vezényelt, villanymozdony vontatta csillébe. A föld felszínén aztán hatalmas markolók ragadják meg mázsás markolással a szenet és öntik a vagonokba, amely elindul velük az automatikus rakodó és adagoló szerkezettel táplált kazánokhoz, az erőműbe. S ahol még nincs elég szénkombájn, ott is légsűrítéses fejtőkalapács veri a szénfalat a csákány helyett.

Mindebből a lényeg: azt a munkát, amit nem is olyan régen, még ezrek és tizezrek emberfeletti erőfeszítéssel végeztek, ma lényegesen kevesebb ember, az egészséget sokkal kevésbé romboló, a szervezetet sokkal kevésbé kimerítő munkával végzi, bányában, szállításban, hőerőműben — mindenütt, ahol ember csak dolgozik azért, hogy áram keringjen a vezetékben.

Kevesebb munkaerő, kevesebb erőfeszítés és mégis eredményesebb, termelékenyebb a munka ott is, ahol végeredményben még a régi energiaforrásból, a szén kalóriájából hozzák létre a villamos energiát. Más szóval a fejlettebb technika és a fejlettebb munkamódszerek — ez a fejlődés, a haladás útja

afelé, hogy mind több embert lehessen ellátni mind több jóval. S ez természetesen nemcsak a bányászat és villamosenergia-termelés területén igaz, hanem az ipar, a mezőgazdaság minden ágában.

És most lássuk, miképpen használja fel ezt a fejlődés nyújtotta lehetőséget az egyik társadalmi rendszer, s miképpen a másik.

Először talán a legfejlettebb technikával rendelkező, legfejlettebb munkamódszerekkel, egyszóval: a legfejlettebb termelőerőkkel dolgozó kapitalista államot vizsgáljuk: az Amerikai Egyesült Államokat. S tegyenek vallomást a gazdasági élet legjobb ismerői: a szaklapok, s az amerikai életforma odaadó hívei: a szakszervezeti vezetők és a szenátorok.

A „Wall Street Journal", a nagy pénzemberek lapja 1958. október 13-i száma így ír erről:

„A munka termelékenysége növekszik. Az új gépi berendezések meghozzák gyümölcseiket oly módon, hogy az alacsonyabb munkáslétszám mellett növekszik a teljesítmény. Ma kevesebb munkás — számszerint 11,9 millió — 35 százalékkal többet termel, mint 1948-ban 12,7 millió munkás."

A nagy pénzemberek lapja szerint tehát a tudomány és a technika „meghozta gyümölcseit": kevesebb a munkás, több a termelés. Igen ám, de mi lesz a termelőmunka alól így felszabadult munkaerővel? Válaszoljon rá *Walter Reuther*, az Egyesült Államok Autóipari és Repülőgépipari Munkások Szakszervezetének elnöke, aki a már beszélgetésünk elején idézett AFL—CIO-konferencián kifejtette:

„Konfliktusba kerültünk a technikával. Meg kell értenünk — és ettől függ szabad gazdasági életünk egész jövője —, hogy az anyagi javak termelésének képessége csak a gazdasági érem egyik oldala, mert a másik oldala az a képesség, hogy el is tudjuk fogyasztani azokat a gazdasági javakat, amelyeknek előállítására képesek vagyunk. Tudjuk, hogyan kell

termelni az árucikkeket, de nem tanultuk meg azt, hogyan osszuk el, aminek a gyártására módunk van. Ezért vannak nehézségeink. Amikor látom, hogy az automatizált futószalagokról legördülnek a gépkocsik, akkor gondot okoz számomra az, hogy ezeken az automatizált futószalagokon nem lehet fogyasztókat is gyártani. Fogyasztókat csak azzal a régimódi eljárással lehet előállítani, hogy gondoskodunk számukra a nekik kellő holmik beszerzéséhez szükséges *vásárlóerőről*. Más módszer nincs."

Nos, ez elég őszinte beszéd, még akkor is, ha Walter Reuther azt a gazdasági életet nevezi szabadnak, amelyről pedig éppen ő mondja el: micsoda fojtogató béklyóba veri az az egyetlen tény is, hogy a termelőképesség és a vásárlóerő mind nagyobb távolságra kerülnek egymástól. S hogy miért kerül mind messzebb egymástól a gazdasági élet e két fő tényezője, arra George Meany, az AFL—CIO elnöke adta meg a választ ezen a konferencián:

„A tömeges munkanélküliség az egész amerikai gazdasági élet fenyegető veszedelme lett. Nemcsak a munkásokat fenyegeti, akik elvesztik kenyerüket, hanem az ipart és a mezőgazdaságot is, amely végül is elveszti piacát.

Az elmúlt néhány hónap alatt a munkanélküliség egyáltalán nem csökkent, holott az ipari termelés gyorsan helyreállt. Az ipari termelés elérte a válság előtti színvonal 96 százalékát, ugyanakkor az ipar foglalkoztatottsága csupán 40 százalékos. Öt elbocsátott munkás közül csupán kettő kerül vissza a bérlistákra."

A helyzet tehát világos. A kapitalizmus *„konfliktusba került a technikával"*. Minél jobban fejlődik a kapitalizmusban a tudomány és a technika, annál nagyobb a munkanélküliek, a termelésben feleslegessé váltak száma, annál jobban csökken a vásárlóerő. S ezen nem változtat az sem, ha a még munká-

ban maradottaknak televíziójuk, mosógépük és részletre vásárolt autójuk van. Hiszen a következő hullám bármelyiküket lesodorhatja, s kétségkívül le is sodor a hírneves „amerikai életforma" reklám-magaslatairól a tőkés rendszerrel törvényszerűen együttjáró munkanélküli sereg viharos tengerébe. S e tenger mélyén nincs sem televízió, sem hűtőszekrény, sem mosógép, sem saját személyautó. Ennek a tengernek a mélyéről olyan kétségbeesett segélykiáltások hangzanak, mint amilyennek ezen a konferencián — jellemző módon nem egy szakszervezeti vezető, hanem — egy demokratapárti szenátor, Paul Douglas adott hangot:

„Tavaly körülbelül kétmillió munkás merítette ki a munkanélküli segélyhez való jogát, vesztette el azt a segélyt, amely a kifizetés időtartamát és összeget tekintve egyaránt teljesen elégtelen a megélhetéshez. S ezeknek a munkásoknak nagy része nem képes újabb foglalkozást találni. Egyre növekszik a különféle segélyeket kérő emberek száma. Így például az én városomban, Chicagóban számuk megkétszereződött a pangás kezdete óta, s minden segélykérés mögött igazi tragédia húzódik meg. A West-Virginiában és Kentuckyban végzett vizsgálatok azt mutatják, hogy vannak olyan férfiak, nők és gyerekek, akik lassan éhen halnak. Egyes adatok arról tanúskodnak, hogy ez a helyzet nemcsak a bányavidékeken és nemcsak az említett államokban."

Mégis kétkedve fogadták ezeket a tényeket azok az emberek, akik a nagy iparvállalatok és bankok irodáiban vagy a kormányban foglalnak helyet. „Minden rendben van — mondogatják —, a nyereség gyorsan növekszik, a termelés majdnem ugyanolyan, mint 1957 augusztusában volt." Aztán, mintegy döntő érvként hozzáteszik: „A tőzsdén élénk forgalom figyelhető meg, a részvények árfolyama emelkedik. Gyorsan szaporodik a milliomosok szá-

ma, és ez nagyon jelentős. Vajon a tőzsdének nincs mindig igaza?"

S az összkép kedvéért idézzünk még egyetlen rövid részt ugyanennek a demokratapárti szenátornak a felszólalásából:

„Az országban kevés az iskolahelyiség, a kormány mégsem hajlandó segíteni a szövetségi hatóságokon. Szükség lenne a rák, a szív és egyéb pusztító betegségek elleni harcban a jóval nagyobb mérvű megelőzésre, de a kormány ölbetett kézzel ül. Rendet kellene teremteni a nyomortanyákon, karban kellene tartani az elavult lakóházakat és újakat kellene építeni a közepes és alacsony jövedelmű lakosság széles rétegei számára. A kormány nem érdeklődik ez iránt. Amíg a villanegyedek gazdag lakói jól érzik magukat, mi érdekük lenne a hatalmon levőknek abban, hogy felfigyeljenek erre a kérdésre."

Hadd hangsúlyozzam, hogy aki itt — a tőkésvilág legfejlettebb államában —, az „amerikai életforma" *jellegzetességeként* nem a televíziók, mosó- és hűtőgépek és személyautók számáról beszél, hanem az elhanyagolt nyomortanyákról, az elavuló lakóházakról, a hiányzó iskolahelyiségekről — szemben az emelkedő részvényárfolyamokkal és a milliomosok emelkedő számával —, ez az ember nem valami magamfajta „bolsevik agitátor", hanem az „amerikai szabadság" odaadó híve, az ország két kormányzó pártja egyikének, a demokrata pártnak szenátora. S hogy talán éppen azért beszél erről, mert a demokrata párt az amerikai kétforgós politikai váltógazdálkodásban pillanatnyilag nincs kormányon, hanem ellenzékben, az mit sem von le beismeréseinek értékéből. Hacsak annyit nem, hogyha netán a következő elnökválasztáskor az ő pártja kerülne kormányra, úgy Douglas szenátor úr haligatni fog mindezekről, s ugyanezeket majd valamelyik

republikánus szenátor mondja el helyette. De a tény akkor is tény marad, annál is inkább, mivel ezeket a megállapításokat Mr. Douglas sem az ujjából szopta. Pártjának, a demokrata pártnak országos bizottsága 1958-ban „Tények könyve" cím alatt helyzetjelentést hozott nyilvánosságra. Eszerint az Egyesült Államokban 15 millió ember lakik nyomortanyákon (tehát az összlakosság 7—8 százaléka!), 13 millió ház (az összes lakóházak egynegyede!) nem felel meg a követelményeknek, 7 millió városi ház pedig teljesen roskatag, lakásra alkalmatlan (de zsúfolásig lakott).

Az egyik vezető amerikai párt országos bizottságának jelentéséhez, szenátorának segélykiáltásához hadd fűzzem most hozzá én, a bolsevik agitátor: azért mégiscsak több ma még a televízió, a mosó- és a hűtőgép, a magán-személyautók száma az Amerikai Egyesült Államokban, mint akár a szocializmus legfejlettebb országában, a Szovjetunióban, még akkor is, ha a Szovjetunióban e kényelmi és kultúrcikkekből mind több és több jut a lakosságnak. S amit még érdemes külön is hangsúlyozni: mind e sokféle kényelmi és kultúrcikk természetesen csak azoknak nyújthat élvezetet és könnyebbséget, akik az emberhez méltó, kulturált életnek olyan alapfeltételével, mint a lakás, már rendelkeznek. (Különben hová rakják a hűtőszekrényt, hol nézzék a televíziót?) Nos, ami éppen ezt illeti, a Szovjetunióban a következő 10—12 évben teljesen megszüntetik a lakáshiányt, s ennek garanciája, hogy 1957—1958-ban 120 millió négyzetméter területen épültek, a hétéves tervben pedig majdnem 700 millió négyzetméter területen épülnek új lakások, új lakóházak. Ugyanakkor — hogy a szenátor úr által említett többi tényezőről se feledkezzünk meg — a Szovjetunióban munkanélküliség, nyomortanya, iskolahiány egyáltalán nincs. Igaz, nincsenek

emelkedő tőzsdeárfolyamok és szaporodó számú milliomosok sem. Ez azonban, úgy vélem, igen keveset nyom a latban, amikor a „lehető legtöbb embernek a lehető legtöbb jót" kérdésére keresünk választ.

Térjünk hát vissza az alapproblémához. Mire használja az egyik, s mire a másik rendszer a tudomány és a technika, a fejlődő munkamódszerek, egyszóval a termelőerők növekedése és a fokozódó termelés nyújtotta hatalmas lehetőségeket?

Hogy mire használja a kapitalista rendszer, azt láttuk saját híveinek vallomásából, akik beismerték, hogy „konfliktusba kerültek a technikával". Mire használja fel ugyanezt a szocialista rendszer? Vajon, lenne-e itt is oka aggodalmaskodni valamely szakszervezet vezetőjének azon, hogy az automatizált futószalagokon nem lehet egyszersmind fogyasztókat is gyártani? Vajon, hogy alakul itt a technikai fejlődés; a termelőerők növekedése *egyrészt;* a munkával történő elátottság és az ebből származó vásárlóerő *másrészt*?

Csökkentett munkaidőről az amerikai partok felől is gyakran hallunk. Hozzátehetjük: gyakran hallunk panaszos, kétségbeesett hangokat, mert a munkaidő-csökkentés — a munkanélküliség mellett — az egyik legnagyobb csapás, ami a dolgozókat sújtja. Hiszen a teljes munkanélküli legalább egy bizonyos ideig kap munkanélküli segélyt, ezzel szemben a heti két-három napot, illetve tizenhat-huszonnégy munkaórát dolgozó nem jogosult munkanélküli segélyre, s munkabért csak a ledolgozott időre kap, tehát heti bérének felét, harmadát stb. Mit tegyen a tőkés, ha a tökéletesített technika pótolja neki a termelésben a munkás munkaidejének egy részét? Igazán nem kívánhatja tőle senki, hogy a le nem dolgozott időre is, jogtalanul bért fizessen — huszonnégy órai munkáért negyvennyolc órát!

No mármost, a tudomány, a technika, a munka szervezettsége, egyszóval a termelőerők a Szovjetunióban is fejlődnek. Sőt, gyorsabban, jóval gyorsabban, mint az Amerikai Egyesült Államokban. Mennyivel gyorsabban? Azt is megmondhatom. 1913-ban, tehát a szocialista forradalom előtti utolsó békeévben Oroszországban a termelékenység színvonala az Egyesült Államokénak mindössze egykilencede volt. Az arány azóta ugyancsak megváltozott. 1958-ra a Szovjetunióban a termelékenység az akkorinak mintegy tízszeresére, míg az Egyesült Államokban alig valamivel több, mint kétszeresére emelkedett. Ma tehát — szemben az 1913-as 1 : 9 aránnyal, a két termelékenység közötti különbség aránya 1 : 2. Senki sem tagadja, ez is nagy különbség. De a fejlődés üteme világosan jelzi, hogy ez a különbség is rövidesen eltűnik. S hogy ez így is lesz, arra bizonyíték, hogy a Szovjetunió a többi tőkésállamot már maga mögött hagyta ebből a szempontból, holott 1913-ban a németországi vagy az angliai termelékenységnek egyötödét is alig érte el.

A termelőerők, a termelékenység rohamos fejlődése tehát sokszorosan is indokolta volna azt, hogy a Szovjetunióban is bevezessék a csökkentett munkaidő amerikaihoz hasonló rendszerét. Nos, a csökkentett munkaidőt be is vezették, s tervbevették — a hétéves tervben — sokkal nagyobb méretű bevezetését is. Csakhogy ez a csökkentett munkaidő cseppet sem hasonlít az amerikaihoz. Éppen a lényeget illetően nem hasonlít egymásra a két módszer. Nevezetesen: a csökkentett munkaidőt a Szovjetunióban úgy vezették és vezetik be, hogy a dolgozó fizetési borítékjában ugyanannyi legyen, mint az előző, hosszabb munkaidő esetén volt. Helyesebben: *legalább ugyanannyi*, hiszen a fejlődéssel párhuzamosan a munkabérek emelése is állandó a Szovjetunióban. Még helyesebben: nemcsak legalább any-

nyi, illetve *nemcsak több, hanem többet is érő* kereset itt a borítékba kerülő bér, mert a rendszeres árcsökkentésekkel, a különböző juttatások szüntelen fokozásával, egyszóval a *reálbér* szüntelen emelkedésével a bér vásárlóértéke, *a vásárlóerő* — amit Reuther úr az imént úgy szeretett volna futószalagon gyártani! — akkor is emelkedne, ha a bér azonos maradna. Ó, Mr. Reuther, úgy tűnik, mégiscsak van olyan gazdasági rendszer ezen a világon, amely „el is tudja fogyasztani azokat a gazdasági javakat, amelyeknek előállítására képes"; amely „megtanulta, hogyan kell elosztani, aminek gyártására módja van", s amelynek nem „okoz gondot, hogy az automatizált futószalagokon nem lehet fogyasztókat gyártani". Ebben a rendszerben, amelyet ugyan ön, mint állítólagos „munkásvezér", a világért sem nevezne szabadnak, de amelyben a fejlődés korántsem okoz nehézséget, s amelyben a fejlődéssel párhuzamosan valóban mind több embernek jut mind több a társadalom termelte javakból.

Az a munkaidő-csökkentés, amit ez a rendszer már eddig is bevezetett, nem csekélység, de a közeljövőre tervezett méltán képeszti el még az amerikai méretekhez szokott agyakat is. Lássuk csak:

A tervek 1960-ra írják elő — de nagyrészt már korábban befejezték —, hogy az ipar minden ágában és a hivatalokban napi hét óra legyen a munkaidő. Kivétel a szén- és ércbányászat, valamint bizonyos, az egészségre káros, vagy nagyobb megterhelést jelentő szakmák és munkaágazatok, ahol már most napi hat óra, vagy ennyi lesz a munkaidő a legközelebbi időben. De még a hétéves terv befejezése előtt a rövidebb munkaidőben dolgozók munkaideje heti 30 óra, a „hosszabb" ideig dolgozóké pedig heti 35 óra lesz. Tehát az egész országban, iparágak és munkafeltételek szerint heti egy szabadnappal napi 5—6, vagy heti két szabadnap-

pal napi 6—7 órát dolgozik majd a szovjet ember. S a rövidebb munkaidőre, a heti kevesebb munkanapra úgy térnek rá — és ez a lényeg az általunk vizsgált kérdés szempontjából! —, hogy a munkabér nem csökken, sőt jelentősen emelkedik.

Íme: ugyanazok a tényezők, amelyek az Egyesült Államokban, a tőkés rend mintaországában növekvő munkanélküliségre, illetve csökkentett munkaidő mellett csökkentett keresetre vezetnek (a többi, Douglas szenátor úr által emlegetett és általa meg sem említett bajok mellett); a Szovjetunióban oda hatnak, hogy megteremthetik a világon a legrövidebb munkanapot és a legrövidebb munkahetet, úgyhogy ezzel egy időben növekedik a lakosság jóléte is.

Ám, ha betekintettünk a bányák tegnapi sötét mélyébe, ha meglátogattuk a ma bányáját, hogy fogamzásától nyomon követhessük a villanyáram — korunk és a jövő közhasználatú energiájának — születését, vessünk egy pillantást a jövőbe is, hadd lássuk, hová, merre fejlődnek a dolgok.

No, tekintsünk a nem is távoli jövőbe:

Szénbánya? Ugyan! Kazánház — amely ezernyi tonna szenet nyel el, hogy kalóriácskáit sokféle áttételen át villanyárammá alakítsa? Már emlékeiben is talán csak kevesekne él! Néhány gramm hasadóanyag az atomreaktorban, amely ebből az energiaforrásból hetekig, hónapokig lát el egy egész várost árammal — bizony már ez is kissé elavult dolog. Hiszen a hasadóanyagok előállítása is munkaigényes, az urániumot, ha ezer tonnák helyett csak grammok kellenek is belőle, bányászni, dúsítani kell, egyszóval — elavult. Hiszen, a fúziósenergia anyagát, a nehézvizet, a deutériumot végtelen mennyiségben tartalmazza minden tenger, s előállítására mind egyszerűbb módszereket talál az emberi elme. S ez a fúziósenergia az atomenergiának is sok

ezerszerese, a szénnek pedig sok ezermilliószorosa. Egy-egy fúziósenergiával működő villanytelep egész országrészt, kisebb országokat lát el árammal!

Mire kellenének hát a bányászok, a vájárok, a csillések, a rakodók, az osztályozók, a szállító és vasúti munkások, a szénlapátolók — mindaz az ezer és tízezer ember, akinek munkaerejét a régimódi villanyáram-előállítás feleméstette? Néhány tudós képzettségű ember ellenőriz néhány kibernetikus agyat; néhány mérnökképzettségű ember ellenőriz néhány műszert — a többi a kibernetika, az erőátvitel, az automatika dolga. S a drótokban — vagy talán még inkább a drótnélküli energiaátvivő hullámcsatornákban — özönlik az áram a fogyasztó felé, a fogyasztó számára . . .

Igen, a fogyasztó számára, akit Mr. Reuthernek sajnos, nem sikerült futószalagon gyártania, akinek sajnos, nem sikerült gondoskodnia kellő vásárlóerőről . . . De valóban, hova lett a százezernyi és milliónyi ember — bányász, vájár, csillés, rakodó, szállító és vasúti munkás, szénlapátoló és a többi — aki abból élt, hogy volt számára munka, szerte a világon a villanyáram születése körül?

Nem nehéz felelni erre. A szocialista világban folytatódik, amit az előbb a Szovjetunió példáján láttunk: még rövidebb munkaidő, még kellemesebb munka, még nagyobb jólét mindenki számára.

Emlékezzünk csak vissza egy pillanatra arra a jelenetre a Nagyoperában, ahol Moszkva minden villanyenergiája egyetlen térképre összpontosult, s a biliárddákóval mutogató előadó azt mondta viseltes zekéjük zsebében maroknyi zabot szorongató hallgatóinak:

„— A munka, ami hajdan átok volt, most öröm lesz . . .”

Íme, a szocializmus világában a megvalósulás felé halad a leghihetetlenebb fantazmagória.

Ám, hova lettek a „feleslegessé vált" munkaerő tulajdonosai, a „feleslegessé vált" emberek a kapitalista világban, amely, mint az Egyesült Államok példáján láttuk, „konfliktusba került a technikával"?

A választ erre is hallottuk már azon az 1958 áprilisi AFL—CIO-konferencián George Meanytől, az egyesült amerikai szakszervezetek elnökétől. Idézzük csak még egyszer emlékezetünkbe ezt is:

„A tömeges munkanélküliség az egész amerikai gazdasági élet fenyegető veszedelme lett. Nemcsak a munkásokat fenyegeti, akik elvesztik kenyerüket, hanem az ipart és a mezőgazdaságot is, amely végül is elveszti piacát."

Igen, ezt monda George Meany, az „amerikai életforma" odaadó híve már akkor, amikor még részben csákánnyal, s kombájnnal fejtették a szenet az amerikai bányákban. Helyezzük be ezt az ítéletet a fúziósenergia korszakába, s előttünk *a legszörnyűbb társadalmi katasztrófa* képe amelyet az emberiség valaha is átélt.

De azért ne szörnyűködjünk el túlságosan. Ez a kép, amit fantáziánk elénk rajzolt, cseppet sem reális. Hiszen már George Meany úr is világosan megmondta, hogy a fejlődés nemcsak azokat fenyegeti, akik *kenyerüket* vesztik el miatta, hanem azokat is, akik *piacukat* — vagyis a nagytőkét, s vele a tőkés termelési rendet. Az emberiség nem néz hát társadalmi kataklizma elé, mert a *fejlődés nem az emberiséget, csak egy idejétmúlt társadalmi rendszert ítél pusztulásra* . . .

S hadd kérdezzem meg itt kissé kajánul, Kovács Péter barátom:

— Most, miután mindezt végiggondoltad, mi a véleményed: melyik társadalmi rendszer adja a lehető legtöbb embernek a lehető legtöbb jót? Melyik a magasabb rendű?

De várj, ne felelj még! Ne felelj elhamarkodottan akkor sem, ha eddig még csak meggondolkoztattalak, s akkor sem, ha már meggyőztelek. Hiszen, ha most úgy felelnél is, ahogy én szeretném, holnapra új kétségeid, új kérdéseid és új ellenvetéseid támadhatnak, holnapra új kétségeket, új kérdéseket, új ellenvetéseket adhatnak a szádba. Hadd vágjak elébük, amennyire erőmből, s a könyv terjedelmétől telik.

HETEDIK FEJEZET

amely a teknősbéka-számtannal kezdődik, egy kolosszális mérkőzéssel folytatódik — amelynek néhány érdekes részleteredményéről helyszíni közvetítést is ad —, hogy a végén bebizonyosodjék: a legvadabb gondolati bakugrás sem bírja rá a történelmet baklövésre

Az a bizonyos, az álfilozófusoknak és más hozzájuk hasonló szófacsaróknak olyan kedves teknősbéka-okoskodás, a gazdasági és a társadalmi életben sem válik be. A teknősbéka ugyanis — így mondják régi és bölcs tanmesék — azzal dicsekedett, hogy a nála tízszer gyorsabban futó nyúl sohasem tudja őt beérni és elhagyni, ha a versenyben száz méter előnyt ad neki. Nosza, megtörténtek a fogadások az állatvilágban, s eljött a verseny ideje. Ekkor a teknősbéka a verseny indítása előtt szót kért és így beszélt:

— Nem is érdemes erőltetni magamat, és nem érdemes a nyúlnak sem megerőltetnie magát a verseny lefutásával. Én anélkül, hogy egy lépést is futnék, a matematika cáfolhatatlan következetességével bizonyítom be nektek, hogy ezt a versenyt megnyertem.

— Mert idehallgassatok — folytatta a nagyhangú

szájaskodást a teknősbéka —, igaz, hogy a nyúl tízszer gyorsabban fut, mint én, de az első helyet a pályán sohasem tudja elhódítani tőlem. Mialatt befutja azt a száz métert, amennyi előnnyel én indulok, azalatt én már tíz méterrel előbbre baktattam. Mire ezt a tíz métert lefutja, én már megint egy méterrel előtte vagyok. Fut a nyúl még egy métert? Utól nem ért, mert tíz centiméterrel én ismét előbbre jutottam. Mire ezt a tíz centimétert behozta, egy centiméterrel én ismét megugrottam. Folytassam nektek a sort milliméterek, a mikronok és millimikronok világáig? Megtehetem, de felesleges, mert lám, az eddigiekből is világos, hogy bármint erőlködjék is a nyúl, ha előnyöm fokról fokra csökken is, utolérni sohasem tud!

Dörzsölték a mancsukat mindazok, akik a teknősbékára fogadtak, hogy biztosan ők vágják zsebre a nyereményt, hiszen az okfejtés olyan világos és cáfolhatatlan. A nyúl azonban csak legyintett és ország-világ előtt bizonyságot téve szellemi tompultságáról és matematikai járatlanságáról, azt mondotta:

— Azért fussuk csak le a versenyt.

Eldördült a rajtpisztoly, s lám csak, sokkal rövidebb idő alatt, mint ameddig a teknősbéka okoskodása tartott, a nyúl messze megelőzte vetélytársát.

Az egyik kétségre, kérdésre, ellenvetésre, amit annyiszor suttognak a füledbe, Kovács Péter barátom, ez a válaszom. Mindannyiszor, amikor a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti verseny állásáról beszélünk, mindannyiszor, amikor mi a fejlődés *ütemének* döntő jelentőségét hangsúlyozzuk, a kétkedők és ellenségeskedők azzal válaszolnak:

Ha fokról fokra csökken is az Egyesült Államok előnye, azért csak fejlődik, halad az is, s így bizonyos előnye mindig megmarad...

Hát nem! Hiába okoskodnak és magyarázkodnak a tőkés rendszer hamiskártyás módra érvelő teknősbéka-filozófusai, biz ezt a versenyt „csak lefutják", ezt a versenyt már több mint négy évtizede futják! És hiába volt egész történelmi korszaknyi előnye, hiába rakta [illegible] a kapitalizmus-teknősbéka a háta mögött hagyott pályát a legaljasabb és legveszélyesebb aknákkal is. Példázatunk sebeslábú nyula, a szocializmus már egészen a nyomába férkőzött, jó néhány kapitalista államot már utol is ért, egyes területeken pedig már maga mögött is hagyott. Sőt, rövid időn belül maga mögött hagyja a legfejlettebb kapitalista államot, az Egyesült Államokat is minden téren. Ez nemcsak azt bizonyítja, hogy a szocializmus gyorsabban fejlődik a kapitalizmusnál, hanem azt is, hogy e hamis filozófia sem vezet félre mást, mint csupán a kapitalizmus-teknősbéka legelvakultabb szurkolóit.

Igen, halljuk a másik, közkeletű ellentmondást: aki most indul, annak könnyű gyorsan futnia! Könnyű a vagyonát megduplázniа annak, akinek csak néhány krajcárja van, de akinek milliói vannak, az ha csak egy-két százalékkal szaporítja, akkor is gyorsabban gazdagodik, mint az előbbi, a kezdő!

Tulajdonképpen ez az okoskodás sem más, mint amit a teknősbékától hallottunk, a százméteres előny örökkévalóságának okoskodása. A feje tetejére állított százalék-bűvészkedést könnyű konkrét számokra lefordítva leleplezni és bebizonyítani, hogy a kapitalizmus — kezdeti korának bármely szakaszát, fejlődésének akár legviharosabb tempójú napjait vesszük is — soha meg sem közelítette a fejlődésnek azt az ütemét, amely a szocializmus kezdeti korszakára jellemző. S még könnyebb volna adatokkal bizonyítani a lényeget, hogy a kapitalizmus történelme folyamán a kezdeti, viszonylag gyors (de a szocializmushoz viszonyítva bizony las-

sú) fejlődési üteme a rendszer öregedésével mindinkább *alábbhagyott* —, hogy ne is beszéljünk az időnként törvényszerűen megismétlődő és a tömegek szempontjából mindig tragikus visszaesésekről, válságokról. Ezzel szemben a szocializmus fejlődése még egyenletesnek is csak annyiban mondható, hogy megszakítás nélküli, de tempója napról napra, évről évre növekszik, abban az arányban, ahogy a szocializmus „öregszik". S ha ennek okát keressük, egyetlen mondatban így fogalmazhatjuk meg: azért, mert a kapitalizmus „jövője" éppen saját *ellentéte:* a szocializmus. A szocializmus jövője viszont nem más, mint önmaga *tökéletesebb formája,* a kommunizmus.

Dehát minek bizonyítsunk olyan, a történelem adattáraiból kiásott érvekkel, hogy milyen volt száz vagy kétszáz évvel, a világnak ezen vagy azon a részén az ifjú kapitalizmus fejlődésének üteme, s negyvenegynéhány évvel ezelőtt az első szocialista rendé? Minek nyissunk ajtót további végtelen vitáknak arról, hogy igen, akkor a technika még gyermekcipőben járt, emekkor pedig már a fejlődés magas fokát érte el? Minek válogassuk ki a történelemből és soroljuk fel egymással szembeállítva a fejlődés körülményeinek azt a légióját, ami a kapitalizmusnál kedvezően, a Szovjetuniónál viszont rendkívül hátrányosan éreztette hatását? Ez csak régi adatok véget nem érő felmondására, s véget nem érő vitákra vezethet, illetve hát tucatnyi fóliáns telenyomtatására és hogy lesz-e akkor, aki végigolvassa, akit meggyőz, ezt én nem tudhatom, de bizony nagyon is kétlem.

De ha nem megyünk végig a két rendszer történelmén, ha nem visszük végig adatszerűen az összehasonlítást, akkor miképpen cáfolhatjuk meg az ellenvetést?

Végtelenül egyszerűen! Ahelyett, hogy a történelem poros adathalmazai között túrkálnánk, tessék, állítsuk *most* a rajtvonalhoz azonos lehetőségekkel és azonos időpontban a két rendszert, s lássuk saját szemünkkel, miképpen futják le előttünk a versenyt!

Mert erre is módunk van!

Íme, már be is mutatom a versenyzőket:

A kapitalizmus színeiben indul: *az Indiai Köztársaság*. Évszázadokon át brit gyarmat volt, „az angol korona gyöngye", a világ leggazdagabb gyarmata. Történelme ez időtől fogva: évről évre milliók éhhalála, évtizedről évtizedre a gyarmatosítók által az ország függetlenségéért küzdő néptömegek soraiban rendezett vérfürdő. A társadalom úgynevezett felsőbb osztályai — az értelmiség egy szűk rétegétől eltekintve — a gyarmatosítók hű kiszolgálói. A gyarmati sorból 1947-ben szabadult fel, és ekkor indul meg az önálló kapitalista fejlődés útján.

A szocializmus színeiben indul: *a Kínai Népköztársaság*. Évszázadok óta a nyugati hatalmak legjövedelmezőbb vadászterülete. Ha formálisan nem is került gyarmati státuszba, a spanyoloknak, majd az angoloknak, később a japánoknak és az amerikaiaknak is olyan kiváltságaik, érdekeltségeik, monopóliumaik és tőkebefektetéseik voltak az országban, amik gyakorlatilag Kínát gyarmatállammá tették. Sőt, joggal mondhatjuk, hogy Indiánál is kényelmesebben kézbentartott gyarmatállamá, hiszen itt a hódítók és gyarmatosítók érdekeit nem drága anyaországbeli gyarmati tisztviselők, hanem az előjog-koncokkal megvásárolt politikusok es hivatásos katonák, megvásárolt korrupt tisztviselők — a mandarinok, komprádorok s (egy szűk rétegtől eltekintve) az értelmiségiek biztosították. Történelme: évről évre tízmilliók éhhalála, évtizedről évtizedre a gyarmatosítók és honi csatlósaik által az ország függetlenségé-

ért küzdő néptömegek sorai között rendezett vérfürdők. Évtizedes harcok után 1949-ben győz a kommunisták vezette szocialista forradalom, az ország elnyeri függetlenségét, és megindul a szocialista fejlődés útján. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a Kínai Népköztársaság valójában Angliával versenyez, Anglia termelési színvonalának legyőzését tűzte ki célul. Én csak az azonos körülmények miatt, a szemléltethetőség kedvéért állítom szembe Indiával.)

India csapata a verseny kezdetekor: négyszázmillió lakos, egy elenyésző kis rétegtől eltekintve nincstelen pária, akit az éhségen és nyomoron kívül gúzsbaköt a belénevelt vallási fanatizmus ezernyi korlátozása és babonája is, és fejlődését gátolják a primitív, gyarmati termelési módszerek. A parasztság több mint felének egyetlen rögnyi földje sem volt, további harminc százaléka két hektárnál kisebb saját földön gazdálkodott és emellett kényszerűségből mezőgazdasági bérmunkát is vállalt. Ezzel szemben az egész megművelt földterületnek több mint hetven százaléka maroknyi számú maharadzsa és nagybirtokos birtokában volt. Az ipar ekkor úgyszólván teljes egészében a külföldi, elsősorban az angol tőkések tulajdona, akik mellett mind nagyobb helyet követelt az amerikai tőke is. Mellőzzük egyelőre az erre vonatkozó számokat, részint, mert megbízható statisztika erről érthető okokból nem készült, viszont a későbbiek is éppen elég világos képet adnak arról, mi lehetett a helyzet a politikai függetlenség kivívása előtt. Ugyanakkor bizonyos iparágak — pamut-, juta-, cukor- és növényolajipar — nemzetközi méretekben is eléggé fejlettek, korszerűek voltak. Megjegyzendő, hogy India jutaipara a világtermelés 90 százalékát adta, s textilipara már ekkor is harmadik helyezett a világversenyben.

Kína csapata a verseny kezdetekor: hatszázmillió lakos, túlnyomó többsége elképzelhetetlen nyomorban. Hogyan is írjuk le ezt a nyomort? Talán némi képet ad róla, ha emlékeztetünk rá, mit jelentett európai szóhasználatban ez a kifejezés: kuli. A végső emberi nyomor, a nincstelenség legfeneketlenebb mélye, a robottól üres gyomorral, félájultan összeeső csontvázfigura — ez mind benne volt e rövid kínai szóban: kuli.

Benne — az európai ember számára. De száz- és százmillió kínainak még ez is az elképzelhető jólét csúcsát, az emberi méltóság tetejét jelentette, létbiztonságot, társadalmi rangot. Hiszen a kulinak, ha akadt utasa, aki hajlandó volt elterpeszkedni riksájában, míg ő tüdejét köpve végigrohant vele a városon; igen, ha akadt ilyen utasa, akkor aznap rizs is akadt kis táljában. A kulinak, ha biztos munkája nem is, de legalább *munkalehetősége* volt — s versenyünk megindulása előtt már ez is kivételesen kedvező helyzetnek számított Kína lakosai túlnyomó többségének szemében. Iparról, huszadik századbeli értelemben és az ország méreteihez viszonyítva beszélni sem lehetett. A földművelés részben a feudális — részben a rabszolgatársadalom viszonyai között és módszereivel folyt. Egy szűk nagybirtokos és államhivatalnok rétegé volt itt minden, amit a külföldi tőkések még egyáltalán szükségesnek tartottak kínai kézben hagyni. Ám, ha az ország nagyságát, természeti kincsekben rejlő gazdagságát, s a világon talán legolcsóbb munkaerejét tekintjük, megértjük, hogy ezeknek a hazai gazdagoknak vagyonai jelentősek voltak még világviszonylatban is.

Amikor Kína a szocializmus színeiben versenypályára lépett, ezekből a vagyonokból az új rendszer építői számára alig maradt valami örökölhető. Az évtizedes polgárháború, s az ugyancsak évtizedes, Japánnal vívott külháború következtében az

ország romokban hevert, s ami érték mégis megmaradt és elmozdítható volt, azt a régi rendszer haszonélvezői igyekeztek idejekorán utolsó morzsájáig külföldre menekíteni.

S ha versenyzők mégsem teljesen egyenlő indulópontról kezdik vetélkedésüket, azt nem az a két év különbség teszi, amivel India harnarabb lépett versenypályára. Sokkal hátrányosabb helyzetet jelentett Kína számára az, hogy a felszabadító hadjárat befejezése után is még teljes három év megfeszített munkájába telt, amíg annyira helyreállíthatta szétrombolt mezőgazdaságát és közlekedését, hogy 1952-ben végre odaállhatott a rajtvonalhoz.

No, de hát öt esztendő mégsem egy évszázad. A verseny mégiscsak most kezdődött s itt zajlik a szemünk előtt. Ám lássuk, mi lesz a „teknősbéka" előnyéből, ha a „nyúl" közvetlenül a nyomába veti magát...

Az indiai kormány fő törekvése, hogy az ország termelőerőinek növelése érdekében, a külföldi érdekeltségek változatlan fenntartása mellett, kedvező lehetőségeket nyisson a nemzeti tőke kifejlődésének, részint a magántőkének nyújtott maximális kedvezményekkel, részint az államkapitalista szektor létrehozásával. S a lényegen mit sem változtat, hogy India kormánykörei játszanak a szavakkal és előszeretettel nevezik az államkapitalista szektort *szocializmusnak;* a kül- és belföldi tőke befektetéseit irányító, gyümölcsözőségüket biztosító tervezést *szocialista tervgazdálkodásnak.* Ha az ilyen szóhasználat bizonyít valamit, az nem más, minthogy az indiai százmilliókat is sokkal inkább lehet lelkesíteni — ha sikerül elhitetni velük —, hogy vezetőik a nemzeti felszabadulást *a szocializmus létrehozására* használják fel, mintha azt kell hallaniuk, hogy valamiféle független indiai kapitalizmusért dolgoznak.

A kínai kormány fő törekvése ezzel szemben az volt, hogy mielőbb megteremtse az osztály nélküli társadalom, a szocializmus felépítésének előfeltételeit, és fel is építse azt.

Kína szocialista úton indult el. Fokról fokra leszámolt a nagybirtokokkal és szétosztotta azt a nincstelen parasztok között. Az állam gondoskodott róla, hogy az állami üzemek és gyárak mind fokozottabb mértékben megfelelő munkaeszközökkel lássák el az újgazdákat.

Az indiai elgondolás érdekében is végrehajtottak egy igen szűk méretű földreformot, amelynek során a földbirtokosok által kisajátításra önként felajánlott földeket juttattak — *megváltási ár ellenében* —, föld nélküli családoknak; a földbirtokosoknak a kisajátított földekért pedig kártalanítást adtak. Tekintve, hogy a megváltási árat csak elenyészően kevés nincstelen paraszt tudta megfizetni, a földkérdést úgy vélték megoldani, hogy a nincstelen parasztoknak helyenként lehetőséget nyújtottak szűzföld-parcellák és parlagföldek megművelésére. Mivel azonban a mezőgazdasági gépek és szerszámok között nemigen akadt a gazdátlan parlagföldek megműveléséhez szükséges gazdátlan „parlag-szerszám" — márpedig a szerszámgyárak és kereskedők nem mutattak rá hajlandóságot, hogy ellenszolgáltatás nélkül földművelési eszközöket, szerszámokat, magvakat, palántákat stb. adjanak a földhözjuttatottaknak — ezek a juttatott földek alig-alig változtattak a parasztság helyzetén és az ország birtokmegoszlásán.

Mit ért el mégis a kétféle úton az egyik, s mit a másik versenyző?

Mindkét nép fő tápláléka *a rizs*. Nos, India az 1948-as években átlagban évenként 33,8 millió tonna rizst termelt. Nyolc év alatt, 1956-ra rizstermelését

— nem lebecsülendő mértékben — több mint 25 *százalékkal növelve*, 42,6 millió tonnára emelte.

Kína rizstermelése 1949-ben, tehát a felszabadulás évében 48,6 millió tonna volt. Ha megnézzük, hogy ugyancsak nyolc esztendő mezőgazdaságfejlesztési munkája milyen eredményt ért itt el, azt látjuk, hogy 1957-re *az emelkedés több mint 60 százalékos volt*, a termelés 82 millió tonnára emelkedett. S ha az indiai eredményekre azt mondottuk, hogy nem lebecsülendők — aminthogy nem is azok! —, mit szóljunk a kínaihoz?

Búzából India a kezdeti időszakban hatmillió tonnát termelt. Az összes gabonafélékből (a rizst és a búzát is beleértve) pedig együttesen 56,4 millió tonnát. Nyolc év alatt ezekből is tiszteletre méltó eredményt mutathatott fel: *1956-ban búzatermelése 8,5 millió*, a gabonafélékből összesen 71,3 millió tonnát termelt. Valóban olyan eredmény ez, amelyre bármely kezdeti szakát, fejlődése első, lázas lendületét élő kapitalista ország büszke lehetett volna.

Kína földjein 1949-ben 20,2 millió tonna búza termett, az összes gabonafélékből együttesen 98,2 millió tonna került a magtárakba. Nyolc év múlva, 1957-ben búzából 25 millió, az összes gabonafélékből pedig mintegy 170 millió tonnát takarítottak be.

A fejlődés tehát, semmi kétség, sokszorosa az indiainak. Pedig — tegyük mindjárt hozzá —, ez a fejlődés még korántsem mutatja meg a szocialista fejlődés igazi tempóját, inkább csak az előkészület jegyeit hordozza magán. Hiszen már a következő évben, a „nagy ugrás" esztendejében, amikor a kínai parasztság tömegesen a kollektív gazdálkodás útjára lépett, Kína gabonatermelése az előző évihez viszonyítva több mint megkétszereződött — túlemelkedett a 375 millió tonnán!

Sajnos, India haszonállat-állományáról a verseny kezdeti időszakából megbízható adataink nincsenek.

Kétségtelen, hogy szarvasmarha-állománya számbelileg az első helyet foglalta és foglalja el ma is a világon. Viszont abból a tényből, hogy a szarvasmarhák fejési átlaga és szaporodási átlaga egyaránt a legalacsonyabb a világon, mivel Indiában vallási okokból a szarvasmarhák húsát nem eszik, viszont az állatokat annál keményebben megdolgoztatják —, arra következtethetünk, hogy a jelenlegi állomány nem sokkal emelkedik a kezdeti számok fölé. Ezzel szemben Kína szarvasmarha-állománya az 1949. évi 43,9 millió darabról 1956-ra 66,7 millió darabra, összes haszonállatainak száma pedig ugyanezen időközben nem egészen 160 millióról több mint 260 millióra szaporodott.

Láthatjuk, hogy a mezőgazdaságban „jó üzletnek" bizonyult a feudális- és rabszolga-maradványok felszámolása, a föld átadása a dolgozó parasztoknak, s még „jobb üzlet" volt a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és kommunák létrehozása, a szocialista út. Íme, az a termelési ág, amelyet a polgári közgazdászok olyan nagyon szeretnek a „legkonzervatívabbnak" feltüntetni: a mezőgazdaság bebizonyította, hogy a szocializmus kezdeti szakaszában menynyivel gyorsabb a fejlődés, mint a kapitalizmusében. S bebizonyította azt is, hogy ez az „ősi és csak rendkívül lassan felfejleszthető" termelési ág egyszerre igen gyors fejlődésre képes, ha leszámol a feudális és tőkés nagybirtok-rendszerrel, de valósággal száguldó iramba csap át fejlődése, ha közös szocialista gazdálkodásba kezd.

És most nézzük, hogyan fejlődtek, mire s meddig jutottak a modern ipari termelés nagy, s bátran mondhatjuk: döntő versenypályáján?

Említettük, hogy a verseny kezdete előtt India iparában a külföldi tőkések, elsősorban az angolok, igen jelentős helyet foglaltak el. Említettük azt is, hogy a kapitalista iparosítás természetének megfe-

lelően a „csapatkapitány", az indiai kormány a külföldi érdekeltségeket nem bántotta, garázdálkodásukra nem rakott féket, csak arra törekedett, hogy kifejlessze *mellettük* a hazai burzsoáziát is. Nos, ez kétségtelenül sikerült is. A külföldi tőke Indiában ma is magáénak mondhatja az olajipar 97, a gumiipar 93, a gyufaipar 90 százalékát, s az India szempontjából döntő fontosságú jutaipar 89 százalékát, a bányaipar 73, a szénbányászat 62 százalékát, és így tovább. Kiépítettek ugyan számos úgynevezett vegyes társaságot — hogy levezessék az indiaiak felfokozott nemzeti érzéseit és megkönnyítsék a kormánynak a külföldi tőke támogatására irányuló törekvéseit —, de ezekben az indiaiak csak névleg részesednek és igazgatósági, felügyelő bizottsági tagságokért nevükkel fedezik a külföldi tőkét és profitját. Viszont tagadhatatlan, hogy az ország önállóságának megszerzése óta jelentősen fejlődött a hazai tőke, jelentősen gazdagodtak a hazai tőkések is.

Kína ipara a verseny indulása előtt bizony még valamivel alacsonyabb fokon állt, mint Indiáé, sőt, ami volt, azt is nagymértékben tönkretették a belés külháborúk. De Kína, amint szabad ország lett és lerázta az imperialista bilincseket, e bilincsekkel együtt felszámolta a külföldi monopóliumok garázdálkodását is, és az ország adottságainak megfelelően végrehajtotta az ipar szocialista tulajdonba vételét. Hogy ez a folyamat milyen sokrétűen és sokszínűen ment végbe, elég hivatkoznom arra, hogy az állami erőből megteremtett új szocialista ipar mellett létrehozták a nemzeti burzsoáziával közös állami—magán-szektort; támogatták az ipari szövetkezetek alakulását, s emellett — ha bár csökkenő mértékben — még megtalálható a magánkisipar is. Végeredményben azonban immár a szocialista

szektor teljes és végleges győzelméről beszélhetünk a kínai iparban.

És most lássuk, mit jelent ez a kétféle fejlődés a termelés alakulását illetően? Hasonlítsunk össze néhányat az ipari termelés fejlődésének legjellemzőbb adatai közül. Rendelkezésünkre állnak India 1950 és 1956-os, Kína 1949 és 1956-os termelési adatai. Nos hát:

India 1950-ben 32,3 millió tonna szenet bányászott, 1956-ban pedig 40,1 millió tonnát. Az emelkedés tehát hat év alatt mintegy *huszonöt* százalék. Ezzel szemben Kína 1949-ben még valamivel kevesebb szenet (mindkét országban csak a fekete szenet számítjuk) termelt, mint vetélytársa; kerek számban 31 millió tonnát. 1956-ban azonban már ennek több mint *háromszázhúsz* százalékát hozták felszínre a kínai bányászok, nem kevesebb, mint 105 millió tonnát. A fejlődés tehát mintegy *tizenhatszorosa* az indiainak.

India nyersvas-termelése 1950-ben 1,6 millió tonna. Az 1956-os termelés 2 millió tonna. Hat év alatt az emelkedés valamivel több, mint *húsz* százalék, Kína viszont 1949-ben összesen 0,25 millió tonna nyersvasat olvasztott, s hét év alatt e negyedmillió tonnából 4,7 millió tonna lett, vagyis körülbelül *tizenkilencszeresére, ezerkilencszáz* százalékra emelkedett! A fejlődés tehát itt mintegy *százszorosa* az indiainak!

Hasonlóan *százszoros* az arány az *acél* termelésénél is. India számadatai: 1950-ben 1,5, 1956-ban 1,8 millió tonna, Kínáé: 1949-ben 0,16, 1956-ban pedig 4,37 millió tonna.

A *cementtermelés* Indiában 1950-ben 2,6 millió tonna, s termelését hat év alatt kapitalista szempontból szinte fantasztikusan megnövelte, 5 millió tonna cementtermelésével majdnem megkétszerezte azt. Csakhogy Kína, amely 1949-ben 0,66 millió ton-

na cementet termelt, 1956-ra majdnem *megtízszerezte*, 6,4 millió tonnára emelte azt. A fejlődés tehát még ezen a területen is, ahol pedig India eredménye kapitalista mércével mérve valósággal szédületes, a kínai fejlődés lényegesen nagyobb, nem kevesebb, mint *ötszörös!*

Ám már megint azt kell mondani: a fentiekben a fölénynek, a magasabbrendűségnek, a termelés növekedési ütemének Kína szempontjából *legkedvezőtlenebb* — mert *kezdeti* — szakaszát vettük. Hiszen még az előbb azt láttuk, hogy 1956-ban összesen mintegy kilencmillió tonna vasat és acélt termelt Kína, a következő évben, 1957-ben ez 11 millióra emelkedett, és csak még egy év kell — 1958, a „nagy ugrás" éve ez! — s a termelés már több mint 25,5 millió tonna! 1956-ban — mint láttuk — 105 millió tonna szenet bányásztak, ez a mennyiség 1957-re 130 millió tonnára emelkedett, hogy a következő évben ennek több mint kétszeresét, 270 millió tonnát hozzanak felszínre (illetve termeljenek ki az újonnan feltárt felszíni bányákból) a kínai bányászok. Ezeknél a termelési adatoknál már nincs is értelme az összehasonlításnak India fejlődésével, hiszen hozzá viszonyítva a kínai fejlődés immár sok százszoros, több ezerszeres. Ha a verseny kezdeti szakaszában joggal mondhattuk el, hogy Kína gyorsvonati sebességgel hagyja maga mögött a fejlődésben — a kapitalista arányokhoz viszonyítva pedig nagyon is szép iramban fejlődő — Indiát, az utóbbi időkben már lökhajtásos-, ha ugyan nem egyenesen rakétasebességről kell beszélnünk.

Valóban rakétai sebességről, amit a fenti számok még csak nem is tükröznek pontosan. Hiszen a kínai fejlődésre nemcsak az jellemző, hogy menynyivel, hányszorosára növelte termelését az úgynevezett hagyományos termelési ágakban, hanem még ennél is inkább és alapvetően az, hogy megvál-

tozott a termelés, a nemzetgazdaság egész szerkezete. Megváltozott nemcsak annyiban, hogy a fél-rabszolga, fél-feudális, fél-kapitalista termelési módból túlnyomó zömében szocialistává nőtt, de annyiban is, hogy az ország mindinkább ipari országgá izmosodott, nemcsak a hagyományos iparágak fejlesztésével, hanem azáltal is, hogy egész sor teljesen korszerű, új iparág létesült. Valaha kínai repülőgépgyártásról, gépkocsiiparról aligha álmodozott bárki is. Ma kínai földön, kínai gyárban, kínai munkások és mérnökök által konstruált és gyártott repülőgépek szelik a kínai eget, kínai gépkocsik robognak a mind messzebbre nyúló kínai országutakon. S ha az előbb arról beszéltünk, mennyivel növekedett a kohászat és a bányászat termelése, akkor ehhez hozzá kell tennünk azt is, hogy e növekedésben jelentős szerepe van a ma már Kínában gyártott kohászati és bányászati felszereléseknek és gépeknek. Sőt a gyárakat is mindinkább maga Kína látja el saját gyártmányú szerszámgépekkel.

Ismételjük: valóban rakétasebességről kell beszélnünk, ha a rendelkezésre álló adatok alapján hasonlatot keresünk a kínai fejlődés ütemére. De, ha a hasonlatnál akarunk maradni, hozzá kell tennünk — nehogy esetleg a közeljövőben már avultnak tűnjék mindez —, hogy ez még csak előjáték a kozmikus sebesség eléréséhez! S tán mire e sorokat olvasod, Kovács Péter barátom, magad egészíted ki a kínai termelés fejlődésének újabb, még káprázatosabb, a kozmikus sebesség elérésének adataival a termelésben.

S ha a kínai s az — egyébként önmagában, kapitalista arányok közt cseppet sem lebecsülendő — indiai fejlődés kétféle, s ennyire elütő ütemének okait kutatjuk, kell-e mondanunk azt, hogy ez az ok nem abban keresendő, mintha India népe lustább lenne, vagy kevésbé szeretné hazáját, mint a

kínai. Nem is abban, mintha kevésbé szeretne jól élni, mint a tőle északra, a Himalája túlsó oldalán lakó nép. Természeti adottságai, földjének kincsei sem kevesebbek, talajának termékenysége pedig — különösen, ha Kína számos igen rossz, sivatagi, szikes stb. vidékét is figyelembe vesszük — összehasonlíthatatlanul jobb. Ipara, mint már említettük, a verseny kezdetekor akkor is fejlettebb lett volna, ha Kínát nem sújtja évtizedes háború és polgárháború. *A különbség tehát csak a kétféle rendszer közötti különbségből nyerhet magyarázatot.*

Igen ám, de még válaszolatlanul maradt egy, s nem is jelentéktelen kérdés. Hiszen magunk jelentettük ki, hogy csak azt a társadalmi rendszert ismerjük el magasabbrendűnek, amelyik a lehető legtöbb embernek a lehető legtöbb jót adja a társadalom termékeiből. Azt ugyan kétségtelenül láttuk, hogy Kína *lehetősége* arra, hogy gyorsabban növelje népe jólétét, bizony összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint Indiáé — hála ipara és mezőgazdasága rakéta gyorsaságú felfelé ívelésének. De vajon valóban erre a célra használja fel lehetőségeit? Vajon nem adódik-e elő az a furcsa eset, hogy netán a lassabban haladó India többet nyújt az indiaiaknak, mint a gyorsabban haladó Kína a kínaiaknak?

Tudom, hogy ezen még Kovács Péter barátom is mosolyog és kijelenti: Ez lehetetlen, hiszen Indiában a termelés hasznát a bel- és külföldi tőkések fölözik le, s csak amit ők meghagynak, az jut a népjólét emelésére, mert így parancsolja ezt a kapitalizmus nem is titkolt természete. Emelkedhet vagy süllyedhet a termelés, a nemzeti jövedelem, saját itthoni tapasztalatainkból tudjuk — teszi hozzá Kovács Péter barátom —, hogy a munkás- és parasztttömegek ebből legföljebb annyit éreznek, hogy van-e éppen munkájuk, vagy utcára dobta-e őket a tőkés, a termelés első és mindenekfeletti haszonélvezője. S

ami így volt valaha a tőkés Magyarországon, miért legyen másképpen ma a tőkés Indiában?

De azért, ha tudod is elvileg és tapasztalatból a választ, talán a tények mást mutatnak, hátha netán megváltozott a kapitalizmus és a kapitalista természete, s most Indiában a népjólét emelésére fordítja hasznát, ha másért nem, hát hogy legalább ezen a téren lefőzze Kínát?

Dzsavaharlal Nehru, az Indiai Köztársaság miniszterelnöke pártja elméleti folyóiratában, az „Economic Review"-ben 1958 vége felé — tehát amikor a kínai „nagy ugrás" tényei már közismertek voltak — „Elvi állásfoglalás" címen cikket írt. Ebben a többi között a következőkben vázolja az általa kormányzott ország szociális helyzetét:

„India általában véve is szegény ország, de több nagy vidéken szörnyű a nyomor."

„Megvan a tendencia arra, hogy mivel a népesség szüntelenül szaporodik, még jobban elszegényedünk."

„Ha szegények vagyunk, nem marad pénzünk beruházásokra, s így mind lejjebb és lejjebb süllyedünk."

(Tudvalevő: ma a népszaporulat Kínában a legnagyobb az egész világon, s mégsem jelentette még ki egyetlen kínai kormányférfi sem, hogy a több ember a nagyobb szegénység forrása lehet!)

No, de hát, ha mi maradéktalanul hiszünk is Dzsavaharlal Nehrunak, amikor hazája szociális helyzetét vázolja, lássuk a tényeket is. Bizony, ezek sajnos nagyon is alátámasztják a kormányfő tragikus kijelentéseit. Íme:

India keresőképes lakossága az utolsó rendelkezésünkre álló népszámlálási adatok szerint 152 millió fő (ebből 110 millió a mezőgazdasági, 16 millió az ipari és háziipari, a többi kereskedelmi, hivatalnoki és értelmiségi lakos). A statisztikai felvétel idő-

pontjában ebből — hivatalos becslés szerint, mert a népszámlálás erre nem helyezett súlyt — állandó munkanélküli mintegy 10 millió fő, s az összes keresőképesek egyharmada, mintegy 50—60 millió ember csak alkalmilag jut munkához. Az egy főre eső átlagjövedelem 269 rupia, ami a legalacsonyabb átlagjövedelem a világon.

Egészségügyi ellátottság tekintetében minden 5800 lakosra jut egy orvos és minden 3—4 ezer lakosra egy kórházi ágy. Társadalombiztosítás egyáltalán nincs. Mint Nehru már idézett cikkében kifejti: „Társadalombiztosításra törekszünk, de meg kell vallanunk, hogy *ez csak bizonyos fejlődési fokon lehetséges.* Ellenkező esetben nem lesz sem társadalombiztosításunk, sem fejlődésünk."

Hogy állnak ezek a dolgok Kínában?

Nos, itt a népgazdaság gyors fejlődése eredményeképpen már 1952-ben véglegesen felszámolták a munkanélküliséget. Ma Kínában a munkanélküli ismeretlen. E rendkívül nagy népességű és szaporodású országnak komoly munkaerő-gondjai lennének, ha iparát és mezőgazdaságát nem a legkorszerűbben, a legfejlettebb gépesítés alapján fejlesztené. Az 1953-ban meglevő nem egészen 14 millió munkás és alkalmazott — akik az állami, a szövetkezeti és az állami—magán-szektorban dolgoztak — száma 1957-ben 24,5 millióra szaporodott. A keresetek évről évre növekednek, 1957-ben 42,8 százalékkal voltak magasabbak, mint 1952-ben. A reálbér az árcsökkenések és a növekvő szociális juttatások eredményeképpen még ennél is sokkal nagyobb mértékben emelkedett. A társadalombiztosítás — amelynek alapjait úgyszólván közvetlenül az ország felszabadítása után lerakták — 1956-ban már mintegy 7 millió emberre terjedt ki. Igaz, hogy 1955-ben még csak minden 6 ezer lakosra jutott egy-egy európai gyógyászati tudományok alapján végzett orvos. Ez-

zel szemben rendkívül elterjedt a kínai hagyományos gyógyászat elvei szerint gyógyító s igen nagy eredményekkel büszkélkedő orvosok száma: minden 1200 lakosra jut egy. Az egészségügyi ellátottság másik jellemzője szintén már ekkor sokkal kedvezőbb volt, mint Indiáé: minden 2000 főre jutott egy kórházi ágy, s a fejlődés — kell-e mondani — e téren sem állt meg, az azóta eltelt négy év alatt nemhogy lassult, sőt!

Vagy nézzük a valamely rendszer által juttatható javak egyik fő ismérvét: az oktatás helyzetét itt és ott. Íme:

Indiában az 1951-es statisztikai adatok szerint az ország lakosságának 83,4 százaléka írástudatlan. A későbbi kimutatások erről — tudomásom szerint — nem közölnek konkrét számot, de a közvetett statisztikai adatokból arra lehet következtetni, hogy a helyzet nem javult, inkább még tovább romlott. E kimutatások szerint még az 1955—1956-os tanévben is az iskolaköteles gyermekeknek csak 51 százaléka látogatta az iskolákat, minden második gyermek tehát írástudatlan maradt. A felnőttoktatás ezzel az elmaradással semmiképpen sem tud lépést tartani. Az ország önállóságának kivívását követő *nyolc év alatt összesen mindössze* 10 millió ember tanult meg írni-olvasni, vagyis a több százmillió analfabétának csak elenyészően kis százaléka. A magasabb iskolákon és egyetemeken javarészben ma is angol nyelven, főleg angol tanerők és tankönyvek segítségével folyik az oktatás.

Kínában a nagy verseny kezdete előtt még sokkal kedvezőtlenebb volt a helyzet, mint Indiában: a lakosságnak kerekszámban 90 százaléka írástudatlan volt. S az írástudatlanság felszámolása sokkal nagyobb nehézségek elé állította a kínai kulturális szerveket, mint amikkel indiai kollégáiknak meg kellett birkózniuk. Hiszen a sokkal kiterjedtebb és

sokkal népesebb országban a tájszólásoknak és a nyelvjárásoknak is sokkal nagyobb a bősége, s nincs egyetlen olyan nyelv sem — mint Indiában akár a hindi, akár az angol —, amely legalább az értelmiség körében az egész országban ismert és elismert lenne. Évek munkája kellett csupán ahhoz, hogy egy, Kína egész területére alkalmas, egységes alap-írást hozzanak létre a tízezernél több szótagjegyből álló írás helyett. S mégis: a városokban és falvakban, a tanórákon és munka közben, ebédidőben a rizsestál körül guggolva, vagy munkába menet, az út szélén elhelyezett táblákról betűzve, száz- és százmilliók tanulták meg máris a legfontosabb írásjegyeket. A szervezett felnőttoktatásban csak 1955-ben 53 millió fő vett részt, s azóta a szervezett felnőttoktatás még jobban elterjedt, úgyhogy az analfabétizmus — ahogy a kínaiak mondják: a „betűvakság" — néhány éven belül teljesen ismeretlen fogalom lesz Kínában. Az elemi iskolákat 63 millió gyerek látogatja, ami gyakorlatilag annyit jelent, hogy a most felnövő generáció soraiban az analfabétizmus már szinte teljesen ismeretlen tünemény lesz. De magasabb középiskolai vagy technikumi oktatásban is több mint 7 millió fiatal vesz részt, ami világviszonylatban sem rossz arány. Ami a felsőoktatást illeti, íme az ország 14 egyetemének és főiskolájának eredményeiből egyetlen adat: 1957-re a mérnökök és műszaki szakemberek száma 1952-höz viszonyítva háromszorosára emelkedett! (Hadd emlékeztessünk itt azokra az amerikai hangokra, amelyek a Szovjetunió növekvő fölényét az amerikainál fejlettebb oktatásüggyel magyarázzák. A fenti számok azt mutatják, hogy a kínai közoktatásügy eredményeinek láttán rövidesen nemcsak India, de az Amerikai Egyesült Államok is bátran „önkritikát gyakorolhat"!)

Még csak egyetlen adatot arra, hogy a kétféle társadalmi rend színeiben indult két versengő közül melyik állam ad többet a termelt javakból polgárainak.

India költségvetési kiadásainak az utóbbi években átlagosan *két* százalékát fordította szociális és kulturális célokra, ugyanakkor, amikor Kína szociális és kulturális célokra költségvetési kiadásainak mintegy *13* százalékát költi.

Világos, egyértelmű eredményt hozott-e az összehasonlítás? Azt hiszem, igen. A verseny eldőlt. Eldőlt, s a győztes előnye, mint láttuk, minden téren fokról fokrra mind nagyobb lett a szemünk előtt lezajlott versenyben.

Nos hát, összegezzünk egy-két megállapítást. A Szovjetunió és az Egyesült Államok versenyében kiderült, hogy a „teknősbéka" akkor is lemarad a „nyúl" mögött, ha száz méteres — illetve hát százesztendős vagy még több — előnnyel és számos más kedvező feltétel mellett indul. Kína és India versenyében pedig azt láttuk, hogy ha a két versenytárs egyszerre indul is, a szocialista versenyző úgy megugrik kapitalista vetélytársa előtt, hogy az csak bámulhat utána.

Miféle összehasonlítást kívánsz még Kovács Péter barátom? Bemutattam mi a helyzet, ha egy tőkés államból lett szocialista ország versenyre kél akár a legfejlettebb kapitalista birodalommal. Bemutattam azt is, mi a helyzet, ha egy volt gyarmatállam, kiszabadulva a tőkések bilincseiből, versenyre kél egy másik volt gyarmatállammal, amely vele egy időben szabadult a gyarmati sorból, de nem szabadította meg magát a tőkés rendszertől. Milyen példán bizonyítsak még? Az olyan példák lehetősége, amikben kapitalizmustól szabadult szocialista ország áll sorompóba, kimerült. Keresni kellene olyan példát, amelyben a szocializmustól „szabadult" ka-

pitalista ország szerepel. De hát ilyen ország tudtommal nincs, *olyan országot, amely a szocializmusból haladt volna vagy haladna a kapitalizmus felé, nem ismerek sem én, sem a történelem.*

S gondold csak el, Kovács Péter barátom, ebben a kissé talán torz és meglepő gondolatugrásban *ítélet* is foglaltatik! Ítélet a két rendszer versenyéről. Hiszen ha csak az egyikből születik a másik, s a másikból nem lesz soha az egyik, az annyit jelent, hogy feltétlenül ez a másik a fejlettebb, a haladóbb! Azt szokták mondani, hogy a történelem kerekét nem lehet visszafelé forgatni. Tehát akkor az „előre" egyértelműen — a szocializmus irányába mutat!

NYOLCADIK FEJEZET

amely vallomással kezdődik. A Hernád utcai péket lekonkurrálják, s ebből a kapitalizmusra bonyodalmak származnak. Egy közjátékban fellép a máltai lovag, lovagiatlan ajánlatot tesz a magyar bauxitnak, de hiába. Mindezeken át mindvégig azt a kérdést firtatjuk, hogy miképpen fejlődnek az országok a különböző társadalmi rendszerekben, de következtetést a világért sem vonunk le

Vallomással kell kezdenem ezt a fejezetet. Mindeddig rútúl becsaptalak, Kovács Péter barátom.

Amit eddig mondtam, leírtam, olyan messze van a valóságtól, mint... mint mondjuk a rádiócső attól, hogy rádió legyen, az autómotor attól, hogy autó legyen... Ha úgy kívánod, hogy hasonlataimat is beszélgetésünk tárgyköréből vegyem, olyan messze, mint az Amerikai Egyesült Államok, vagy India attól, hogy *a* kapitalizmus, a Szovjetunió, vagy Kína attól, hogy *a* szocializmus legyen. Hiszen emlékezz csak: alig kezdődött meg beszélgetésünk, már a második fejezetben figyelmeztettelek rá, hogy a kapitalizmus rendszeréhez rendkívül sok és sokféle ország tartozik. A kapitalizmus világa a földkerek-

ség kétharmadát öleli fel. Három egész és két fél kontinenst mondhat magáénak. Nagy, összetett és sokszínű ez a világ. A technikailag legfejlettebb, és demokratikus hagyományait leginkább csak a formákban és szólamokban, de mégiscsak őrző Amerikai Egyesült Államoktól, a függetlenséget már kivívott, de a kapitalista fejlődésnek még csak kezdeti fokán álló Indián, a fasizmussal és revansizmussal nyíltan kacérkodó Nyugat-Németországon, a függetlenségért most vérző Algérián át, az állandó viharok közt evickélő dél-amerikai diktatúrákig, a kapitalista fejlődéshez még el sem jutott fekete gyarmatokig, a leplezetlenül fasiszta Spanyolországig tart. Az Amerikai Egyesült Államok vagy India lehet egy-egy kiragadott, s tán bizonyos szempontokból az egész kapitalista rendszerre jellemző *példa,* de semmi esetre sem *a kapitalista rendszer,* annak minden bonyolult szerkezeti, szervezeti, gazdasági és politikai összefüggésével.

S ugyanígy áll a helyzet a Szovjetunióval és Kínával, a szocialista rendszerrel is. Kétségtelen, hogy a szocialista rendszer minden szempontból legfejlettebb, legelőrehaladottabb országa a Szovjetunió, a legnépesebb és sok szempontból legkáprázatosabb ütemben fejlődő országa Kína. De ez mit sem változtat azon, hogy mindkettő csupán része a szocialista világrendszernek, amely — ha nem is tartozik hozzá ma még szám szerint annyi ország, mint a kapitalizmushoz — legalább olyan sokrétű és színes, mint amaz. Hiszen éppen az előbb említett második fejezetben ámultunk el a szocialista világ térképét böngészve, imígyen: „azonos példakép, azonos cél, s mégis a színek, az árnyalatok, a különbségek micsoda végtelen sokasága — akár gazdasági, akár politikai, kulturális, vagy módszereket néző szempontból vizsgáljuk!" S bizonyítékul egymás mellé soroltuk saját kis országunk

óriáskohóit és az óriási Kína óriáskohói mellett létrehozott kis népi olvasztóit; országokat, ahol csak egy párt működik, s országokat, amelyekben nemcsak létezik több párt, de ez a több párt részt vesz az ország kormányzásában is... De hát minek soroljam ismét a már felsorolt különbségeket? A lényeg az, hogy a Szovjetunió vagy Kína lehet egy-egy kiragadott, s bizonyos szempontokból az egész szocialista rendszerre jellemző *példa*, de nem a *szocialista rendszer*, annak minden sokrétű szerkezeti szervezeti, gazdasági és politikai összefüggésével.

A mi beszélgetésünk, vitánk témája végül is nem az, hogy melyik *ország* haladottabb, magasabb rendű két önkényesen kiragadott ország közül, hanem az, hogy melyik *rendszer* magasabb rendű a napjainkban egymás mellett élő, egymással szemben álló s vetélkedő két uralkodó társadalmi rendszer közül, melyik a fejlődőképesebb, és melyik ad többet minden egyes polgárának?

S hogy erre végleges és megbízható választ adhassunk önmagunknak, ahhoz — ha segít is — nem elég csak a két rendszer egy-egy tetszés szerint kiragadott országát összehasonlítani, hanem a két rendszert. Illetve hát, tekintve hogy mi — Kovács Péter barátom és jómagam — nem elméleti kérdésekről akarunk elsősorban vitatkozni, ezért kell összehasonlítanunk a két rendszert megtestesítő két világot. S hogy ezt valóban megnyugtató és meggyőző módon tehessük, ahhoz külön-külön meg kell nézni, mi a helyzet a kapitalista, s mi a szocialista táboron belül; majd azt is, hogy az egymástól kínai fallal korántsem elválasztható, elkülöníthető két tábor miként hat egymásra és együttlétezésük az emberiség sorsára.

A feltett kérdések csak első pillantásra tűnnek nehezen megválaszolhatóknak. Éppen azért, mert ragaszkodunk ahhoz az érvelési módhoz, amelyet Ko-

vács Péter pendített meg, a válasz nemcsak egyszerűvé, megnyugtatóvá és meggyőzővé, de — legalább én úgy érzem — érdekessé is válik.

Mi a helyzet a kapitalista világon belül, hogyan alakul az itt élő országok és népek sorsa?

Sok újat nem tudok erről mondani neked, Kovács Péter barátom, aki nagyon jól vissza tudsz még emlékezni életednek azokra az éveire, amelyeket a kapitalista világ keretei között éltél le. Inkább csak emlék-frissítőül néhány vázlatot, ceruzavonást:

A Hernád utcai pék csak úgy tudott megélni, önállóságát, üzletét fenntartani, ha „lekonkurrálta" a szomszédos Peterdi utcai péket. Jobbat és olcsóbbat kellett adnia a vevőnek, mint a sarkon túli pék, vagy — s ez volt az igazi tőkés zsenialitás! — nagyobb reklámot csapni a másiknál, hogy *elhitesse* az ugyanazon az áron vesztegetett és ugyanolyan minőségű áruról, hogy olcsóbb, vagy jobb. S ehhez olcsóbban kellett dolgoztatnia a sütőmunkást, mint amennyit a Peterdi utcában fizettek, vagy ha kénytelen volt ugyanannyit fizetni, többet kellett „kihoznia" a munkásból. Az eredmény aztán kettős volt: a jól jövedelmező műhely munkásának sora rosszabb lett (ahogy mi, kommunisták mondjuk: fokozottabb kizsákmányolás áldozata lett), a másik péküzlet gazdája pedig nem tudta eladni áruját, tönkrement, lehúzhatta a rolót, és elbocsáthatta saját munkását (ahogy mi, kommunisták mondjuk: áldozatul esett a tőkés konkurrenciának). Az eredmény: egy prosperáló üzlettulajdonos, három áldozat (a két munkás és a tönkrement pék) és egy csomó becsapott ember (a péküzlet félrevezetéssel biztosított vásárlóközönsége). Ugyanakkor az anyagi javak mérhetetlen pazarlása (ahogy mi, kommunisták mondjuk: érvényesült a tőkés termelés anarchiája), hiszen a második pék azért ment tönkre, mert az

áru a nyakán maradt, nem tudta „a tőkéjét realizálni".

Tudom, hogy ez a történet a két szomszéd pékkel némileg durva és elnagyolt. De mindenki — aki átélte a kapitalizmus éveit hazánkban —, tanúsíthatja, hogy nemcsak számtalan hasonló példát látott maga is, hanem hogy éppen ez volt a *lényege* az akkori életnek. S bár általában úgy szokott lenni, hogy minél miniatűrebb a képmás, annál finomabbak a vonások, s minél monumentálisabb a freskó, vagy szobor, annál durvább az ecset, a véső nyoma — ez esetben a fordítottját tapasztalhatjuk. Lehet, hogy a kis pékek konkurrenciájának ez a rajza nagyon is elnagyolt, de ha már a nagyüzemek konkurrenciáját nézzük, a kép minden részlete sokkal pontosabban talál. Még pontosabban illik a rajz minden árnyalata a mammutvállalatok, óriáströsztök esetére, s így tovább, ha a tőkés koncentráció mind magasabb formáira alkalmazzuk a példát, mind tévedhetetlenebbül talál benne minden.

Hogyan is fest ez, ha a Hernád utcai péknél az emberek sorsa szempontjából sokkal sorsdöntőbb tőkésalakulatok életét vizsgáljuk? Tudom, hogy — sajnos! — a most következő néhány eszmefuttatással ismét semmi újat nem mondok neked, mégis kénytelen vagyok elmondani, hogy a későbbiekben hivatkozhassak rá. No meg azért is, mert körülöttünk mind több a fiatal, akiknek számára mindez nem saját élmény, hanem csupán néha szinte fantasztikusnak tűnő olvasmány. S hogy miért sajnálkozom azon, hogy semmi újat nem mondok számodra? Két okból. *Először* természetesen azért, mert sajnálom, hogy olyan dolgokkal kell töltenünk az időnket, amikben sem számodra, sem számomra nincs új. *Másodszor* azért sóhajtottam el a „sajnost", mert — no igen, talán nevetségesen hangzik, de így van — nagyon sajnálom magunkat, téged és maga-

mat, hogy olyan jól ismerjük, olyan keserves emlékeink fűződnek hozzá, annyira bőrünket, húsunkat égette egykor mindaz, amit kénytelen vagyok felemlíteni. Épp úgy sajnálom ezért magunkat, mint amennyire irigylem a mai gyerekeket, kamaszokat, bakfisokat, akik az ilyesmire csak unottan legyintenek. El sem tudják többé már képzelni, hogy ami számukra unalmas, poros lemez, az apáik, anyáik számára éhezéssel, vérrel, szenvedéssel teli valóság volt, *ez* volt számukra a reális élet... De hagyjuk a lírát, térjünk a tárgyra, barátom.

Nos — kihagyva a különböző közbeeső változatokat —, ugyebár a tőkés alakulatok legfejlettebb formája: a tőkés monopólium, s a tőkés monopólium által igazgatott tőkésállam. Annak, hogy valamely tőkés alakulat a „tökéletességnek" erre a csúcsára, erre az „amerikai magaslatára" emelkedjék, sok előfeltétele van. Meg kell másznia az iparosodás kapaszkodóit, egyre jobban tömörítenie tőkéit, minél messzebb, minél több országra rá kell tudnia kényszeríteni a maga akaratát. A központi államhatalomnak és a helyi államhatalmi szerveknek egyaránt a tőke érdekeit kell kifejeznie.

Csakhogy nem minden tőkésállam áll a fejlődésnek azonos fokán, ugyanabban a történelmi időpontban. Az első világháborút megelőző években és évtizedekben például Ausztria sokkal fejlettebb iparral, kereskedelemmel, technikával, sokkal koncentráltabb, szervezettebb tőkével rendelkezett, mint mondjuk, a mi hazánk, Magyarország. És Ausztria vezetői — tőkései, arisztokratái, politikusai — minden tőlük telhetőt megtettek, hogy ez a különbség ne csökkenjen, inkább növekedjék. Pedig itt korántsem két „konkurrens pékségről", hanem — ha szabad úgy mondanom —, „társas cégekről" volt szó, az osztrák—magyar monarchiáról, amelynek közös volt az uralkodója, s arisztokráciája, tőkés-

osztálya a családi és üzleti kapcsolatok révén kibogozhatatlanul összegubancolódott. Magyarország, ha benne marad ebben a társulásban, ma is az osztrák tőke, az osztrák ipar nyersanyagforrása és piaca lenne. A fejlődés útján is csak olyan tempóban haladhatna, hogy *minél jobb* nyersanyagforrás és piac legyen, és még véletlenül se önállósíthassa magát, arról nem is szólva, hogy netán Ausztria konkurrensévé nőhessen a világpiacon.

Vegyünk egy földrajzilag távolibb, időben közelebbi példát? A dél-amerikai államok nemrég — a nemzeti függetlenségi mozgalmak felvirágzása előtt — még ha nem is voltak formálisan, jogilag az Amerikai Egyesült Államok gyarmatai, mégis gyarmati függőségben éltek tőle. A hatalmas és falánk szomszéd számára ők szállították a legolcsóbb munkaerőt és nyersanyagot. Cserébe ezért a „készségért" olyan „saját" kormányokat kaptak, amelyeknek az Egyesült Államok által megszabott egyetlen — de annál hűségesebben és buzgóbban végrehajtott — feladatuk az volt, hogy biztosítsák hazájukban, a legfejlettebb kapitalista államnak szinte a hóna alatt, a középkori, vagy annál is rosszabb állapotokat.

Beszéljek arról, milyen volt és milyen ma is, a kapitalista világban, a nyíltan gyarmattartó hatalom és a gyarmata közötti viszony? Beszéljek a spanyol népirtókról, a búr háború vérengzéseiről, vagy akár Kenyáról és Algériáról? Ugye felesleges?!

Egy szó, mint száz, az erősebb kapitalista ország minden eszközzel igyekszik megakadályozni a nála gyengébb kapitalista állam gazdasági, politikai, kulturális fejlődését. Jó lesz ezt a megállapítást megjegyeznünk, Kovács Péter barátom, mert ha majd a kétféle társadalmi rendszer összehasonlításához jutunk, hivatkozom rá.

Csakhogy — veted ellene és joggal — ezzel a megállapitással valami baj van! Hiszen ha ez igy lenne, akkor a kapitalizmus kezdetén fellendült államok lennének ma is a kapitalista világ egyedüli vezető államai, s mellettük csupa elnyomott, a fejlődésben viszatartott, elmaradt gazdaságú, kultúrájú állam töltené ki a glóbus nem szocialista felét! Márpedig a kapitalista rend kialakulásának korszakában Anglia, Franciaország, Spanyolország, Portugália s némely Atlanti- és Földközi-tengeri parti városállamok képviselték legtisztábban és legnagyobb erővel az új és diadalmas rendszert. Ezzel szemben ma — bár Anglia megkapaszkodott a második sorban — Franciaország helyezése már legalábbis vitatható, Spanyolország és Portugália teljesen lemaradt, a városállamok nem is léteznek többé, viszont Amerika, mely akkor még maga is gyarmat volt, lett az első, s Európában is olyan óriásai nőttek a rendszernek, mint Németország. (Az első világháború előtt a vilmosi—kruppi, a második világháború előtt a hitleri—kruppi, s a második világháború után az adenaueri—kruppi. Ezzel képletesen csak arra akarok célozni, hogy az államforma és a politikai exponens — ha úgy tetszik: a politikai uralkodó személye — változott ugyan, de az igazi gigász az országban az uralkodó tőkéscsoport maradt!)

Azt látjuk hát, hogy annak ellenére, hogy a farkascsorda vezére minden tőle telhetőt elkövet, nehogy helyére állhasson valaki, mégis időről időre új, a réginél izmosabb és vérszomjasabb ordasok tűnnek fel a farkascsorda élén. Valóban, a később kifejlődő, később iparosodó, s éppen ezért a tőkés gazdálkodás módszereit is fejlettebb fokon elsajátító országok eltanulják az addigi vezető országok tőkéseitől mindazt, amit eltanulni érdemes. Átveszik tőlük fejlettebb technikájukat anélkül,

hogy azt a ballasztot is átvennék, amit ennek a technikának fejlesztési folyamata hátrahagyott.

Hogy kissé világosabb legyen számunkra, egyszerű és tőkével nem rendelkező halandók számára a folyamat, térjünk vissza konkurrens pékeinkhez, s ne zárjuk le a történetet azon a primitív, kezdeti fokon, ahol az előbb véget ért.

A Hernád utcai pék azzal, hogy jobban kizsákmányolta segédjét, „lekonkurrálta", tönkretette a Peterdi utcai péket. Nos, a szomszédban új pékség nyílik, s az új pék már tudja, ha fenn akar maradni, legalább ugyanennyit, de lehetőleg még többet kell „kihoznia" segédjéből, mint a Hernád utcai konkurrensnek. És ha már új műhelyt rendezett be, és ha van tőkéje hozzá, akkor nem állít bele olyan ócska dagasztó teknőt, mint a szomszéd, aki egy évtizede szerelte fel sütödéjét, hanem megveszi az új, mechanikai dagasztógépet. Ez lehetővé teszi, hogy segédje termelékenységét a technika e vívmányának felhasználásával továbbnövelje, s ugyanannyi idő alatt és ugyanannyi munkabér árán, mondjuk kétszer annyi kenyeret dagasszon meg, s tökéletesebben, mint az előző győztes.

A következmény világos. Most ő „konkurrálja" le az immár elavult berendezéssel (technikával) dolgozó Hernád utcai péket, s az kénytelen lehúzni a rolót, átadva a terepet az új sütőműhelynek, a hasznot az új sütőműhely tulajdonosának. Ám — folytassuk csak a történetet! — a szomszéd Damjanich utcában összeállnak ketten-hárman, összeadják pénzüket és a mechanikai dagasztógép felhasználása mellett elektromos kemencét is beszereznek, és így indulnak támadásra a korszerű dagasztógéppel, de a kevésbé termelékeny fatüzelésű kemencével dolgozó sütöde ellen, vevőinek elhódítására. Az eredmény: íme megint új cég az élen, ismét lemaradt, csődöt kért valaki . . .

Folytassam-e, felsorolva a pékiparban az utóbbi és az elkövetkezendő évtizedekben alkalmazott és alkalmazandó valamennyi újdonságot? Azt hiszem, semmi értelme. Hiszen itt a kenyérsütés, a péküzlet és berendezése úgyis csak példa, amit esetenként Armstrong—Vickers, Vereinigte Stahlwerke, IG Farben, Schneider—Creusot, DuPont konszernekkel, Royal Dutch, Anglo—Iranian, Standard Oil és hasonló világvállalatokkal, Reinisch Westfahlische Bank, Midland Bank, Morgan and Co és más mammutbankokkal stb. kell behelyettesítenünk. A Hernád, Peterdi, Damjanich utcák pedig, ha úgy tetszik Nagy-Britanniává, Németországgá, Amerikai Egyesült Államokká tágulnak.

A hasonlat azonban — be kell ismernem —, még így is sántít. Hiszen amilyen mértékben növekszik és korszerűsödik a pékműhely, annál jobb, több, olcsóbb és ízletesebb kenyeret kellene hogy kapjanak a környék lakói. No meg aztán mondanom sem kell, az egyes tőkésállamok közötti ellentétek folyamata korántsem olyan egyszerű, mint az, hogy sikerül-e a Hernád utcai péknek a Peterdi utcaitól elhódítania a kiflivásárlót, vagy sikerül-e a Gizella Malomtól a maga számára biztosítania a jobbik fajta grízeslisztet.

Bizony nem a több és jobb kenyér a csábítás eszköze, a módja, amikor mammutvállalatok, trösztök, konszernek, bankházak s az ezeknek érdekeit szolgáló hatalmi csoportok, államok „konkurrálják le" egymást. Ez a konkurrencia-harc milliók és milliók mérhetetlen szenvedésébe, nyomorába; a konkurrencia-harc végső kiélesedése pedig évszázados értékek pusztulásába, s embermilliók életébe, vérébe kerül.

Lám, amiről most ilyen hosszan beszélgettünk, a Hernád utcai péktől a Morgan-bankházig és az embermilliók véréig, szenvedéséig, ez már nem *egy* kapita-

lista ország sajátos tünete, hanem a kapitalista *rendszer* törvénye. Ez a törvény, amiről már annyit hallottál tőlünk, kommunistáktól — s nyilván jó néhányszor ajkbiggyesztve legyintettél is: „már megint az az unalmas pártzsargon!" —, az egyenlőtlen fejlődés törvénye, amely azért korántsem ilyen egyszerű, de most hagyjuk ezt, hiszen megígértem, hogy nem fogunk elméleti tételeken vitatkozni. Hát ez van az „unalmas pártzsargon" mögött, amely a te és az én életem javarészének cáfolhatatlan tapasztalatát foglalja össze. De érezted-e valaha az életedet, az átélt két világháborút, s a többi, húsodra-véredre menő társadalmi katasztrófát „agyoncsépeltnek"?

És most térjünk át életünk egy másik, újabb szakaszára, szintén nem a tankönyvek, újságcikkek, hanem saját egyéni tapasztalataink alapján. Vajon a szocialista rendszerben nem érvényesül-e ez az egyenlőtlen fejlődés törvénye?

Előre is megadom a választ: de igen, bizonyos átvitt, képletes értelemben itt is érvényesül ez a törvény, méghozzá gyorsabban, mint a kapitalizmusban. Mert például: a mi hazánk, mint iparilag és technikailag elmaradt mezőgazdasági ország szakadt ki a kapitalista világból, másfél évtizeddel ezelőtt. Azóta ipari termelését az akkorinak több mint 4-szeresére emelve, fejlett mezőgazdasággal rendelkező, *ipari országgá* vált. Ám az alatt az idő alatt, míg mi majdnem 4-szeresére emeltük termelésünket, egészen másként fejlődött a szocialista világhoz tartozó többi ország. Csehszlovákiában „csak" 3,3-szeresére, a Német Demokratikus Köztársaságban pedig mindössze 2,5-szeresére emelkedett ezalatt az ipari termelés, Lengyelországban ugyanakkor 5,5-szeres, Bulgáriában 9-szeres, Albániában 18-szoros, a Kínai Népköztársaságban pedig 1950 és 1958 között 10-szeres az emelkedés. Nos, ez aztán igazán nem tekinthető egyenlő fejlődésnek! Gyorsabb ez — még

a viszonylag leglassúbb is jóval gyorsabb —, mint a legfejlettebb kapitalista államoké, de az iram feltűnően más mindegyik országban.

Minden esetre valami sajátos már ebben a felsorolásban is szembetűnik még a felületes szemlélőnek is. Emlékezzünk csak vissza a második fejezetre, hogy mennyire más és más fejlettségi fokról indultak el a szocializmus útján ezek az országok. Ezért tapasztaljuk azt, hogy a már akkor is viszonylag fejlett iparral rendelkező Német Demokratikus Köztársaság, vagy Csehszlovákia neve mellett a fentebbi felsorolásban lényegesen kisebb számok állnak, mint mondjuk, az akkor elmaradt iparú Bulgária, Albánia vagy Kína mellett.

Érdemes erre felfigyelni. Hiszen a kapitalista világ vizsgálatakor azt láttuk, hogy az erősebb mindent megtesz, hogy megakadályozza a fejlődésben a gyengét; azon igyekszik, hogy mindinkább kidomborodjék saját fölénye. S amikor, éppen az egyenlőtlen fejlődés törvénye következtében, az addig háttérbe szorult, csak a statiszta szerepét betöltő ország előretör — magához igyekszik ragadni a vezető szerepet a kapitalista világban —, ez minden esetben hatalmas értékeket tönkresilányító és embermilliókra szerencsétlenséget hozó, súlyos kataklizmákon keresztül — legtöbbször véres háborúk árán — valósulhat csak meg. *A kapitalista világban ahhoz, hogy valaki érvényesüljön, el kell nyomnia, háttérbe kell szorítania más valakit.* Ha egy érdekcsoport, ha egy ország magához akarja ragadni a vezetést, vagy akár csak előbbre akar kerülni a ranglistán, „le kell konkurrálnia", fájdalmas megrázkódtatásokon át vissza kell szorítania az addigi prímhegedűst. S összhang a két versengő fél közt csak egyetlen ponton alakulhat ki: hogy az első és második helyért csatázva mindketten éberen vigyáznak, nehogy közben egy harmadik úgy megerősöd-

jön, hogy újabb vetélytársként bukkanhasson fel (ami azonban mégis, éppen az egyenlőtlen fejlődés törvényének megfelelően, a küzdőfelek minden igyekezete ellenére is gyakran megtörténik).

A szocialista világban éppen fordított a helyzet. A szocialista országok egymás közötti viszonyában nemcsak teljesen ismeretlen az erősebb felülkerekedése és elnyomó tendenciája a gyöngébbel szemben, nemcsak ismeretlen a konkurrencia-harc. Ellenkezőleg: az elmaradott minden akadály nélkül, szabadon nekirugaszkodhat, hogy utolérje az előtte állót, sőt az előtte álló minden tőle telhető *segítséget* megad neki hozzá, hogy aztán *együtt haladjanak tovább,* még tovább, előre. Az elmaradottnak ez a fokozott ütemű fejlődése, s a fejlettebb által nyújtott segítség adja a magyarázatát annak az első hallásra talán oly hihetetlennek tűnő megállapításnak, miszerint az annyira különböző fejlettségi fokról indult szocialista országok többé-kevésbé egy időben érik el a szocialista fejlődés magasabb szakaszát, hozzávetőleg egy időben érnek el a kommunizmus küszöbéhez.

Hasonlítsuk össze ismét saját gyakorlati tapasztalataink és személyes tapasztalatunk alapján e kétféle viszonyt, amely az országok között a kétféle társadalmi rendszerben uralkodik. Bizonyára sokat hallottál és sokat tapasztaltál már, Kovács Péter barátom, arról a segítségről, amit a legfejlettebb szocialista ország, a Szovjetunió adott és ad nekünk, magyaroknak és a szocialista világ többi országának. Tudom, talán unod is kissé ezt a témát, mert hiába a legönzetlenebb barátság, ha folyton-folyvást hozzá mondogatják, hogy: „barátom vagy, barátod vagyok", bizony unalmassá válik, — ha nem is a barátság, de a szavak. Én most egy kissé más szempontból szeretnék erről beszélni, mint ahogy megszoktad és talán kissé meg is untad.

Nézz a gyarmatokra. Mit látsz ott? A gyarmatosító nagyhatalom szoros áruforgalmi kapcsolatot tart vele. Ennek az áruforgalomnak az iránya: a gyarmat kitermeli a nyersanyagot, legyen az gyapot, nyersgumi, érc vagy éppen amiben a gyarmati ország gazdag. Ezt a nyersanyagot a gyarmattartó ország hazaszállítja, feldolgozza, ruhát, autótömlőt, kaszát-kapát, gépeket készít belőle, s azokat, vagy egy részüket visszaviszi eladni a gyarmatra, ahonnan nyersanyagukat hozta. Mi következik ebből? A gyarmat így természetesen nem, vagy legfeljebb alig iparosodik, lakossága lényegében megmarad a legprimitívebb munkáknál, a legnehezebb munkakörülményeknél (a legalacsonyabb munkabéreknél); és sem az ország, sem népe nem fejlődik vagy legalábbis csak rendkívül lassan.

S most nézd a szocialista országok közötti árucserekapcsolatot — ha úgy tetszik, hazánk és a Szovjetunió kapcsolatát —, amelyre pedig annyi rágalmat szórtak, különösen az ellenforradalom előtt és alatt. Magad tanúsíthatod, hogy a Szovjetunió nem nyersanyag-szállítójának tekint bennünket, hanem minden kereskedelmi szerződésével, minden szállítmányával arra ösztönöz, ahhoz segít, hogy a legfejlettebb ipari országok színvonalára emelkedjünk. Nem tőlünk kér gyapotot, gyapjút, hogy otthon feldolgozva, kész ruhákat szállítson ide, hanem egész textilipari kombinátokat rendez be nekünk. Nem hordja el földünk méhének kincseit, hogy szovjet földön, szovjet gyárakban dolgozza fel azokat, hanem arra ösztönöz és segít, hogy mind nagyobb és korszerűbb nehézipart építsünk ki magunknak. S mert bizonyos ércekben és nehézipari alapanyagokban — pl. vasércben és kohókokszban „szegény" ország vagyunk, ő válik „gyarmatunkká", s szállítja a nyersanyagot iparunknak. Mindezt nem azért teszi, mintha a mi — a szovjet nehézipar kapacitásához

képest elenyésző — termelésünkre neki volna szüksége. Hanem azért és csak azért, mert *testvérei vagyunk a szocializmusban,* a szocialista munkában és saját eredményeit is gyengítené, ha barátai messze elmaradnak.

Maradjunk csak még néhány pillanatig ennél a témánál, a szocialista partner és a kapitalista gyarmat témájánál. Időzzünk kissé el ennél a témánál, hiszen közismert példával szolgálhat mindkettőre éppen a mi hazánk. Ez a kérdés éppen egyike azoknak, amelyek a legfájdalmasabbak a rendszer ellenségeinek, amelyekben a legtöbb — és hozzátehetem a legostobább — rágalmakkal igyekeznek elhomályosítani az emberek tisztánlátását.

KÖZJÁTÉK A ROZSDASZÍNŰ FÖLDRŐL

Nézd csak az 1956-os magyarországi ellenforradalom rengeteg követelés-röpcéduláinak egyikét. Követel ez a „szabad, demokratikus választásoktól" a „teljes diákönkormányzatig" mindent. E követelések között különösen egy érdemes a figyelmünkre. Így hangzik: „hozzák a nemzet tudomására, mi történik a magyar bauxittal"?

S egy másik követelés-cédula, melynek kiadója egy egészen más bizottmány. Ez a „megszálló csapatok kivonásának" követelésével kezdi, majd logikusan, az „ENSZ-csapatok védelmét" követeli, de a többi követelés között ott olvashatjuk: „nemzeti kincsünk, a bauxit, maradjon a miénk!"

Nézhetjük a harmadik, negyedik és tizedik követeléslistát (hiszen ebben oly „termékeny" volt az ellenforradalom!), s tíz közül nyolcban feltétlenül ott van a bauxit is, s kimondva, vagy kimondatlanul, nyíltan, vagy alattomosan a vád: a Szovjetunió el-

rabolja tőlünk hazánk földjének ezt az egyik legértékesebb kincsét.

Nos, a bauxit valóban hazánk földjének egyik legértékesebb kincse, a világtermelésben hozzávetőleg a hatodik, hetedik helyen állunk, ami bizony nem megvetendő helyezés egy ilyen kis ország számára. S hozzátehetjük: bauxitkincsünk nem volt jelentéktelenebb, kevésbé ismert 15—20—30 évvel ezelőtt sem. S milyen jó, milyen lélekemelő lett volna, ha 15—20 évvel ezelőtt, a második világháború alatt; vagy akár 20—30 évvel ezelőtt, a második világháború előtt követelés-cédulákon, vagy parlamenti interpellációkban valamelyik akkori „bizottmány" — mondjuk az EMKE, a GYOSZ, vagy a Turul Szövetség, vagy bármelyik azok közül a tőkés társadalmi szervek közül, amelyek pótlására az 1956-os bizottmányok „életre hívták magukat" — *akkor* teszi fel a kérdést: mi történik a magyar bauxittal? Mert *akkor* ez történt:

A magyar bauxitbányász, mint afféle jó gyarmati gumifa-csapoló, vagy gyapotszedő, elvégezte a maga munkáját: csákánnyal felvágta, lapáttal talicskába rakta a rozsdabarna magyar földet. A talicskák tartalmát vagonokba borították, s a vagonok elindultak Németország, a Rajna felé, ahol volt elég szakmunkás és elektromos energia ahhoz, hogy a bauxitból alumínium, az alumíniumból edény, műszer, repülőgép legyen. Itthon alig lehetett valamit kapni belőle, s ha mégis, az mind német áru — hadd csodálja a tükörfényes holmik modern vonalait a magyar, s hadd lássa benne tükröződni a modern német nagyipar utolérhetetlen nagyszerűségét.

A hazakerülő alumínium-holmi drága volt, hiszen nemcsak a nyersanyag és a készáru kétszeres szállítási költsége és Merton német „fémkirály", valamint részvényeseinek profitja volt benne. Részeltetni kellett még belőle a zürichi Bauxit Trust AG-t is,

amelyhez a Merton-vállalatok tartoztak, továbbá azt a német—svájci—amerikai holding-társaságot, amelyhez viszont a zürichi Bauxit Trust AG tartozott. Ennyien, ennyifelé húztak hát sápot a magyar bauxitbányász által kitermelt és a magyar kubikos által a külföldre irányított vonatba rakott rozsdabarna földből. A nyersanyag, a magyar föld, olcsó volt, ha rozsdabarna, ha más színű, és olcsó volt a bauxitbányász és a kubikos munkaereje is. Ám, hogy a magyar bauxit hajdani vándorlását idéző képsornak a zárójelenete is ott legyen, ahol elkezdtem — az ellenforradalom idején —, nos, ki ne emlékeznék Hubertus von Löwenstein grófi, máltai lovag és bonni képviselő látogatására és kenetteljes rádióbeszédére annak idején, az ellenforradalom legvéresebb tombolásának napjaiban. A máltai lovag akkor a rádió hallgatóinak úgy mutatkozott be, mint a Nemzetközi Vöröskereszt megbízottja. Elfelejtette azonban közölni, hogy — hála rokoni kapcsolatainak — tagja a fentemlített Merton-családnak is és részvénypakettjeinek, ő az egyik legérdekeltebb ember az ugyancsak fentebb említett nemzetközi holding üzleteiben. Sőt, arról sem tett említést, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt megbízásából érintkezésbe lépett és tárgyalásokat folytatott a Nagy Imre-kormány illetékeseivel az ellenforradalomban vérző nép „segélyezéséről", és elfelejtette megemlíteni a mikrofon előtt, hogy ugyanezekkel az „illetékesekkel", nevezetesen Losonczi Gézával tárgyalásokat folytatott a Bauxit Trust AG monopoljogainak felújításáról a magyar bauxit kihasználásában.

Löwenstein lovagnak a múltat feltámasztani kívánó próbálkozása nem sikerült. A magyar bauxit — mint általában az egész ország — nem került vissza a nemzetközi holdingok birtokába, hanem megmaradt a magyar népnek. A felszabadulás óta a magyar bauxitbányász már nem a Rajna menti gyárak

számára csákányozza, ássa, talicskázza a rozsdabarna magyar kincset. Itthon épültek hatalmas üzemek, hogy feldolgozzuk bennük magunknak, a magunk hasznára, ami a miénk. Persze, igaz, hogy a közjáték elején idézett követelés-lista említette „megszálló hatalomnak", a Szovjetuniónak is jutott szerep a magyar bauxit körül. Javarészt ő szállította az alumíniumkohászat felfejlesztéséhez szükséges dokumentációkat, gépeket és szakmunkásainak legjobb tapasztalatait. S a magyar alumíniumipar fellendítésében nemcsak a Szovjetunió részes. A szocialista világ egy másik tagja, a szomszédos Csehszlovákia szállítja az áramot e rendkívül áramigényes üzem számára — mivel hazánk közismerten energiaszegény ország. S a jövőben a szocialista világ több országa — az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaságtól Lengyelországon, Csehszlovákián, Románián át a Német Demokratikus Köztársaságig — kooperációra lép, hogy kölcsönösen segítse egymást az áramellátásban, s hogy ezen a kölcsönös segítségen belül az egykori „bauxit-gyarmatot" szocialista „alumínium-nagyhatalommá" tegye.

A szocialista világ több országa — ami az alumíniumipart illeti — messze elmaradt mögöttünk, vagy nyersanyag híján esetleg el sem indult a fejlődésben. Márpedig ez nem akármilyen, nem éppen a legjelentéktelenebb iparág a modern technika világában! S lám, a szocialista országok „egyenlőtlen fejlődésének" törvénye, éppen a szocialista országok *segítségével* bennünket az élvonalba lendített. (S csak mellékesen jegyzem meg, hogy a magyar uránérc feltárásában és feldolgozásában, az atomreaktor üzembehelyezésében hogyan s mikor értünk volna el önerőnkből eredményt?)

Közjátékunk epilógusaként, s mintegy ellenőrző szúrópróbájaként annak, hogy valóban nemcsak valami véletlenről van-e szó, hanem valóban a két el-

lentétes világ természetéből, törvényszerűségeiből következik-e ez a különbség, nézzük meg, milyen ma a legjelentősebb „bauxit-gyarmatok" helyzete a kapitalista világban.

A világ legnagyobb bauxit-lelőhelye a brit Nyugat-Indiához tartozó Jamaika-szigete. Innen ered a világ egész bauxittermelésének több mint 20 százaléka. Am — mint egykor a mi bányáink —, a jamaikai bányák ma is a kanadai Aluminium Co.-nak, az Egyesült Államok-beli Kaiser Bauxit és Reynolds Jamaica Bauxit Co.-nak a tulajdona, amelyek a csákánnyal, ásóval, talicskával olcsón kitermelt bauxitot Kanadába és az Amerikai Egyesült Államokba viszik, hogy ott dolgozzák fel értékes alumíniummá.

A világ második legnagyobb bauxit-lelőhelye a holland birodalomhoz tartozó Suriname szigete. Netán ez maga a saját aluminiumkohóiban dolgozza fel földjének kincsét? Szó sincs róla! A holland uralom alatt élő surinamei bauxitbányásznak sincs más dolga ma, mint volt valaha a magyarnak: csákányozni, ásni, talicskázni. Aztán a nyersanyagot a vonat, a hajó elszállítja az Amerikai Egyesült Államokba, az Aluminium Co. of America (ismert rövidítéssel ALCOA) kohóiba.

A harmadik a rangsorban Brit Guayana. A csákány, a lapát és a talicska itt is a bennszülötté, az ipar a már ismert ALCOA-é, s a szintén említett Reynolds cégé (csak itt Reynolds Metals Co-nak hívják), no meg a kanadai kohóipári trösztöké.

Kár folytatni a sort. Bárhol találjanak is ilyen kincset érő rozsdabarna földet a kapitalista világban, a „bennszülötteknek", mint hajdan nálunk is, csak a kulimunka juthat, az ipar és a haszon a hatalmasoké.

A közjáték véget ért. Remélem, érdekesnek és tanulságosnak találtad, Kovács Péter barátom? És ne feledd: ami igaz a bauxit- és alumíniumiparra, az igaz az iparosítás, a fejlődés minden területére. Ami igaz Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatára, az igaz a szocialista világ valamennyi országára. S hogy a szocialista világban az egymás kölcsönös és mindenoldalú segítése ne véletlenszerűen, vagy alkalomszerűen történjék, hanem a leghatásosabb módon: tervszerűen és összehangoltan, ezért hozták létre ezek az országok a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsát. S hogy még egy jellemző különbségre csak úgy mellékesen rámutassak: míg a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában éppen úgy, mint a szocialista világ bármely nemzetközi szervében, a legkisebb országnak pontosan ugyanannyi szava és szavazata van, mint akár a legnagyobbnak, legfejlettebbnek — a kapitalista államok gazdasági és másfajta szervezetei korántsem ilyen felépítésűek. Az európai szén- és acélközösség például hat tagállamból áll, de főhatósága kilenc tagú. Márpedig kilenc tagságot hat ország között egyenlően elosztani még a kapitalista aritmetikának is aligha sikerülhet. Az aránytalanság még kirívóbb a közgyűlés összeállításában: itt a 78 tagból 18—18 tagot küld Franciaország, a Német Szövetségi Köztársaság és Olaszország, 10—10 tagot Hollandia és Belgium, Luxemburg viszont mindössze négyet. Képzelhető, hogy a három nagy 54 szavazata mellett mennyire juthat érvényre a 24 szavazattal rendelkező három kicsi érdeke! S bármelyik tőkés csoportosulást nézzük is, ugyanezt látjuk az erősebb hatalmak minden lehető módon biztosítják, hogy saját akaratukat — és természetesen saját érdekeiket — rákényszeríthessék a kisebb, a gyengébb partnerekre.

Összegezve megállapíthatjuk hát, Kovács Péter barátom, hogy az első két kérdesre megtaláltuk a választ. Ez a két kérdés, mint emlékszel, így hangzott: mi a helyzet az egyes országok kapcsolatában a kapitalista táboron belül, s mi a szocialista világban? Eddig is ezt tettük, legyen most is így. a megbeszéltek alapján a végleges választ fogalmazd meg magadnak te, a következtetéseket e válaszból vond le magad. Mi pedig térjünk át a harmadik kérdésre: miként hat egymásra a két tábor, s együttlétezésük az egyes ember, s az emberiség sorsára?

KILENCEDIK FEJEZET

amely a leveli békától indul el, az aggastyán érvelésével folytatódik és az ifjúság életerejét bizonyítja

Nem a sziklák, bokrok, öles fatörzsek utánozzák a kaméleon színét, hanem a kaméleon igyekszik észrevétlenül megbújni az őt körülvevő hatalmas természetben. Nem a pompás, dús lomb zöldül el a leveli béka kedvéért, hanem a leveli béka veszi át erőtől duzzadó környezete színét. *A mimikri nem az erőbb, hanem a gyengébb fél fegyvere,* a pusztulásra ítélt próbálkozik vele, hogy valahogy mégis életben maradhasson.

Hallottál-e már kommunista pártról, barátom, amelyik tőkés pártnak hirdette magát? Hallottál-e szocialista államról, amely azt akarta elhitetni magáról, hogy a tőkések uralmát szolgálja?

Ugye nem! Ilyen mimikrire nincs példa a történelemben. A kommunista pártok, még amikor törvényen kívül helyezték, a kommunisták, még amikor halálra üldözték is őket, hangos szóval és büszkén vallották kommunistának magukat!

És hallottál-e olyan tőkés pártról, amely minden áron el szerette volna hitetni magáról és még ne-

vében is azt hirdette, hogy ő pedig ilyen meg amolyan szocialista? Halottál-e államról, amely a tőkések uralmát, gyarapodását szolgálja, de fennen hirdeti, hogy szocialista?

Persze, hogy hallottál! Hiszen az imperialista világ eddigi legagresszívebben antiszocialista-antikommunista pártja, Hitler pártja is „nemzetiszocialista pártnak", sőt: „nemzetiszocialista munkáspártnak" nevezte magát! Adenauer pártjának nevében is benne van a bűvös szocialista szó: Kereszténydemokrata Unió—Keresztényszocialista Unió. Ez a Kruppok, Stinnesek, Pferdemengesek, Mannesman-nok államosított vagyonát a régi tulajdonosok kezébe visszajátszó párt teljes neve. S ahol csak klerikális reakció szervezkedhet ezen a világon, ott szinte mindenütt megtalálhatók a „kereszténységzocialista" pártok; mint hajdan nálunk is, nem éppen a leghaladóbb püspökök és papok vezetése alatt. De szívesen nevezte fasiszta pártját „szocialista mozgalomnak" Mussolini is éppúgy, mint Franco.

Nehru sohasem tagadta, hogy Indiában — amelynek függetlenségéért oly sokat tett — úgy kívánja elősegíteni a gazdasági fejlődést, hogy erős hazai tőkéscsoportok kialakulását támogatja s e tőkéscsoportok kezében kívánja összpontosítani a nemzeti vagyon túlnyomó részét. Ám, nem szűnik meg hangoztatni, hogy ezzel ő a „szocializmust" építi ki hazájában. Perón, aki hosszú időn át egyszerre antiimperialista és antikommunista programmal kormányozta Argentínát, s fő célja ugyancsak a nemzeti tőke, a nacionalista burzsoázia fejlődésének elősegítése volt; a tömeggyűléseken ugyancsak a „szocialista" állam építőjének hirdette magát.

S hosszan folytathatnánk a pártok és államférfiak sorát, amelyek és akik jól tudták és tudják, hogy a szocializmushoz semmi közük, hogy a maguk hazájában talán utolsó bástyái a kapitalizmus-

nak, de — ahogy mondani szokták — fél életüket odaadnák, ha sikerülne elhitetniük magukról, hogy szocialisták.

Mert nem az életerős, friss nedvektől duzzadó lombozat zöldül el a leveli béka kedvéért, hanem a leveli béka próbálja életét azzal biztosítani, hogy átveszi pompás környezete színét.

S ha majd a későbbiekben szó lesz arról, hogy miképpen hat az egymás mellett élő két világrendszer egymásra, erről a nem is jelentéktelen tünetről se feledkezz meg, Kovács Péter barátom.

És ne feledkezz meg még valamiről!

Tudna-e a világ arról, hogy állítólag két évezreddel ezelőtt élt valahol Palesztinában a sok lator között egy Barabbás nevű is, ha nem egy Krisztus életéért cserébe nyerte volna vissza a maga életét? Tudna-e a világ valamit is arról, hogy élt a XVIII. században, a megszámlálhatatlan felfuvalkodott főpapok között, egy Colloredo nevű érsek is, ha az nem egy Mozartot rúgatott volna le palotaja lépcsőjén? Emlékezne-e Párizs arra, hogy élt valaha falai között egy Corday Sarolta nevű ledér nő is, ha az nem egy Marat életét oltja ki tőrével? Emlékezne-e akár saját szülővárosa is arra, hogy élt nem is olyan régen egy Eugen Dühring nevű filozófiatanár, ha nem egy Engels fulmináns vitairata őrizné meg nevét évszázadok számára? Tudná-e millió és millió magyar, hogy tanított a közelmúltban a szegedi egyetemen egy Horger Antal nevű tanár úr, ha az vakságában nem egy József Attilát tanácsolt volna el a versírástól?

A hazugságnak, az orgyilkosságnak, a zavarosságnak, az ostobaságnak, a rövidlátásnak is vannak világrekorderei, halhatatlan figurái. De ahhoz, hogy a hazug, az orgyilkos, a zavaros fejű és az ostoba világhírre emelkedhessék, ahhoz egy hős, egy

zseni is szükséges, aki megmutatja annak igazi arculatát.

Vonatkozik valahogy ez a társadalmakra is. Rabszolga, hübéri és tőkés társadalmak váltották egymást a történelem színpadán. A fejlettebb legyőzte a fejletlenebbet, Tamás bátyából Tiborc, Tiborcból Pavel Vlaszov lett. De a lényeg: a társadalom ellentétes osztályokra tagoltsága, s egyik osztály jóléte a másik nyomora árán — ez változatlan maradt. Legfeljebb a jólét és a nyomor lett még kirívóbb. A parittya helyébe a nyíl, a nyíl helyébe a puska, az ágyú lépett. De változatlan maradt a lényeg: ezeket az eszközöket felhasználni arra, hogy az emberek egyik csoportja ráerőszakolja akaratát a másikra, legfeljebb a harcban elpusztult embertömegek száma nőtt meg mérhetetlenül. S az emberek évszázadokon, évezredeken át a természet törvényeinek, isten változhatatlan rendelésének tartották a gazdagok jólétét és a nincstelenek nyomorát, a háborúkat és a pusztulást. Míg egyszer csak megjelent a történelem színpadán egy új társadalmi rendszer, a szocializmus, és íme: a lator, a gőgös főpap, az orgyilkos célda, a hazug filozófus és az ostoba ítélő lelepleződött. Lelepleződött, hogy a nyomor és a háború nem változhatatlan dolgok, nem a természet törvénye s valamiféle isten rendelése, hogy ember embernek farkasa legyen. S ha ma a Wall Street lapja kénytelen azt hirdetni, hogy Amerikában nem a finánctőke uralma, hanem valamiféle „népi kapitalizmus" van, ezt azért teszi, mert a szocialista államok, a népi demokráciák kivívták a tömegek rokonszenvét. A NATO főparancsnoka, amikor arról prédikál, hogy az Északatlanti Szövetség célja *megvédeni* tagállamait minden támadástól, ezt csak azért teszi, mert a szocialista világ létével, tanaival és tetteivel bizonyítja, hogy a háború és a pusztulás nem a természet törvénye és nem is valami-

féle isten büntetése. A szocialista világ létéből következik, hogy ma már a legagresszívebb militaristának is át kell vennie valamit a békét akaró milliók jelszavaiból, hogy akárcsak a legcsekélyebb reménye is lehessen a tömegek rokonszenvének megnyerésére.

Mert csak az új társadalmi rendszer, a szocialista világ tükrében mutatkozik meg teljes undorító és riasztó mivoltában a hazug, rövidlátó régi világ minden emberkínzó kegyetlensége és gonoszsága.

Amikor az egymás mellett élő két világrendszer egymásra hatásáról beszélünk, erről se feledkezz meg barátom. És most vizsgáljuk meg közelebbről és részleteiben, miképpen reagál egyik világrend a másik létezésére és viszont.

A túlsó oldalról — azóta, amióta a szocialista világ rohamos fejlődését tagadni többé teljességgel lehetetlen — sokszor halljuk a tetszetős érvelést: „Igen, a szocialista világ valóban ér el eredményeket, s nem is lebecsülendőket, de csak azért, mert versenyben áll a kapitalizmussal — ez a verseny a szocializmus fejlődésének fő hajtóereje!" Ezt az érvelést a felületesen gondolkodók szemében alátámasztja az a tény, hogy a szocialista világ nyíltan hirdeti, hogy a két rendszer békés versenyének híve. Eszerint tehát a szocialista világ csak addig fejlődik, amíg létezik mellette a kapitalizmus konkurrenciája is? Az ilyeténképpen érvelő — tisztesség ne essék szólván — társadalomtudósok szinte azt kiáltják oda (persze kapitalista oldalról) a szocializmusnak: „Vigyázz, nehogy legyőzz minket!"

Olyan ez az érvelés, mintha a fogát-haját hullató aggastyán azt mondaná a feszülő izmú kamaszról, hogy csak azért nő és erősödik, mert fölébe akar kerülni neki, az aggastyánnak. A valóság persze az — a természet törvényeiből következő valóság ez! —, hogy a kamasz nő és izmosodik, férfivá érik,

akár hullatja fogát az a bizonyos aggastyán, akár nem. Nem az aggastyán érelmeszesedése, hanem a saját ereiben keringő friss hormonok késztetik növekedésre az ifjú testet.

Két egymás mellett élő társadalmi rendszerünk esetében azonban ennél még sokkal többről van szó. A kapitalizmus léte, „konkurrenciája" nemcsak hogy nem lendíti előre fejlődésében a szocializmust, hanem sok szempontból hátráltatja, nehezíti fejlődését, s nem egy esetben vissza is veti azt. Visszaveti kegyetlen, vad erőszakkal, mint a második világháborúban tette, tízmilliószámra pusztítva a szocializmust építő szovjet embereket, felégetve, lerombolva, pusztasággá változtatva hatalmas, virágzó városokat, falvakat, országrészeket. S jól tudod te is barátom, hogy a második világháború az elaggott kapitalista világnak eddig kétségtelenül a legnagyobb — de csak egyik — akciója volt, hogy fegyveres erőszakkal gátolja fejlődésében az ifjú szocializmust!

A kapitalizmus léte azonban a béke éveiben sem ösztönzi, hanem visszatartja fejlődésében a szocializmust. Ennek ezer és ezer ága-boga van, az eszmeierkölcsi fertőzéstől a diverziós és kémcselekményig, s minderről te is ezerszer hallottál már. Itt most csak egyet — előtted szintén nem ismeretlent — szeretnék hangsúlyozni. Képzeld el, hogy nincs kapitalista környezet, s állandó háborús fenyegetés, és megszűnik az ezzel járó fegyverkezési kényszer a szocialista világ számára. Tudvalevő, hogy ma a honvédelmi kiadások a szocialista országok költségvetésében sem jelentéktelen tételek. Kína 1956-ban költségvetési kiadásainak mintegy húsz százalékát, a Szovjetunió 1958-as — kerekszámban 570 milliárd rubeles — költségvetéséből majdnem száz milliárdot irányzott elő a honvédelem kiadásaira. Igaz, hogy a nagy kapitalista országok ennél jóval többet

költenek erre a célra. Hiszen ugyanakkor az Amerikai Egyesült Államok — saját bevallása szerint — a költségvetés 64 százalékát költötte katonai célokra, Nagy-Britannia pedig 5,1 milliárd fontos költségvetési kiadásaiból 1,4 milliárdot. A kapitalista államok fegyverkezési kiadásaik egy nem is megvetendő részét azonban más költségvetési rubrikák alatt tartják nyilván. Nagy-Britannia pl. 0,7 milliárdot szán az „államadósságok törlesztése" rovatba. Ám e rovat nem annyira az angol polgároktól felvett államkölcsönök törlesztését, sokkal inkább az Egyesült Államoktól hitelbe vett különböző fegyverek és katonai felszerelések megvásárlásából keletkezett államadósságok esedékességeinek kiegyenlítését szolgálja. De ha a kapitalista országok adófizetőivel ellentétben a kapitalista kormányok nem is érzik terhesnek a költségvetés ilyen arányait — sőt nemegyszer előnyösnek is tartják, hiszen már rendszerré vált, hogy a gazdasági élet válságait az állam, vagyis az adófizetők költségére, a fegyverkezési ipar fokozott fellendítésével hidalják át — annál terhesebb ez a szocialista világ országai számára. Ezek az országok sokkal szívesebben és eredményesebben használnák fel a honvédelmi célokra költött milliárdokat a gazdasági élet még gyorsabb fellendítésére, a tervgazdálkodás eredményeinek meggyorsítására, a szociális juttatások és kulturális keretek további bővítésére. S hozzátehetjük, ez nemcsak a közvetlen katonai kiadásokra szánt összegekre vonatkozik. Hiszen a kapitalista világ léte arra is rákényszeríti a szocializmus országait, hogy az állambiztonság, a belső elhárítás és más hasonló célokra szintén jelentős összegeket költsenek, amelyek az ellenséges környezet léte nélkül szintén a fejlődés minden irányú gyorsítását szolgálhatnák.

Mondom, általad is ismert dolgok ezek, s magad is még tucatnyi hasonló tényt tudnál felsorolni an-

nak cáfolására, hogy a kapitalista környezet bármi előnyt is jelentene a szocializmus világa számára. Sőt, a fenti tények és minden bizonyíték egyértelműen amellett szól, hogy *a szocializmus fejlődését hátráltatja a kapitalista környezet léte.*

Ebből logikusan következik az a megállapítás is, hogy a szocializmus mai fejlődési üteme korántsem az elérhető legnagyobb ütem. Ahogy erősödik a szocializmus világa, s szűkül a kapitalista környezet, mind tágabbá válik a fejlődés lehetősége is. És négy évtized gyakorlati tapasztalata alapján senkinek sincs oka kételkedni abban, hogy a szocializmus építői értenek is, tudnak is élni az ilyen lehetőségekkel.

Már nem ilyen egyértelmű az a válasz, amelyet arra a kérdésre kapunk, hogy miképpen hat a szocialista világ léte a kapitalista világra? Nem is lehet ilyen egyértelmű, már csak azért sem, mert a kapitalista világ korántsem egységes, mint ifjú „társbérlője" — a szocializmus világa — e földtekén.

A szocializmus hatása a kapitalista világra elsősorban és legnagyobb jelentőségében a szocialista mozgalmak fellendülésében; a szocialista eszmék térhódításában; a munkásosztály és legközvetlenebb szövetségese, a szegényparasztság öntudatosodásában; az értelmiség legjobbjainak világnézeti tisztázódásában; a nagytőke, a monopóliumok, a kizsákmányolás legtűrhetetlenebb formái elleni harc élesedésében mutatkozik meg. A szocialista világ létének olyan hatása ez, amely bár nem egyforma erővel, de lényegében mindenütt észlelhető a kapitalista világban. A szocializmus létezésének hatása azonban másként és másként jelentkezik a kapitalista világnak a fejlődés különböző szakaszait élő országaiban.

Nézzünk Ázsiának azokra az országaira, ahol még nem győzött a szocializmus. Nézzünk Afrika, vagy Dél-Amerika óriási területeire. Azt látjuk, hogy itt a szocialista világ léte úgy hat, mint valami különös

hatóerejű élesztő. Számos ország harcolta már ki a világnak e részein — éppen a szocializmus erőire támaszkodva, azoktól támogatva — felszabadulását a gyarmati függőség alól. S bár maguk a kapitalista fejlődés útján indultak el, jól tudják, többé-kevésbé nyíltan be is vallják, hogy a szocialista „hátvéd" nélkül bizony még ma is a nagy imperialista államok gyarmatai lennének. Sőt, számos példa bizonyítja — emlékezz csak a legutóbbi és legismertebb, az angol—francia imperialisták 1956-os szuezi támadására —, hogy a már megszerzett nemzeti függetlenséget is csak azért tudják megőrizni a gyarmati sorból felszabadult népek, mert létezik a szocialista világ, s mert ez létével, erejével és megnyilvánulásaival féket rak az imperialisták agresszív törekvéseire.

A szocialista világ léte tehát azáltal is hat a kapitalista világra, hogy szárnyat ad a gyarmati nemzeti függetlenségi mozgalmaknak, amelyeknek jelentős része már eredményesen ki is harcolta az ország felszabadítását.

A kapitalizmus álszent prófétái — miután egy-egy gyarmat kiharcolta nemzeti függetlenségét — szeretik hangoztatni, hogy a „haladó imperializmus" magától, önként adja meg a nemzeti függetlenséget azoknak a gyarmatoknak, amelyek „megértek rá". Mi sem könnyebb, mint bebizonyítani, hogy ez közönséges és méghozzá nem is valami nagyon ravasz hazugság. Bizonyítja ezt az, hogy nincs egyetlen egy olyan volt gyarmati ország sem, amely anélkül kapta volna meg nemzeti önállóságát, hogy ne kellett volna előzőleg, évtizedeken át, legjobb fiainak életét, vérét nem kímélve, az üldöztetések végtelen sorát elszenvedve megküzdenie érte. Gandhi és Nehru hívei (őket magukat nem is számítva), Mohammed marokkói szultán fekete félholdas szabadcsapatai, a tunéziai hegyek partizánjai, s kivétel nél-

kül valamennyi felszabadult gyarmat szabadságharcosai testük sebhelyeivel, elesett bajtársak emlékének idézésével tanúsíthatják, hogy ez valóban így van. S ha valamiben valóban igazuk van a gyarmatok „érettsége" firtatóinak, úgy abban a fogalmazásban feltétlenül, hogy ezeknek az elnyomott népeknek éppen a gyarmatosítókkal szembeni véres és állhatatos harcban kellett „bebizonyítaniuk" érettségüket! S tegyük hozzá — bár még csak a nemzeti önállóságért, a saját kapitalista fejlődés lehetőségéért harcoltak, s nem a szocializmusért —, a hazájuk felszabadításáért folytatott harc legáldozatkészebb harcosai mindenhol éppen a szocializmus hívei, a kommunista hazafiak voltak! S aki a függetlenségért vívott harcot a nemzetközi porondon erkölcsi tekintélyével és súlyával elsőként támogatta, bizony nem valamely „haladó imperializmus" volt, hanem az egységes szocialista világ. Az első, aki a kivívott függetlenséget, a felszabadult ország önállóságát diplomáciailag is elismerte, sohasem a gyarmattartói jogairól „önként" lemondó imperialista nagyhatalom, hanem megint csak az egységes szocialista világ volt és lesz.

S hogy a nemzeti függetlenségért folytatott nehéz harcban és a győzelem utáni nehézségek leküzdésében a gyarmati országok ilyen biztosan számíthatnak a szemben álló két tábor egyikének feltétlen (értsd: politikai feltételektől mentes) támogatására, ez érthetően lendítője, hatékony ösztönzője, élesztője a gyarmati felszabadulási mozgalmaknak. És nem győzöm hangsúlyozni, Kovács Péter barátom, hogy itt nem valamiféle „kommunista összeesküvésről", az azonos elvet vallók természetes összefogásáról van szó. Ezek a felszabadult gyarmatok — Indiától a közel- és közép-keleti arab államokon át egészen Kubáig, s az Amerikai Egyesült Államok helytartó diktátorait elzavaró közép- és dél-amerikai or-

országokig — egyike sem lép a szocialista útra (legalábbis egyelőre), egyike sem válik tagjává (legalábbis egyelőre) a szocialista világnak hanem megmarad a kapitalista világon belül! De mivel az ottani társadalom fejlődése szempontjából ez is előrelépést jelent, a szocializmus elveinek megfelelően a *fejlődésben legelöl haladók segítik, támogatják a hátsó sorokból előbbre lépőt.*

Így hat tehát a szocialista világ léte a gyarmati országok népére és a nemzeti felszabadulásért vívott küzdelmükre. Ám milyen a hatása azokra az országokra, amelyek megszabadultak ugyan már a gyarmati igától, de megmaradtak kapitalista országnak, sőt éppen ez időben kezdik meg „saját kapitalizmusuk" kiépítését?

Ne feledjük: ezek az országok, akármennyire meg akarnak is maradni a kapitalista világban, egynémely tapasztalattal rendelkeznek már erről a világról. Tapasztalatból tudják egyrészt, hogy ha magukra maradnak, úgy ismét menthetetlenül áldozatául esnek a gyarmatosítóknak, akik — Guatemala, Kuba, Irak példája is tanúsítja — a legdurvább eszközöktől sem riadnak vissza, hogy ismét rájuk kényszerítsék a maguk uralmát. Tapasztalatból tudják másrészt — hiszen a válságok terhét a gyarmatosítók mindig elsősorban a gyarmatok lakosságára igyekeznek áthárítani —, hogy a kapitalista társadalmi rend szörnyű gazdasági megrázkódtatásokkal jár együtt. A „saját kapitalizmusát" éppen építő ország hirtelen izmosodó burzsoáziája, s vele együtt vezető politikusai, szívesen menekülnének mindkét leselkedő veszedelemtől: az újbóli leigázottság és a tőkés gazdasági válságok veszélyétől egyaránt.

A kiutat az első veszélyből éppen a szocializmus világa kínálja számukra: nemzeti függetlenségük nemzetközi elismerését és biztosítását, éppen úgy, mint a gazdasági függetlenség megszilárdításához

szükséges, gazdaságilag igen kedvező, politikai feltételek nélküli segítséget. A tapasztalat azt mutatja, hogy ezek az országok javarészt szíves-örömest fogadják a szocialista világnak ezt a segítségét. Íme, a szocialista világ léte a kapitalista világon belül úgy is hat, hogy elősegíti a gyarmati elnyomás csökkenését, függetlenségük védelmét.

A másik problémán a szocialista világ nem tud segíteni. A felszabadult gyarmatok kapitalizmust építenek, s a kapitalizmussal törvényszerűen együtt járnak a válságok is. Jól tudják ezt a szocializmus hívei, de nem hajlandók elhinni a kapitalizmus hívei, az újonnan kapitalizálódó országok kapitalistái sem. Azt mondják: lám, a tervgazdaságot folytató országok mentesek a gazdasági megrázkódtatásoktól, folytassunk hát mi is tervgazdálkodást, s mi is mentesek leszünk tőlük!

Valóban az a különös jelenség játszódik itt most le a szemünk előtt, hogy a haját-fogát hullató aggastyán — mely az előbb még oly nagy hangon dicsekedett azzal, hogy a serdülő ifjú csak őmiatta izmosodik, erősödik — most *maga akar tanulni az ifjútól.* A maga botladozó léptei helyett meg akarja tanulni annak magabiztos járását. Csakhogy ez nem megy. A tervgazdálkodási próbálkozásokkal menekülni szeretnének a kapitalizmus anarchiájából anélkül, hogy feladnák a kapitalizmust. Íme, a szocialista világ létének másik, eléggé fel nem becsülhető hatása a kapitalista világra: emez kénytelen nyíltan, az egész világ előtt bevallani, hogy a szocialista módszerek a jobbak, s hogy ő is azokat szeretné másolni. De erre nem képes, hiszen nem változtat alapvetően sem az államhatalom, sem a tulajdon jellegén.

Ám azzal, hogy megkísérli tervszerűbbé tenni gazdasági életét, sok minden egyéb is együtt jár. Vegyük csak a legfontosabbakat: az állam a tervgazdálkodás érdekében kénytelen bizonyos fokig a maga

központi irányítása alá vonni, tehát a magánkapitalista önkénye alól részben vagy egészben kivonni a legfontosabb termelési ágakat. Igaz, ez az állam is kapitalista, s így az ilyesfajta állami ellenőrzésből sohasem nőhet ki a szocializmus, de megteremt olyan állami kereteket és formákat, amelyeket — ha majd eljön az idő, hogy az ország a szocializmus útjára lép — a szocialista állam készen átvehet, szocialista tartalommal tölthet meg.

Talán könnyebben érthetővé teszi ezt számodra egy példa, barátom. Magyarországon már a felszabadulás előtt az állam kezében volt pl. a vasúthálózat, a posta, viszont magánkezekben forgácsolódott szét mondjuk a szerszámgép-ipar vagy az élelmiszerkereskedelem. Amikor hazánk a szocializmus útjára lépett, a vasút és a posta szinte minden különösebb nehézség és zökkenő nélkül azonnal szocialista üzemmé válhatott. A szerszámgép-iparban viszont hosszú évekig tartott, míg az államosítás után összehangoltuk az egyes gyártó egységek munkáját, megfelelő átcsoportosítást hajthattunk végre a géppark-ban és a szakember-gárdában, meghonosítottuk a szocialista tervezést stb. S ez bizony nemcsak időbe és pénzbe került, nemegyszer komoly zökkenőket is okozott a munkában. Az élelmiszer-kereskedelemmel sem volt másként, hiszen hányszor mérgelődsz még manapság is, barátom — s hányszor teszik szóvá lapjaink is —, hogy folyton átalakítanak, áthelyeznek üzleteket.

A szocialista világ létének tehát egy újabb hatása az újdonsült kapitalista államokra: olyan kísérletekre ösztönzi ezeket, amelyek megkönnyítik, zökkenőmentesebbé teszik áttérésüket a szocialista gazdálkodásra.

Vessünk végül még egy pillantást a kapitalizmus legerősebb oszlopaira, a vezető kapitalista országokra. Miképpen hat ezekre a szocialista világ léte?

Nem szeretnék hosszan időzni teljesen közismert dolgoknál, nem akarok oldalnyi idézeteket sorolni itt arról, hogy a másik világ lemaradásának ténye a világosan látás pillanataiban hányszor tölti el a pusztulás érzésével a kapitalizmus legtántoríthatatlanabb híveit is. A rezignált kiábrándultság árad például az amerikai, bostoni „Christian Science Monitor" soraiból: *„Megbízható forrásokból származó komoly gazdasági értesülések, akárcsak annak idején a szputnyikok felbocsátása, ismét rámutattak a Szovjetunió gyors gazdasági fellendülése és az Egyesült Államok 1958-as hanyatlása közötti hajmeresztő kontrasztra."* Nem ugyanezt a gondolatot folytatja-e az ugyancsak amerikai „Newsweek", amikor a XXI. kongresszussal kapcsolatosan nyíltan kimondja: *„Ha a beszámolóban kitűzött célokat határidőre elérik, a kommunista világ kétségtelenül megnyeri a Nyugattal folyó gazdasági versenyt!"* A „Christian Science Monitor", a „Newsweek", s mindazok a lapok, amelyeknek hasonló jellegű megnyilatkozásait vég nélkül sorolhatnánk, egytől egyig a kapitalizmus hívei, a kapitalizmus agitátorai, ám legőszintébb pillanataikban nem tagadhatják meg, hogy rájuk a reménytelen pusztulás vár.

Egyébként nem kell találomra kiragadott sajtószemelvényeket idéznem, elég saját legszemélyesebb tapasztalataidra hivatkoznom, hogy bebizonyítsam neked a szocialista világ létének egy nagyon is — szemmel látható és rendkívül sokatmondó — jellemző hatását a kapitalista világra. Nevezetesen azt, hogy a kapitalista világ szörnyen fél a szocialista „fertőzéstől", szörnyen fél attól, hogy az uralma alatt élő emberekre hatnak a szocialista eszmék. S a tapasztalat azt mutatja, hogy minél fejlettebb kapitalista országról van szó, annál pánikszerűbb ez a félelem. Esetenként még a kapitalizmus legodaadóbb híveit is megvádolják azzal, hogy akaratuk

ellenére terjesztik a rémületes eszméket. Ezzel szemben a szocialista világ nemhogy félne, hanem egyes kapitalisták előtt szinte provokatívnak tűnő módon keresi az érintkezést a kapitalista világgal.

Honnan veszem ezt? Hiszen nap mint nap olvashatunk arról, hogy elsősorban a Szovjetunió, de a többi szocialista ország is látogatásra „csábítja" az amerikaiakat — nem az ottani kommunistákat, hanem az üzletembereket, a nagytőkéseket, a nagytőke szócsöveit, legismertebb publicistáit, s a nagytőke politikusait. S tapasztaljuk azt is, hogy a „vörös csábítás" nem eredménytelen. Csoportosan és egyénileg mind több *meggyőződéses kapitalista*, sőt vezető politikus keresi fel a „vasfüggöny mögötti" világot. S ezek az emberek a legszabadabban, minden korlátozás nélkül közlekednek a szocialista országokban, beszélhetnek a lakossággal, és mutogathatják a maguk világának minden kapitalistát megillető előnyeit: a feltűnést keltő — és kereső — luxusautóktól a legdrágább párizsi szalonok ruhakölteményéig. A szocialista világ nem fél attól, hogy ez az érintkezés a kapitalistákkal és a kapitalizmus híveivel bármiféle veszedelmet jelent számára.

Ezzel szemben emlékezz csak: 1956-ban, az ellenforradalom után tíz- és tízezer magyar hagyta el az országot. S nem elsősorban azok, akik rajongó hívei voltak a szocializmusnak. Ellenkezőleg, jó részük azért disszidált, mert felhasználta a zűrzavart, hogy a „burzsoá paradicsomban", a kapitalizmus világában folytathassa életét, vagy azért, mert a szocializmus ellen bűnt követett el, s a megtorlástól érzett félelem hajtotta át a határokon. (Persze, voltak közöttük szép számmal kishitűek, megfélemlítettek és fiatalemberek, akiket egyszerűen a kalandvágy szédített meg. Ezek javarésze azonban azóta már vissza is jött, méghozzá elég kiábrándultan a kapitalista világban átélt „kalandoktól".) Nos, az Ameri-

kai Egyesült Államok, a legfejlettebb kapitalista ország, a kapitalista életforma állítólagos eszményi országa számos magyar disszidenst fogadott be, de csak alapos vizsgálat után. Az alapos vizsgálat legfőképpen pedig egyetlen kérdést kutatott: nevezetesen, hogy a szóban forgó disszidens — aki tehát vagy bűnt követett el a szocializmus ellen, vagy a kapitalista világot tartotta álmai világának — nem volt-e valaha is tagja a Magyar Kommunista Pártnak, vagy a Magyar Dolgozók Pártjának. S ha kiderült róla, hogy igen, úgy hiába bizonygatta, hogy minden egykori párttagsága ellenére is ádáz ellensége a szocializmusnak — a beutazási engedélyt az Egyesült Államok földjére nem kaphatta meg, hacsak nem vállalkozott árulásra, mint Aczél Tamás. Mert — kénytelen-kelletlen azt ismerték be ezzel az intézkedéssel — ha egyszer valaki megismerkedett a szocializmus eszméivel és gyakorlatával, félő, hogy még mindig elég „vörös bacilus", elég szocialista „fertőzöttség" maradt benne ahhoz, hogy terjesztésükkel veszélyessé váljon a kapitalista környezetre, különösen ha megismerte a kapitalista valóságot.

Igen, a két világ együttes létének egyik nem is jelentéktelen hatása *az a páni félelem*, amely a kapitalista világot a csontja velejéig eltölti.

A szocializmus világa létrejöttének, s feltartóztathatatlan erősödésének van néhány másfajta hatása is a vezető kapitalista országokra. Így mindenekelőtt az, hogy fokozott harci kedvvel, fokozott szervezkedési vággyal tölti el a kapitalista világban élő dolgozókat. Másik oldala ennek, hogy a kapitalista világ gazdasági és politikai uralkodói, hogy csökkentsék a szocialista világ vonzerejét saját néptömegeik szemében, kénytelenek számos olyan engedményt tenni, amelyet különben aligha tennének meg. A szocialista világ léte tehát így is kedvezően hat a kapi-

talista világban élő dolgozók életszínvonalára, demokratikus jogaik tágítására.

De nem részletezem tovább ezt a pozitív hatást, hogy legyen helyem még megvitatni veled, barátom, egy-két olyan kérdést ezzel kapcsolatban, amely bizony időről időre sokaknak gondot okoz. (Az ellenséges propaganda is minden tőle telhetőt elkövet, hogy minden lehető alkalommal előrángassa és a maga gusztusa szerint tálalja ezeket a problémákat.)

Az előbb számadatokat idéztem arról, micsoda fantasztikus összeget költenek mindkét táborban az egyes országok a fegyverkezésre. Hányszor hallottad ezzel kapcsolatban nyugati rádiókban, vagy ha azokat nem hallgatod, itthon, „közvetítőállomásaiktól", az ellenséges suttogó propagandától az érvet: „Lám, milyen szörnyű, hogy két ellenséges világtábor néz szembe egymással! Ha a szocialista tábor nem félne a kapitalista tábor támadásától, s ha a kapitalista tábor nem félne a szocialista tábor támadásától, a fegyverkezésre költött összegeket mennyi okosra és jóra lehetne fordítani!"

Az érvelésben az a veszedelmes, hogy félig — igaz. Hiszen én magam mutattam rá az előbb, hogy ha nem lenne kapitalista környezet, akkor a honvédelmi és egyéb állambiztonsági kiadások a szocialista világban feleslegessé válnának. Ám az állítás másik fele — amelyet pedig a túlsó oldalon mindig nyomatékosan hangsúlyoznak — bizony nagyon is átlátszó áltatás. Pillanatnyi hitelt is legfeljebb az kölcsönöz neki, hogy „kétoldalú", tehát látszatra „tárgyilagos" vélemény.

Mert az igaz, hogy kapitalista környezet nélkül a szocialista országoknak nem lenne szükségük honvédelmi beruházásokra. Ám a kapitalista világban — ha nem létezne szocialista világ — a fegyverkezés akkor is a legfőbb üzlet és a legfőbb állami tényked es lenne, — mint ahogy volt akkor is, ami-

kor még nem létezett szocialista világ, sőt akkor is, amikor még a tudományos szocializmus eszméi meg sem születtek. Hogy csak a kapitalizmus legnagyobb háborúira hivatkozzam: amikor Napóleon végigpusztította fél Európát, akkor a tudományos szocializmus elméletének megalapítói, Marx és Engels még meg sem születtek. S nemcsak a német—francia, az orosz—japán, a balkáni, de még az első világháború idején sem létezett még egyetlen szocialista ország sem.

A fegyverkezés és a háborúk a kapitalizmus természetrajzából, törvényeiből következnek, a kapitalista rend, a kapitalista gazdálkodás állandó velejárói. Amikor tehát a kapitalizmus agitátorai a fegyverkezésre kiadott összegeket a szocialista világ létével — a „szovjet agresszió" agyrémével — kísérlik meg elfogadhatóvá tenni tömegeik előtt, bármily ravaszkodva érvelnek is, könnyebb őket rajtakapni, mint a sánta kutyát utolérni.

Egy másik, de ezzel szorosan kapcsolatos tétel, amelyet a kapitalizmus agitátorai előszeretettel hangoztatnak, körülbelül így fogalmazható meg: „Két ellenséges világ néz szembe egymással, mindkettő állig felfegyverkezve, s mindkettő azt hirdeti, hogy a másik sorsa a pusztulás. A történelem amúgyis azt tanítja, hogy a fegyverek, ha felhalmozzák őket, feltétlenül el is sülnek. Hogyne sülnének el hát akkor, amikor ilyen mértékben halmozódtak fel és csövüket ennyire egyértelműen rászegezték az ellenségre!"

Ez kétségkívül rendkívül pesszimista megállapítás. Azt akarják elhitetni az emberekkel, hogy nincs mentség: ahogy be kellett következnie az első és a második világháborúnak, úgy be kell következnie a harmadiknak is. Azt akarják, vegye tudomásul az emberiség, hogy amint az első világháborúban tizenhatmillió embernek, s a másodikban legalább háromszor annyinak kellett elpusztulnia, a harmadikban

tovább kell hatványozódni az elpusztultak számának. S ha ennek a pesszimista szemléletnek hívei legszívesebben kiirtanák a marxi—lenini tanoknak még az írmagját is, de például állandóan hivatkoznak arra a marxista megállapításra, miszerint a háborúk az osztálytársadalmak elkerülhetetlen velejárói. S ezt a megállapítást igyekeznek elferdíteni. Nos, mi nem tagadjuk, hogy a marxizmus tanai között ott található az osztálytársadalmaknak ez a törvénye, és valljuk, hogy helyesen fedték fel ezt a törvényt. Csak éppen hozzátesszük: ennek a törvénynek feltétlen érvényessége csak olyan világra igaz, amelyben kizárólag az osztálytársadalmak törvényszerűségei uralkodnak. Ma azonban a földkerekség egy nagy részén az emberiség jelentős hányada kiszabadult ezeknek a törvényszerűségeknek a hatása alól. Sőt, a földkerekségnek e nagy része, az emberiségnek ez a jelentős hányada, ahogy gazdasági és politikai tekintetben erősödik, úgy sugározza ki mindjobban a maga törvényszerűségeinek hatását is, vonzerejét is a világ többi részeire, az emberiség másik felére. Márpedig a szocialista, az osztály nélküli társadalom törvényei között nemcsak a háborúk elkerülhetetlenségének törvénye, hanem a háború lehetősége sem szerepel. Vagyis, *abban a mértékben, ahogy izmosodik a szocialista világ, úgy gyengül az osztálytársadalmak törvényeinek hatékonysága, így a háború lehetősége is.*

Az előző, túl pesszimista megállapítással szemben ezt túl optimistának találod? Nos, ha valóban az volna, ezen sem lehetne csodálkozni. Hiszen a sír felé hajló aggastyán általában mindent rosszabbnak, sötétebbnek lát a valóságnál, az ifjúnak az élet telje elé csillogó szeme viszont szívesebben tükrözi a bontakozó tavasz fényeit. Ám nekünk, Kovács Péter barátom — akik nemcsak szurkolói, hanem akarva vagy akaratlanul, de tagadhatatlanul és menthetet-

lenül részvevői is vagyunk a korunkban egymással szembekerült két világrendszer közötti nagy mérkőzésnek — világosan, oktalan derűlátás és oktalan csüggedés nélkül, tisztán kell látnunk: elkerülhetetlenül áldozatul kívánja-e életünket ez a küzdelem? Nem! Velem együtt vallja, hiszi és tudja ezt sok százmillió ember — pontosabban úgy mondhatnám: mind több százmillió ember! — akik csakis azért léphetnek fel minden háborús törekvéssel szemben, mert hiszik, tudják és vallják, hogy fellépésük nem hiábavaló. Sőt, azok, akik a marxizmust tagadva a háború elkerülhetetlenségének marxi tételét idézik, azok is tudják, hogy nincs igazuk. Hiszen már megegyeztünk abban, hogy a mimikri a gyengébb, a pusztulásra ítélt fél fegyvere! Márpedig a háború prófétái ezzel a hirtelen „marxista" érvelésükkel a nevetségességig hasonlatossá teszik magukat a zöld színt felöltő leveli békához...

Számunkra pedig barátom, akik azt vizsgáljuk, hogy miképpen hat egymásra a két egymás mellett létező világ, azt hiszem az is nyújt némi tanulságot, hogy látjuk, miképpen, milyen irányban *szeretne hatni* a kapitalizmus, és milyen irányban *hat valójában* a szocializmus léte a másik világ embereire.

Hogy a harmadik világháború elkerülhető-e vagy sem, az viszont — mint a fentiekből kitűnik — csak attól függ, hogy mennyire jutnak fölénybe az emberiség sorsának intézésében a szocializmus törvényei. Vagy ha úgy tetszik: minél biztosabbá válik a szocialista világ győzelme egy esetleges világháborúban, annál kisebb a valószínűsége annak, hogy a kapitalizmus vállalja a háborús öngyilkosságot.

Valóban erről lenne szó: egy társadalmi rendszernek háború útján elkövetett öngyilkosságáról. S azokkal szemben, akik az első és a második világháború áldozatainak növekvő számával, a harmadik vi-

lágháború esetére pedig hatványozódó számával fenyegetőznek, hadd idézzek egy legalább ennyire törvényszerűen emelkedő másik számsort a világháborúk tapasztalataiból.

Az első világháborúból megszületett a szocialista világ első és akkor egyetlen országa, a Szovjetunió; a második világháborúból pedig a jelenlegi szocialista világ, amely már az emberiség egyharmadát, két fél kontinenst ölel fel. Ám folytasd hatványozva magad a sort, Kovács Péter barátom, lássuk, milyen eredmény jön ki neked egy harmadik világháború kalkulációjából?

Abban persze egyetértünk — százmilliókkal értünk egyet —, hogy jobb lenne mindannyiunknak, ha világháborús összecsapásra már nem kerülne sor abban a nagy küzdelemben, amelynek szurkolói és részvevői vagyunk. (S a mai helyzetben a szocialista tábor, a nemzetközi munkás- és békemozgalom állandó erősödése ezt egyre reálisabbá teszi.) De hát ez attól függ, hogy mennyire jutnak fölénybe a kapitalizmus törvényei felett a szocializmus törvényei. Ez nemcsak tőled és tőlem függ. Azt hiszem, ha tőled és tőlem függne, te is mindent elkövetnél, Kovács Péter barátom, hogy rávegyél: segítsek hozzá én is minden erőmmel a szocializmus hatóerejének növeléséhez...

Lám, hova jutottunk a hűtő- és mosógéptől, a televíziótól és a személyautótól! Az egyén pillanatnyi kényelmének, kellemetességeinek kérdésétől az emberiség nagy sorskérdéséhez vezetett el beszélgetésünk. S ez nem véletlen.

A személyautóddal mit sem érsz, ha katonai célokra elkonfiskálták. A hűtőszekrényedben nincs öröm, ha a háborús áramkorlátozások miatt nem kering benne áram. S a legragyogóbb béke sem boldogság, ha rongyos a gyereked ruhája és az asszonyod gyomra korog.

Aki csak a pillanat kellemességeit akarja láttatni veled, barátom, az be akar csapni. Aki csak a nagy sorskérdésről hajlandó veled beszélni, az mellébeszél. Az élet nagy és apró problémái elválaszthatatlanok egymástól, ezért ne csóváld fejed, ha észreveszed, hogy a mosógéptől a békéhez jutottunk el. Indulj el a békétől, s ha elég bátran és őszintén veted fel a gondolatokat, elkerülhetetlenül eljutsz az egyéni jólét problémájáig is.

amely ott folytatódik, ahol az előbbi abbamaradt. Bebizonyosodik, hogy J. P. Morgan hiába a legjobb férj és apa, a hűtőszekrényt a részletek nem fizetése esetén vissza veszik. Látjuk, hogy mint szökkennek virágba a csírák, de azt is, hogy a bőség kosara nem telik meg magától

Induljunk el hát a béke kérdésétől, s lássuk, hogyan jutunk el ettől elkerülhetetlenül az egyéni jólét problémájáig.

Kezdjük talán azzal, hogy megcáfolunk valamit, amit egyébként senki sem állít. Nem igaz az, hogy a háború feltétlenül és mindenkinek nyomort és szenvedést jelent. Az ágyúgyárosok, az atombombagyárosok, a hadispekulánsok, s a mindezeket pénzelő bankárok sorsa például soha nem megy olyan jól, mint egy kiadós háborúban.

De hát bármilyen régen, akárhány évezrede próbálkoznak is vele, az emberek többségének nem sikerült olyan helyzetbe kerülnie, hogy a háború jó sorsot hozzon számára. Mert az osztálytársadalmak folyamán az emberiség túlnyomó többsége rabszolga, jobbágy, proletár maradt, s nem lett sem ágyúgyáros, sem bankár. Még a legeslegfejlettebb kapitalizmus, az amerikai is csak annyival tudta fejleszteni

ezt, hogy az ágyúgyárosoknak lehetővé tette, hogy még több ágyút, az atombomba-gyárosoknak, hogy még nagyobb atombombát gyártsanak, s a bankároknak, hogy még több pénzzel pénzelhessék a háborús nyerészkedőket. Az ágyúk száma, a bombák nagysága s az ezekre fordított tőke nőtt, de az emberek száma, akiknek számára a háború jó dolog, bizony az emberiség mind kisebb hányadára zsugorodott. Viszont a történelem lapjait forgatva az is cáfolhatatlan, hogy minél kevesebb ember számára lett jó a háború, annál nagyobbakká, annál pusztítóbbakká lettek maguk a háborúk.

A dolog tehát úgy fest, hogy minél fejlettebbé válik a kapitalizmus, minél nagyobb tőkék halmozódnak fel, annál súlyosabb — és annál nagyobb embertömegeket érintő — katasztrófába rántja az emberiséget.

A háború természetesen csak egyike azoknak a katasztrófáknak, amiket a kapitalizmus az emberiségre zúdít, de a szabály, amit a háború esetében láttunk, a többi katasztrófákra — a válságokra, munkanélküliségre, a kisemberek elnyomorodására stb., stb. — ugyanúgy érvényes. És pedig *nem azért, mert netán a tőkés rossz ember, hanem mert a tőkés rend rossz rendszer.* Maga Mr. John Pierpont Morgan lehet a legjobb fiú, férj és atya, sőt lehet a legmegbízhatóbb barát és a legistenfélőbb gentleman, az érdekeltségi körébe tartozó hatvan és egynéhány milliárd dollár nem ismer sem apát, sem fiút, sem barátot, hanem hat a maga sajátos törvényei, a tőke törvényei szerint. Ugyanez áll Mr. Rockefellerre, az idősebbre és ifjabbra egyaránt; Mr. Mellonra, vagy bármelyiket is vegyük a nagytőkések közül, akik mint emberek lehetnek közvetlen környezetükhöz jók vagy rosszak, a tőke, amelyet képviselnek, feltétlenül tragédiákat okoz az emberek nagy számának.

S amint az előbb már megállapítottuk: minél nagyobb a tőke, minél fejlettebb a tőkés rend, annál nagyobb a tragédia is, amelyet okoz. Ezek a tőkés rendszer fejlettségével együtt növekvő tragédiák békeidőben is állandóan és egyaránt sújtják a gyarmati országok éhbérért agyonhajszolt bérmunkásait, s az „anyaország" munka nélkül lézengő millióit. De a tragédia állandó fenyegetésének árnyékát vetik azokra az embermilliókra is, akik viszonylag még a rendszer napos oldalán élnek, hiszen az előbb állapítottuk meg, hogy személyautóddal mit sem érsz, ha katonai célokra elkonfiskálták, a hűtőszekrényedben nincs öröm, ha a háborús áramkorlátozások miatt nem kering benne áram. (Nem is szólva arról, ha a hátralékos részlet nem fizetése miatt visszavették tőled, s ezzel odavesztek az addig nagy keservesen kifizetett törlesztések is. Az ilyesmi pedig néhol békeidőben is mindennapos dolog.)

Bizony, nem ok nélkül nevezték el a Horthy-korszak idején a századforduló éveit, a századforduló idején a kiegyezés korát, a kiegyezés korában a reformkort „régi szép időknek". Hiszen a kezdeti, a fejlődő kapitalizmus több jót és főleg több reménységet nyújtott az átlagembernek, mint a monopóliumok kifejlődésének kora, s ez utóbbi még mindig kevesebb bajt és szenvedést hozott rájuk, mint a fejlődés csúcspontjára ért kapitalizmus — amit más néven imperializmusnak neveznek.

Anélkül, hogy elmélyülnénk politikai, vagy gazdaságtani elemzésekben — hiszen megígértük egymásnak, hogy ettől tartózkodni fogunk —, saját élettapasztalatunkból leszűrhetjük, hogy *minél hosszabb életű a kapitalizmus, annál rosszabb azoknak, akik benne élni kényszerülnek.*

És most hadd tegyem fel ismét csak én a kérdést, amit már-már leolvasok a szádról (s amit a szádra annyiszor adtak mások!): Mi a biztosítéka annak,

hogy a szocializmussal nem ugyanígy leszünk? Hiszen, amikor a hűbéri rendet felváltotta a kapitalizmus, az emberiség ezt is úgy üdvözölte, mint a szabadság és a jólét rendszerét, amely az igazságtalanság, az osztálykiváltságok, az elnyomatás és a tömegnyomor végét jelenti! A kapitalizmus hajnalán az emberek milliói szintén azt hitték, hogy végre megtalálták az igazságos társadalmi rendszert — s íme, alig féltucatnyi emberöltő, s mi lett belőle! Hol hát a biztosítéka annak, hogy a szocializmus — amelyet ma híveinek százmilliói az emberiség ragyogva felkelő napjaként köszöntenek — nem válik-e néhány emberöltő alatt ugyanolyan gyűlöltté, elátkozottá, ugyanúgy a szenvedés és pusztulás forrásává, mint rohamosan elaggott elődje?

Bízzunk abban talán, hogy az emberek, akik élére állnak, jobbak azoknál, akik a kapitalizmus élére kerültek? Hiszen én magam jelentettem ki előbb, hogy nem az egyes tőkés személyi jóságától vagy gonoszságától függ a dolog, nem azért zúdít tragédiát tragédiára a kapitalizmus, mert a tőkés rossz ember, hanem mert a tőkés rend rossz rendszer!

Igaz, van különbség, mégpedig igen nagy a tőkés rendszer „nagy emberei", s a szocializmus nagyjai között. A vagyonalapítók, a Rockefellerek, a Morganok, és a többiek minden emberi érzést nélkülöző erőszakosságairól és könyörtelenségéről valóságos legendáknak ható rémtörténetek szólnak. Még a pénzbeli sikert mindenekfelett tisztelő Wall Street-i zsargon is „cápáknak" becézi őket. Egy üzleti manipulációval kapcsolatosan például még a „Life", ez a minden ízében tőkeimádó amerikai folyóirat is így írt 1950. január 23-i számában: „Az új szervezetet idősebb John D. (Rockefeller) *olyan kíméletlen manőverek útján hozta létre, amelyek Amerika egyik leggyűlöltebb emberévé tették*". Mintegy fél évszázaddal előbb, 1904-ben pedig Ida Tarbell, egy olaj-

finomító tulajdonos lánya — aki szintén nem gyanúsítható különösebb kommunista rokonszenvvel — így festi meg ugyanennek a Rockefellernek az arcképét: „Ez az ember *szörnyű félelmet ébresztett a népben,* és előre kellett volna látnia, hogy egy napon, amikor elkerülhetetlenül fény derül módszereire, *neve körül beérik a gyűlölet termése,* amely felülmúl minden dollárhalmazt és vagyont, amit csak a föld gazdagsága létre tud hozni."

Ám, hogy ne csak egyetlen arcképből ítéljük meg, miféle emberek és miféle módszerek alkalmazói a kapitalizmus „hősei", álljon itt még két jellemző idézet két jellemző alakról:

Victor Perlo amerikai közgazdász így ismerteti a Morgan-vagyon keletkezésének „titkát": „Morgan kitalálta az »érdekközösség« elvét, ami azt jelentette, hogy a leggazdagabb emberek a hatalom és a profit körüli konfliktusaikat oly módon próbálták kiküszöbölni, hogy tőkéstulajdonukat összefonódó igazgatóságok és részvényérdekeltségek bonyolult hálózatában kapcsolták össze. Jobban, mint bárki más, szőtte a »pókhálót«, amin keresztül a fináncoligarchia kiterjeszti befolyását és *profitot sajtol ki a gazdasági élet minden zugából.*"

Az amerikai nagytőkések egyik kedvenc lapja, a „Fortune" így dicsőíti az egyik „textilkirály", Roy Little tevékenységét: „Mikor a *második világháború megnyitotta előtte az utat,* feltornászta magát egy kis ejtőernyőgyár vezetésétől egy nagy textilvállalat ellenőrzéséig, s ennek működési területét New Englandből fokozatosan áthelyezte a szakszervezetellenes Dél-Karolinában levő telepre. Miután ezt elintézte, vállalatokat adott és vett, üzemeket zárt be, nyitott meg, majd zárt be ismét. Jelképesen felakasztották egy New England-i városban ... A részvényvásárlásoknak, aktívák eladásának ... olyan szédítő kavarodását hagyta hátra, hogy az *adóhivatal*

feje még most is fő a tíz éves adóbevallásoktól . . ." Hát nem. A szocializmus „vagyonalapítóiról", rendszerének kialakítóiról ilyenfajta arcképet nemhogy híveik, de legelfogultabb ellenségeik sem tudhatnak festeni. Sőt akarva-akaratlan kénytelenek elismerni — a történelmi tények kényszerítik ki belőlük ezt az elismerést —, hogy olyan emberek ők, akik egyéni érdekeiknél, s ha kell életüknél is fontosabbnak tartják eszméiket. Mégis, hogy a szocializmusra nem ugyanaz a sors vár, jövője nem visz a mindinkább növekvő gyűlölség felé (mint a kapitalizmus esetében láttuk), annak nem a vezetők személye, hanem a két rendszer fejlődésének törvénye a megnyugtató és meggyőző biztosítéka.

A kapitalizmus fejlődésének irányát attól a rövid történelmi pillanattól, amikor az emberek egy nagy része még reménnyel tekintett rá, egészen addig, amíg az emberek százmillióinak átka és gyűlölete kíséri minden megnyilatkozását — tehát fejlődését a kapitalizmus kezdeti korszakától az imperializmus korszakáig — jól ismered te is, én is, mi mindannyian. Ezt a fejlődést a pattanásig feszülő, drámai ellentétek jellemzik. Lehet-e drámaibb ellentét, mint a szabad verseny jelszava — amelynek jegyében a kapitalizmus világhódító útjára indult, s amelyet ideológusai fennen dicsőítenek ma is —, és az egyéni vállalkozást, sőt az egyéni spekulációt is eleve elfojtó kartell, monopólium és tröszt gyakorlata, amelyek ma a kapitalizmus legfelső fokának, az imperializmusnak jellemző alakulatai? Ismer-e a történelem drámaibb ellentmondást, mint az egyik oldalon a „szabadság, egyenlőség, testvériség" hármas jelszavát — amelyet a kapitalizmus annak idején a feudális rendi különbségek eltörlése érdekében tűzött zászlajára —, s ezzel szemben a másik oldalon a milliomcsok és a nyomortanyán tengődők ellentéte, a kisszámú kizsákmányolók és a százmillió-

nyi kizsákmányolt ellentéte. És micsoda ellentét feszül egyfelől az „ész vallásának" s a humánum imádásának hirdetése és másfelől a faji, vallási és mindenféle másfajta megkülönböztetések és politikai üldözések gyakorlata közt, ami ma az imperializmust olyannyira jellemzi? Bizony, ez a fejlődés mindvégig pontosan önmaga legélesebb ellentétéig halad.

Ugyanakkor — ha szabad magam így kifejezni — a kezdet magában foglalja a véget is, a kezdeti kapitalizmusban, mint átlátszó vízcseppben, felismerhetjük az imperializmus tengerének minden rémségét. A manufaktúrában mégcsak legfeljebb néhány tucat bérrabszolgát láncolt a munkapadhoz a fenyegető éhség — a modern városnak beillő gyárakban már tíz- és és tízezernyit. A pénzváltó-pultnál még csak néhány kispolgár és kisparaszt párnáját, birtokocskáját kobozták el kamatok címén — a modern mammutbankok igazgatói szobáiban már országok és földrészek sorsáról döntenek. A jakobinusok és girondisták vetélkedésétől a hitleri és francói fasizmusig; a helyi, egy-egy országra korlátozódó nemzeti szabadságharcoktól a gyarmatok napjainkban fellángoló szabadságharcának letiprását célzó népirtó háborúkig; a „világ perifériáin" lezajlott gyarmatszerző háborúktól a világ újrafelosztásáért megvívott két világháborúig, s a harmadik fenyegetéséig ível az út. De e szédületes gyorsasággal befutott gyászos pályában fellelhető egynémely más jellegzetesség is: a jobb munkafeltételekről még álmodozni is csak bújva merészelő, széttagolt munkáscsoportokból megszületett a bérmunkások osztálya; a kapitalizmus kezdeti korszakában még a régebbi időkből örökölt ipari szervezetek, a céhek, legényegyletek, szakmai önsegélyező egyletek másodosztályú tagságából kifejlődött a kor leghatalmasabb ereje, a nemzetenként és nemzetközileg szervezett, harcos munkásosztály, és pártja, az új társadalmi rend tudo-

mányosan kidolgozott eszméinek öntudatos hordozója és megvalósítója.

Ez hát a fejlődés útja a kapitalizmuson belül. Mint egy helyütt csak úgy mellékesen, zárójelben megjegyeztem, a kapitalizmus „jövője" saját ellentéte: a szocializmus lett. Ám akkor azt is mondtam, hogy a szocializmus jövője viszont nem más, mint önmaga tökéletesebb formája: a kommunizmus. Nézzük, barátom, ugyanolyan igaz-e ez a megállapítás, mint amennyire bebizonyosodott, hogy igaz az előző?

Mint az már megrögzött szokásunkká vált, udvariasan most is előbb az ellenérveknek adjuk meg a szót. Ezek közül te is, barátom, én is a legtöbbször és a legtöbb helyről azt halljuk: hiába beszéltek arról, hogy a szocializmusban minden ember egyenlő, meg hogy egyenlő munkáért egyenlő bér jut. Ez nem igaz. Lám, ennél meg amannál a vállalatnál a főmérnöknek, az igazgatónak sokkal több a fizetése, mint a bérelszámolónak vagy a segédmunkásnak. Hol itt az emberek egyenlősége? Hiszen ez pontosan olyan, mint a kapitalizmusban, ott is többet keresett az igazgató, a főmérnök, mint a hivatalnok vagy a segédmunkás. Ami pedig az egyenlő munkáért egyenlő bért illeti, ez is csak amolyan maszlag. Mert igaz, hogy Fekete János marós órabére, darabbére esetleg ugyanannyi, mint Fehér János marósé, de mit ér vele? Fekete János magános ember, aki keresetéből fényesen eltartja önmagát, mulatni is telik neki, televízióra, motorbiciklire, talán kisautóra is. Fehér János viszont nagy családú, négy gyerekét és özvegy édesanyját tartja, s bizony éppen hogy elnyomorognak ebből az egyenlő munkáért járó egyenlő bérből. S mindezt összevetve az olyanfajta emberek helyzete közötti ellentét kerül ki belőle, mint a kezdeti kapitalizmus korában volt, oda is vezet hát...

Álljunk meg! Valld be, Kovács Péter barátom, hogy a szocializmus elleni érvekkel jóval tovább mentem, mint általában a jóindulatú kétkedők szoktak. A fentiekben én már a nyílt ellenség okoskodását vettem át. Ámbár... ha jól meggondolom... no igen, bizony, a Fehér János és Fekete János helyzete közötti különbség valóban mélységesen igazságtalan! Fekete és Fehér pontosan ugyanannyit adnak a társadalomnak, pontosan ugyanolyan derék emberek, s mégis az egyik gondtalan jólétben él, a másik gondokkal, s néha talán annál is súlyosabb problémákkal küzd. Akár barát, akár ellenség mondja, a tény tény marad, az igazságtalanság igazságtalanság!

De hát valóban olyasfajta ellentét, olyasfajta igazságtalanság-e ez, mint a kapitalizmus korában volt, s oda is vezet-e? Mert a lényeg valahol itt van. A kapitalizmusban a kezdeti, viszonylag kis igazságtalanságok, viszonylag kis ellentétek — az előbb láttuk néhány ötletszerűen felsorolt példán — mind nagyobbakká, mind gyógyíthatatlanabbakká nőttek, s tragédiákba torkolltak. A szocializmus nem tudja, nem tudhatja egy csapásra megszüntetni a kapitalizmustól örökölt igazságtalanságokat, de napról napra abban az irányban fejlődik, hogy ezek az igazságtalanságok csökkenjenek és eltűnjenek, az ellentétek kiegyenlítődjenek. A táv azonban a két végletet között valóban csillagászati méretű. Az egyik végletet — bár mit látott a költő még az „igazi" kapitalizmusból! — hűen jellemzi Petőfi „Magyarország" című költeményének néhány megrázó sora:

Míg egyfelől boldog lakóid
Megfúlnak a bőség miatt:
Hát másfelől meg éhhalállal
Megy sírba sok szegény fiad.

A másik végletet, azt, ahová a kommunizmus el akarja — és el is fogja — vinni ezt az országot, s

ezt a világot, ugyancsak Petőfi így rajzolta meg a XIX. század költőinek:

Ha majd a bőség kosarából
Mindenki egyaránt vehet,
Ha majd a jognak asztalánál
Mind egyaránt foglal helyet,

Ha majd a szellem napvilága
Ragyog minden ház ablakán:
Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk,
Mert itt van már a Kánaán!

Óriási ív, a történelemnek páratlan fordulata, s hosszú út befutása kell ahhoz, hogy egyik versszak igazságából a másik versszak igazsága legyen! Ám, ha utunk arra visz, hogy Magyarország egykor „éhhalállal sírba menő sok szegény fia", s a közülük származó Fekete János és Fehér János is egyaránt „annyit vehet a bőség kosarából", a társadalom javaiból, amennyi a szükséglete, akkor valóban ha nem is Kánaán, de mindenesetre a kommunizmus felé haladunk.

S már Petőfi is világosan látta, hogy ennek feltételei közt ott van: a bőség *teli* kosara. A bőség kosara, aminek annyira tele kell lennie, hogy valóban ne fogyjon, ne fogyhasson ki, mielőtt valóban és kivétel nélkül mindenki egyaránt ki nem vette belőle, amire szüksége volt. S ha manapság, a szocializmusban Fehér János ezt még nem teheti meg, ez azon múlik, hogy ő és társai, akik a bőség kosarának nemcsak *vendégei*, de *megtöltői* is, még nem töltik meg azt ehhez eléggé.

Ám megtölthetik-e ennyire egyáltalán valaha? S ha megtöltötték, valóban ők maguk, a Fekete Jánosok és a Fehér Jánosok vehetik-e ki belőle, amire szükségük van? Nem fordul-e ismét úgy a dolog — mint az előző társadalmi rendszernél, a kapitaliz-

musnál —, hogy mire a termelt javak bősége az egész emberiségnek jobb sorsot biztosíthatott volna, mint a feudális nincstelenség, akkorra a kosár szájához már csak néhány kiválasztottnak maradt bejárása?

Az előbb azt láttuk, hogy a kapitalizmus legkezdetén már csírájában felfedezhető volt mindaz, ami imperializmussá fejlődésekor az elviselhetetlenségig nyomasztóvá nőtt. Nos, a szocializmusban is, annak már kezdeti szakaszaiban — ahogy mi kommunisták mondjuk: már építésének időszakában — is fellelhetők azok a csírák, amelyek a majdani kommunizmus jellegzetességei lesznek. S hogy valóban ezek lesznek a kommunizmus jellegzetességei, s nem mások, az onnan ismerhető fel félreérthetetlenül, hogy *ezek a szocializmus fejlődésével együtt fejlődnek,* annak izmosodásával együtt borulnak mind dúsabb lombba, virágba.

Igaz-e, hogy Fekete János és Fehér János helyzete között manapság „olyanfajta ellentét alakul ki, mint a kezdeti kapitalizmus korában volt, s oda is vezet . . . ?" Nem igaz! A kezdeti kapitalizmus koráról az imperializmushoz a termelőeszközök magántulajdonosa és a termelőeszközök híján levő bérmunkások közötti ellentét vezetett. Ebből következett, hogy a termelőeszközök tulajdonosa, a tőkés, mind több termelőeszköz tulajdonosává lett, s a tőke felhalmozódásával párhuzamosan lett mind nagyobb az ellentét másik oldalán a nincstelenség, a nyomor. Nem akarok — megígértem, hogy nem is fogok — itt politikai gazdaságtani előadást tartani neked, Kovács Péter barátom, nem is merülök hát el a kapitalizmus fejlődésének ismertetésébe, hanem visszatérek két példabeli marósunkra, Fehérre és Feketére. Akinek életében, családi adottságai miatt, *a szocializmusban is van életszínvonalkülönbség, de semmiképpen sincs osztálykülönbség.* A szocialista társa-

dalom körülményei között Fekete János családi viszonyai, s még más okok miatt is élhet sokkal jobban, mint Fehér János, de *nem Fehér János kárára, nem az ő munkájából, nem az ő kizsákmányolásából!* Lehet, hogy a szocializmus viszonyai között Fehér János még irigyelheti különböző okok miatt Fekete János helyzetét; de a maga sorsán semmiképpen sem javíthat azzal, hogy elvesz tőle valamit (mint ahogy a kapitalizmusban *csak* azzal javíthatott, ha a tőkéstől „elvett valamit", pl. nagyobb bért, demokratikusabb szervezkedési jogot, s végső fokon magát a kizsákmányolás lehetőségét). Fehér János csak úgy javíthat helyzetén, ha — Fekete Jánossal *együtt*, vele egyetértésben, váll vállvetve — telibbre tölti a „bőség kosarát", hogy többet vehessen ki belőle; s ezzel is, mással is azon igyekszik, hogy nap mint nap, évről évre mind dúsabb virágba szökkenjenek a szocializmusban azok a csírák, amelyek a majdani kommunizmus jellemzői lesznek.

Nézzünk meg ezek közül a csírák közül néhányat közvetlenül Fehér János életében. Lám, a bajok oka az, hogy abból a bizonyos kosárból — amely még korántsem a Petőfi megálmodta bőség kosara —, aki ugyannyit tesz bele, mint Fekete János, ugyanannyit vehet csak ki (ahogy mi, kommunisták mondjuk: munkája, a társadalomnak adott javak mennyisége szerint részesül a társadalom javaiból), holott ahhoz, hogy a legényember Feketével ő, a nagycsaládos Fehér azonos színvonalon élhessen, négyszer-ötször annyira lenne szüksége. Csakhogy ha ő négyszer-ötször annyit venne ki, ez mérhetetlen igazságtalanság lenne a másik fél szempontjából! Mit szólna vajon, miféle igazságnak tartaná Fekete János, ha a mellette dolgozó Fehér János ugyanazért a mennyiségű és minőségű munkáért négyszer-ötször olyan vastag borítékot vágna zsebre, mint ő? Világos, hogy Fekete János ezt kivételezésnek, protekciózásnak,

„futtatásnak" tartaná, ha ugyan nem még rosszabbnak. Hiszen joggal gyanakodhatna, hogy Feketét csak úgy fizethetik túl, ha őt magát „alulfizetik"; Fekete borítékjában csak úgy lehet több, ha ezt az ő borítékjából vonják el, s ebben az esetben valóban a kizsákmányoltság valamiféle formájára kellene gondolnia!

Nem, ez semmiféleképpen sem megoldás. A munkabért igazságosan csak a végzett munka szabhatja meg, s nem valamiféle külső körülmény. A szocialista társadalomnak másként kell Fehér János *segítségére sietnie,* s a kommunista társadalomnak másként kell Fehér János problémáját *véglegesen megoldania.* Arra lenne szükség, hogy az „egyenlő munkáért egyenlő bért" igazságos elvének fenntartása mellett eleget tegyünk annak a másik igazságnak is, hogy az ugyanolyan becsületesen dolgozó munkásnak ne kelljen pl. családi körülményei miatt gondokkal küzdenie, míg a másik jól megél belőle. Vagyis az kellene, hogy — ahogy mi kommunisták mondjuk — a társadalom javaiból mindenki szükségletei szerint részesüljön. De hát lehetséges ez?

Azok a szocialista vívmányok, a kommunizmusnak azok a csírái, amelyek már a mi napjainkban, a mi életünkben is fellelhetők, s amelyek a szocialista rend izmosodásával együtt szemünk láttára fejlődnek, azt bizonyítják, hogy ez igenis lehetséges. Lám másfél évtizeddel ezelőtt, — a felszabadulás előtt — az akkori Fehér János kénytelen volt teljesen saját keresetéből eltartani öreg édesanyját; megvásárolni négy gyermekének a cipőt, ruhát, élelmiszert, fizetni a tandíjat, az iskolakönyveket és írószereket; gondoskodni róla, hogy ne éhezzenek és ne csavarogjanak az utcán reggeltől estig, amíg ő dolgozik, és így tovább. Arról persze nem is álmodhatott, hogy mindemellett önmagára is jusson — legfeljebb a búfelejtő pohár boron kívül — bármi szórakozási

lehetőség, nem is szólva arról, hogy netán kielégíthesse a vágyát, hogy fejlessze szakmai tudását, általános kulturáltságát...

Mit folytassam? Tudom, akik ott kuksolnak a rádió mellett, hogy Münchenből tudják meg, mi történik itt a szemük előtt, csak legyintenek, mondván: blöff, propaganda! Már megint ezek a kommunista frázisok, az úgyszólván az egész lakosságra kiterjesztett ingyenes betegbiztosításról; az ingyenes nyolc osztályos oktatásról, amely hovatovább a kötelezetten és ingyenesen érettségizettek népévé teszi a magyarságot. Ismét ez a kommunista fecsegés a szinte évről évre emelkedő nyugdíjakról és családi segélyről; a bölcsődei és a napköziotthon-hálózat rohamos fejlődéséről; a szinte ingyenes, és ugyancsak évről évre javuló üzemi étkeztetésről, no meg persze, a kedvezményes üdülésről a Balatonnál, a Mátrában és a Mecsekben...

Mi sem egyszerűbb, mint ott a hangszóró mellett megvetően legyinteni. De azért — hidd el, Kovács Péter barátom —, ha Illető Úr netán influenzát kap ott a Szabad Európa hallgatása közben, bizony igénybe veszi az ingyenes betegbiztosítást, (amelynek díját ebben a csupa-frázis szocializmusban teljes egészében az állam vállalta magára, s Illető Úr a fizetéséből egyetlen fillérrel sem járul hozzá). Illető Úr bizony ott, a hangszóró mellett szidja le a sárga földig drága csemetéjét, ha az nem tanul a nyolcadik általánosig úgy, hogy netán tandíjmentességet, netán ösztöndíjat kapjon az államtól a technikumban, gimnáziumban, egyetemen! Sőt még ennél is jobban leszidja, ha netán a lurkó eszébe jutna, hogy — mint apja egykor — az utcán töltse szabad idejét, mikor ott az az átkozott kommunista napközi, amely javarészt az állam költségén táplálja a gyereket és még pedagógus-felügyeletről is gondoskodik hozzá! És micsoda patáliát csap Illető Úr — ott a halkra ál-

lított hangszóró mellett —, ha netán csak Balatonzamárdiba kapott beutalást Balatonföldvár helyett, hiszen annak idején ő ott szokott nyaralni (évről évre szeptembertől júniusig egy parasztszoba kétheti bérére rakott élre minden krajcárt még másfél évtizeddel ezelőtt is). Igaz, akkor nem kellett megosztania a Balaton partját mindenfajta prolival, akinek fejében biztosan ott zsong az a sok üres kommunista frázis a dolgozók kedvezményes üdüléséről, az ingyenes társadalombiztosításáról, a tanuláshoz való jogról . . .

Kovács Péter barátom, igazad van, nem érdemes ezen a hangon folytatnom, hiszen nálad nyitott ajtókat döngetek. Illető Úr legyinthet és bosszankodhat és darálhatja, hogy „szólam", meg „frázis", meg „propagandafogás" — azért a tény tény marad, az SZTK penicillinje őt is meggyógyítja, a gyereke jóllakik a napköziben és a balatoni nap, márcsak a látszat kedvéért is, barnára süti az ő bőrét is. S hogy mégis ezen a hangon beszélek, az nem véletlen, hiszen éppen az ilyen és hasonló kérdésekre reagál Illető Úr a legérzékenyebben, éppen ezeket akarja lényegtelennek feltüntetni a te szemedben is. Ezek és a hasonlók, a kommunizmusnak azok a csírái, amelyek a *szocializmusban születtek meg,* a szocializmus fejlődésével borulnak mind színpompásabb virágba, hogy aztán a *kommunizmusban kiteljesedjenek.* S akkor ezek teszik lehetővé, hogy Fehér János nagy családjával, özvegy édesanyjával és négy gyermekével egy jottányit se kerüljön hátrányosabb helyzetbe a legényember Fekete Jánosnál, bár a „borítékja" semmivel sem kövérebb az övénél. Ezek teszik lehetővé, hogy viszont Fekete János se érezhesse azt, hogy a vele egyívású társa az ő terhére tartja jól nagyszámú családját.

Ezek teszik lehetővé, hogy Fehér is, Fekete is *valóban szükségletei szerint* részesüljön a társadalmi

javakból, hogy ne családtagjai számától és egyéb körülményeitől függetlenül, hanem éppen *attól függően* jusson neki elég mindenből.

Így van ez, Kovács Péter barátom, illetve éppen most kezd így lenni, s mi kommunisták azon igyekszünk, hogy mihamarabb teljesen így legyen. A szocializmus még nem kommunizmus, hanem annak csak kezdeti foka. A szocializmus, ha úgy tetszik, átmenet a kapitalizmusból a kommunizmusba. S mint minden átmenet, ez is magával cipeli még az előző korszak sok örökségét. Így a szocializmus még a kapitalizmustól örökölte azt, hogy Fehér Jánosnak gond özvegy édesanyja eltartása — bár már korántsem olyan, mint volt a kapitalizmusban. A szocializmus a kapitalizmustól örökölte, hogy Fehér Jánosnak még gond négy gyermeke nevelése, iskoláztatása, ruháztatása — bár már korántsem olyan, mint a kapitalizmusban volt. S minél jobban kibontakoznak a szocializmus törvényszerűségei Fehér János életében, minél jobban közeledik a szocializmus ahhoz, hogy kommunizmussá legyen, annál kevésbé lesz gond mindez, mert annál bővebben elégítheti ki Fehér János minden szükségletét a bőség kosarából . . .

S hogy tényleg ki is elégíthesse, ahhoz a bőség kosarának színültig tele kell lennie. De a bőség kosara nem valamiféle ezeregyéjbeli terülj-terülj asztalkám, amit jóságos szívű titokzatos dzsinnek raknak tele mindennel, mi szem-szájnak ingere. Ahhoz, hogy ebből a kosárból mindenki maradéktalanul kivehesse, amire igénye van, ahhoz az kell, hogy *mindaz, amit ember csak termel, ebbe a közös kosárba kerüljön*, s ne orozhassa el a termelt javak túlnyomó részét egy szűk kisebbség, és hogy a termelő emberek ne csak arra tartsanak igényt, hogy szükségleteik szerint kivegyenek belőle, de azt is

kötelességüknek tartsák, *hogy képességeik szerint meg is töltsék termelvényeikkel.*

Nagy aldozat ez? Korántsem. Hogy mennyire nem az, hadd emlékeztesselek korábban felhozott példámra, az energiatelep villanyáramáról. Hajdan robotos emberek ezreinek mérhetetlen testi-lelki erőfeszítése kellett előállításához, s már-már ott tartunk, hogy néhány magas képzettségű technikus gépekre ügyelő szempillantása biztosítja az áram zavartalan keringését. S ahová nézel a javak termelésének folyamatában, mindenütt ugyanezt látod, az elnyomott, a termelés rabszolgájává nyomorított embermilliók hajdani robotját magas technikai kulturáltságú emberek tucatjai végzik el olyan munkával, amely sokkal inkább szellemi, mint fizikai teljesítmény.

S hogy ez a történelmi változás valóban csak a szocializmus, végső fokon pedig a kommunizmus viszonyai között tud teljesen és az emberiség javára (nem pedig néhány ember javára) kifejlődni, annak élő bizonysága is közismert. A technika tökéletesedése csak a ma létező két világrendszer egyikében, a szocialista világrendszerben nem válik a munkanélküliség s egyéb tragédiák forrásává, s a hétéves terv végére — mint ismeretes — a kommunizmus felé haladó Szovjetunióban lesz a legrövidebb munkanap és a legrövidebb munkahét az egész földkerekségen. Ebből világosan látható, barátom, hogy a közös kosarat, a bőség kosarát mindjobban mindenki számára megtölteni — *a technika fejlődésével és a technikát az emberiség szolgálatára rendelő társadalmi rend kifejlődésével* — az egyes egyéntől nem kíván különösebb áldozatot. Sőt, éppen a rendszerből következően, szebb, nyugodtabb és kulturáltabb életet biztosít az egyénnek, mint bármely más, a technika fejlődését csak egyes kiválasztott emberek szolgálatában felhasználó társadalmi rend.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

amelyben a két rendszer kétféle „ember-gazdálkodásáról" lesz szó, s mindkettőről bőven, mert itt a legfontosabb: fiaink és leányaink sorsa forog kockán. Befejezésül pedig néhány személyes jellegű megjegyzés arról, hogy e beszélgetés kezdete és vége között mi változott a KERAVILL-ban

Az előbb, amikor kimondtam ezeket a szavakat: „szebb, nyugodtabb kulturáltabb életet biztosít az egyénnek" — fülembe csendült egy mondat, amit beszélgetésünk elején mondtál nekem, barátom. Hadd idézzem csak! Kétségbe vontad, hogy igaz az, amit mi, kommunisták állítunk, hogy a kapitalizmus embertelen, a szocializmus pedig humánus, sőt humanista. És szó szerint így érveltél:

„A szerinted embertelen kapitalizmusban az emberek azt csinálják, azt gyártják, termelik, adják és veszik, írják, festik és faragják, amihez éppen kedvük van. A te humanista szocializmusodban viszont megszabott tervek irányítják nemcsak a gazdasági életet, az eladható árucikkek mennyiségét, minőségét, árát, még azt is, hogy hány serdülő emberpalántából legyen orvos, mérnök, pedagógus, esztergályos stb."

Nos, azt hiszem, a mondat első felével most már nem érdemes sok időt töltenünk. Gondolom, hiába mondanék én neked bármit is arról, hogyan élnek az emberek a kapitalizmusban, milyen az a kapitalista pályaválasztási szabadság, az a korlátlan érvényesülési lehetőség, és hogy miképpen fest a munkához való jog arrafelé. Te minderre joggal juttatnád eszembe: nálam sokkal illetékesebbek beszéltek neked erről az előbb. Igaz! Walter Reuther, Mr. Meany, és Douglas szenátor úr kétségtelenül sokkal jobban és pontosabban, sokkal közelebbről ismerik az amerikai munkások életét és munkaviszonyait, mint én. Az is nyilvánvaló: az amerikai nép sokkal nagyobb része munkás, mint milliomos, így hát az ottani életszínvonalra — a kapitalista világban elért eme kivételes, legmagasabb életszínvonalra — jellegzetesnek még akkor is az ő helyzetüket kellene vennünk, ha nem fűzne össze velük (mint ahogy pedig kétségtelenül összefűz) a dolgozó ember szolidaritása.

Persze, sokan általában másfajta hangokat hallanak erről, mint amilyeneket a két szakszervezeti vezetőtől és a demokratapárti szenátortól én idéztem. A kapitalizmus felénk irányuló propagandája — a Szabad Európától és az Amerika Hangjától a hollywoodi filmekig — arról zeng szüntelen, hogy ott biztosított a munkásnak a munkája és az azért járó igen magas munkabére; a kisvállalkozónak a vállalkozás szabadsága. Szóval, ahogy te mondtad: mindenki azt gyártja, termeli, adja és veszi, amihez éppen kedve van. Sőt, hadd tegyem hozzá: biztos vagyok benne, hogy ha te, Kovács Péter barátom, valamiképpen kérdéseket tehetnél fel Walter Reuthernek, Mr, Meanynek és Douglas szenátor úrnak, úgy *neked* ők is ugyanazt mondanák, mint a Szabad Európa és a Metro—Goldwyn—Mayer filmírói. Vagyis a te füledbe ők is az amerikai életszínvo-

nal csodáiról és annak felülmúlhatatlan biztonságáról zengenének, méghozzá olyan meggyőzően, hogy te, aki nem Amerikában élsz, kénytelen lennél mindezt el is hinni nekik. Ám, éppen ez az érdekes és meglepő: *odahaza, a saját munkásaik előtt* kénytelenek egészen másként beszélni. S én rád bízom, melyik szavukat fogadod el igaznak: azt-e, amit a füledbe suttognak az amerikai életről, a tiédbe, aki még életedben nem láttad az Atlanti-óceán vizét; vagy azt-e, amit azok előtt mondanak, akiknek túlságosan nagyot hazudni mégsem lehet erről az amerikai életről és létbiztosságról, hiszen az éppen az ő életük, ők csak ismerik!

S mint már annyiszor, hadd engedjek meg magamnak ezúttal is egy talán nem egészen ide tartozó, de úgy vélem, azért nem egészen érdektelen észrevételt. Javaslom: gondolkozz csak el, barátom, egy kissé azon, mi is lehet az oka annak, hogy az ő szószólóik kénytelenek *másként* beszélni kifelé és *egészen másként* befelé? Lám, te egy ízben azt vetetted a szememre, hogy mi folyton a saját hibáinkat javítgatjuk. S ez igaz. Javítgatjuk bizony, méghozzá hangos szóval, nem tagadva, ha hibát követtünk el. Lapjaink hasábjairól, rádiónk hullámhosszán, politikusaink és közgazdászaink megnyilatkozásaiból tudomást vehet róla bárki, Kovács Péter is *itt, a határokon belül*, és Joe Smith is *ott, az óceánon túl*. S ami a leglényegesebb: *ugyanazt* hallod te is és Joe Smith is, ha mi a mi dolgainkról beszélünk. Nem gondolod-e hát, hogy valami bokros hibának kell lenni akörül a kapitalista szabadság és létbiztonság körül, ha mást kell mondani róla Joe Smithnek odahaza, mint a Kovács Pétereknek a „vasfüggönyön" túlra?'

Ezért sem érdemes most már sok időt töltenünk a mondat első felével. Mi az igazság a második felében nagyon is ravaszkásan megfogalmazott vád-

ban. Ahhoz, hogy tisztán lássunk benne, nem kell semmiféle amerikai potentátot meghallgatnunk, sőt még csak itthoni kommentátorokat sem, hiszen itt éppen a magunk életéről van szó, s ezt mi csak ismerjük eléggé magunk!

Nos igen, valóban, nálunk megszabott tervek irányítják a gazdasági életet, az eladható árucikkek mennyiségét, minőségét és árát. És azt hiszem, ez ellen nincs kifogásod, barátom. Magad is nagyon jól emlékszel azokra az időkre, amikor komoly megrázkódtatásokat okozott, hogy nem volt megszabva az eladható áruk mennyisége: túl sok volt, vagy túl kevés, de ez is, az is bajt, nemegyszer tragédiákat okozott. Az egyik esetben hiány jelentkezett a piacokon az árucikkekben — s ezt időnként mesterségesen is előidézték, hogy felhajthassák az árakat —, a másik esetben a túltermelési válságok rázkódtatták meg az egyes termelési ágakat, az egyes országokat, s nemritkán az egész kapitalista világot. Mindez pedig annak volt a következménye, hogy hiányoztak azok az átkozott „megszabott tervek"; nem mérték fel a termelési lehetőségeket és a szükségleteket sem, hanem minden tőkés a saját spekulációja szerint dolgoztatott. Azt hiszem, ezzel sem kell sok időt vesztegetnünk. Túl könnyű diadal lenne „meggyőzni" téged — aki átélted az 1930-as évek minden pestisnél szörnyűbb pusztítást végző gazdasági válságát — arról, hogy az ilyennél összehasonlíthatatlanul jobb a tervszerű, válságmentes gazdálkodás, amely összehangolja a termelési lehetőségeket és az árakat a szükségletekkel és a vásárlóerővel.

Bizony, ilyesvalamire gondolhatott, ilyenfajta tervszerű rendről álmodhatott József Attila, amikor a város peremének koromlepte léckerítései tövében így biztatta, erre lelkesítette „hű meghallóit a tör-

vényeknek", a szén, vas és olaj, a való anyag teremtette külvárosi népet:

... Föl a szívvel,
füstöljön odafönt!

Míg megvalósul gyönyörű
képességünk, a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent,
a termelési erőket odakint s az
ösztönöket idebent...

Ez a rend, a szocializmust építő proletárhatalom „gyönyörű képessége", mely nem hagyja többé szabadon garázdálkodni, hogy embermilliók tragédiáját okozza, hanem az elmének rendeli alá a termelési erőket — mi más ez, mint a tervgazdálkodás?

Végül, itt van még mindig barátom megválaszolatlanul mondatod befejező része, az emberpalántákra szabott tervekről! Ahogy te hangsúlyoztad, szörnyű vád kíván ez lenni ellenünk, s egyben a kommunista embertelenség cáfolhatatlan bizonyítéka, nemde? Hiszen, szavaidból az csendül ki: mi úgy bánunk az emberekkel, mint valamiféle árucikkel, úgy tervezünk velük, mint akár a csille szénnel; úgy döntünk sorsukról már embriókorukban, mint a baromfitenyésztő arról, hogy a tojásból majdan rántotta legyen-e, avagy új tojásokat keltő kotlós! Hiszen még a Madách rémlátomásában elképzelt falanszterben is csak afelől döntöttek gyermekkorban, hogy *ebből* a gyermekből orvos legyen-e, *amabból* pedig szántóvető. S ezt is valamiféle képességvizsgálat alapján tették! Mi pedig, minden tragédia-írói fantáziát felülmúló embertelen

kommunisták, ímé, egyszerűen tervszámnak vesszük az élő embert. Nem is egyénenként, személy szerint, hanem ömlesztve döntünk még kialakulatlan karakterű ifjonti ember-mennyiségek sorsa, jövendője, foglalkozása, hivatása felett! Nem egy Michelangelót kényszerítünk székláb-faragásra, hanem egész székláb-kombinátot rendezünk be a Michelangelók tömegeinek!

Mert ugyebár, ha a nevetségességig túlzásba is vittem a gondolatot, azért alapjában mindez benne van abban, hogy „megszabott tervek irányítják még azt is, hogy hány serdülő emberpalántából legyen orvos, mérnök, pedagógus, esztergályos stb." Ám, talán nem tévedek, ha azt remélem, hogy éppen ezzel; a nevetségességig túlzásba hajtással elérem azt, hogy magad döbbenj rá, milyen szörnyű igazságtalanságot mondtál, milyen szörnyűségesen beugrottál a legembertelenebb propaganda cselfogásának, amikor bennünket vádoltál meg embertelenséggel.

Mégis, ne hagyjuk ennyiben a dolgot, beszéljünk róla nyíltan és részletesen. Mert ha valamiről, erről igazán érdemes. Itt aztán tényleg a legfontosabbról: az emberről, közvetlenül rólad és rólam van szó, de még inkább a számunkra önmagunknál is fontosabb emberekről: a te leányodról, az én fiamról.

Nos, mindenekelőtt hadd hökkentselek meg egy első hallásra talán nagyon is meglepő állítással: Eddig még a történelem minden társadalmi rendszere „tervszerűen" gazdálkodott az „emberanyaggal". Persze, nem úgy, hogy tudatosan megszabott, tudományosan megalapozott tervszámokat hozott nyilvánosságra arról, hogy milyen sorsot szán a felnövekvő generációknak. Mégis mindig eleve meghatározta e generációk tagjainak sorsát, méghozzá az éppen uralmon levő társadalmi rend uralmon levő osztálya kizárólagos érdekeinek megfelelően. A rabszolgatartó társadalom viszonyai között ez az „em-

beranyag-tervgazdálkodás" mindenekelőtt arról gondoskodott, hogy a rabszolgatartóknak kellő számú rabszolga álljon rendelkezésükre. A feudális társadalomban pedig arról, hogy a hűbéruraknak elegendő számú hűbéresük legyen. Ezért olyaténképpen „szabta meg" az emberpalánták sorsát, hogy a rabszolga ivadékából — a társadalom szempontjából teljesen jelentéktelen számú kivételes esetektől eltekintve — csak rabszolga, a „szabad ember" ivadékából pedig feltétlenül rabszolgatartó lehessen. Ez éppen olyan — ha szabad úgy mondanom — automatikus betervezése volt az emberpalánták sorsának, s ugyanúgy szolgálta az uralmon levő társadalmi rend „emberanyag-egyensúlyát", mint a feudális társadalomban az, hogy a jobbágy fia jobbágy — méghozzá az esetek többségében földhöz (tehát nem is a gazdához, hanem a termelőeszközhöz!) kötött jobbágy — legyen, a földesúr fiából pedig földesúr, akinek földjéhez a jobbágyfiút így eleve elrendeltetett társadalmi törvények láncolták oda. Íme, évezredeken át így, ilyen „eleve betervezett" számszerűséggel biztosították az „istentől megszabott és örökkévaló" rendszer fennmaradását, s ezen belül az emberpalánták megoszlásának megfelelő arányát.

No, de hát a kapitalista rendszerben ugyebár ismeretlen a rabszolgaság és a jobbágyság, ott az egyén szabad érvényesülése előtt nincsenek rendi akadályok!

A különös az, hogy ezt a nézetet mindig éppen azok hirdetik a legnagyobb hévvel a kapitalista rendben és a kapitalista rendről, akiknek érvényesülése, szabad pályaválasztása előtt valóban nincs, vagy csak viszonylag jelentéktelen a legyőzendő akadály. De kérdezd csak meg a habsburgi, vagy a Horthy-idők millió és millió mezőgazdasági cseléd-jét, béresét, kubikosát, segédmunkását, volt-e lehe-

tőségük a szabad érvényesülésre, szabad pályaválasztásra? Bizony azt hallod majd tőlük, hogy az ő sorsuk sem kevésbé ellentmondást nem tűrően volt „eleve meghatározva", mint akár a rabszolgaivadékoké, vagy a jobbágyszármazékoké. A szülők anyagi helyzete, az iskoláztatás lehetetlensége, a korai kenyérkereset létszükséglete és még tucatnyi más társadalmi kényszerítő erő szabta meg, „tervezte be" eleve ezeknek az emberpalánta-milliónak a sorsát, s ezekkel a kényszerítő erőkkel szemben nem volt fellebbezés! Márpedig a felserdülő emberpalánták túlnyomó többségének ez volt a sorsa, s ezen mit sem változtatott az, hogy akkoriban ezt nem „betervezett", hanem „istentől rendelt" sorsnak hirdették a próféták, papok, filozófusok és zsurnaliszták — ha éppen egyáltalán volt hozzá gusztusuk, hogy szót vesztegessenek ilyesmire.

Ám, tévedés lenne azt hinni, hogy csak a nincstelen milliók gyermekei számára létezett ilyenfajta, eleve meghatározott sors. A családi kapcsolatok, az örökösödési rendszer, s más tényezők rendkívül nagymértékben befolyásolták már úgyszólván a születés (vagy még inkább: a szülők házasságkötése) pillanatában még a napos oldalon élők gyermekeinek életútját is. Az orvosok, ügyvédek gyermekeinél bizony csak igen kis százalékban az öröklött hajlam tette, hogy apjuk mesterségét folytatták. Sokkal inkább másfajta öröklésről volt szó: az öröklött rendelő és pacientura, amit az orvos apa átadhatott fiának, az öröklött iroda és klientura, amit a jogász papa fiacskájára hagyhatott — ez volt a döntő a pálya megválasztásánál. (Ugyanakkor kétségtelen, hogy a generációkon át öröklött pálya az utódokban igen sokszor kifejlesztette a megfelelő hajlamot is.) Az sem puszta véletlen, hogy az állami tisztviselők gyermekeinek túlnyomó többsége szintén az apai pályára érzett, ha nem is leküzdhe-

tetlen hajlamot, tehetséget, de mindenesetre az elhelyezkedéshez szükséges összeköttetések biztonságát. Így örökölte a szatócs fia is a boltot (és a lejáró váltókat), a kárpitosmesteré a műhelyt (és a műhelytitkokat) és így tovább.

No persze, *ebbe* a „terv-rubrikába" esni korántsem volt olyan kínos, mint a fentebb említett milliókra kötelező sors, de végső fokon ez is része volt a társadalmi „ember-gazdálkodásnak". S hogy ennek az „ember-gazdálkodásnak" a „tervszámait" sohasem szabták meg tudatosan és sohasem hozták nyilvánosságra, ez nem jelenti azt, hogy ilyen „ember-gazdálkodás" nem volt; mindössze azt bizonyította, hogy a kapitalizmusban ez nem folyt tudományosan és demokratikusan. De — éppen az emberek túlnyomó többségének, az ipari és mezőgazdasági proletároknak és leszármazottainak valóságos helyzete, sorsa, annak megváltoztathatatlansága tanúsítja félreérthetetlenül, hogy ha nem is tudományos tudatossággal — és feltétlenül be nem vallottan — folyt irányított gazdálkodás az emberrel. Igaz, nem a „szabad érvenyesülés" és „szabad pályaválasztás" jelszavának megfelelően, hanem csakis és kizárólag az uralmon levő társadalmi rend, vagy ha úgy tetszik, az uralmon levő társadalmi osztályok szükségleteinek megfelelően.

S ahol és amikor, ez a tudományosan meg nem alapozott, spontán — de a világ minden kincséért be nem vallott, hanem nagyon is konokul tagadott — „ember-tervgazdálkodás" csődöt mondott, ott többé semmi sem volt képes leplezni *a kapitalizmus csődjét*. Nem tudta többé leplezni semmi, nemcsak az eleve proletársorsra ítélt ipari és mezőgazdasági munkásság előtt, de a polgári, az értelmiségi származás folytán „kiemelt" káderek, a kapitalista rend igaz hívei, legodaadóbb támaszai, talpkövei előtt sem. Keservesen emlékeztetnek az ilyen, az „ember-

gazdálkodásban" bekövetkezett „tervmódosításokra" a nagyobb és a kisebb gazdasági válságokról szóló korabeli beszámolók.

Természetesen, ezek a gazdasági válságok is mindenkor elsősorban a munkásosztály és a dolgozó parasztság tagjait sújtották a legnagyobb tömegben és a legtragikusabban. De aki az akkori újságokat lapozgatja, szinte minden hasábjukon ott olvashatja, mint siklott ki visszavonhatatlanul a megalapozottnak és biztonságosnak hitt polgári és értelmiségi pályákra „irányítottak" élete is. Ezeken a hasábokon állandó rovattá lett a kisiparosok és kiskereskedők kényszeregyezségi és csődkérelmeiről szóló lista. Ami pedig az értelmiséget, az orvosokat, mérnököket, tanárokat és a többieket illeti: az „értelmiségi szükségmunka", az „értelmiségi nyomorenyhítő akció" próbálta — mélységesen megalázóan, de teljesen reménytelenül — valahogy elviselhetővé tenni életüket. A korabeli lapok tucatjával számolnak be az olyan dolgokról, próbálkozásokról — nemegyszer kimondottan szemfényvesztés vagy szélhámosság jellegű kezdeményezésekről —, amelyeknek célkitűzése mindig az értelmiség nagy tömegeinek megmentése volt a végső nyomortól. Jellemző erre a BSZKRT „pályázata" — az értelmiségi szükségmunka keretében — kalauzi és villamosvezetői állásokra, mely így fejeződött be: „kizárólag diplomásoknak, a kocsivezetői munkakörben mérnökök előnyben"! Ugyanezekben az években a gyárakból az utcára tett munkanélkülieknek szinte lehetetlen volt télen akárcsak alkalmi hólapátoláshoz is jutni. Bizony ehhez is protekció kellett, vagy legalábbis diploma, hiszen az emlékezetes ÁDOB, az Állástalan Diplomások Országos Bizottsága, amolyan elsőbbségfélét élvezett a Köztisztasági Hivatalnál, ha a hólapátok kiosztásáról volt szó.

Emlékszel rá, ugye barátom? Emlékszel és borzadsz. Hiszen akiknek sorsára most emlékeztettelek, éppen ők voltak azok, akiknek a kapitalista rendszer eredeti „ember-gazdálkodása" tulajdonképpen napfényes, vagy legalábbis viszonylag emberi életet szánt. Arról, hogy az ilyen társadalmi megrázkódtatások miképpen hatottak azokra, akiket ebben az országban „jó időkben" is hárommillió koldusnak, nincstelen parasztnak, éhbérért gürcölő napszámosnak szántak; hogy miképpen hatottak a minden munkalehetőségüket elvesztett munkások százezreire, s a kisparaszti tömegekre, amelyek egyik napról a másikra agrárproletárrá lettek — erről talán ne is beszéljünk. Mint ahogy kérlek, engedd el nekem, hogy ebből a szemszögből emlékezetedbe idézzem az osztálytársadalmak „ember-gazdálkodásának" legszörnyűbb kinövéseit — amelyek azonban korántsem valamiféle külső kór okozta vadhajtások, hanem éppen az osztálytársadalom törvényszerű velejárói — a háborúkat, s különösképpen a két világháborút. Nem szeretném, ha belevesznénk a téma által oly bőven nyújtott lehetőségekbe, hogy a nyilvánvaló rémségekről beszéljünk. Nem szeretnék odáig menni, hogy akár a valóságnak megfelelően is, de grand guignolként mutassam be azt, ami pedig *önként kínálkozik rémdráma-témának, s amit úgy nevezhetnénk: „a kapitalizmus sajátos humanizmusa".*

Térjünk át inkább gyorsan az összehasonlítás másik részére. Arra, hogy humánus-e, humanista-e a szocializmus, humánus, humanista dolog-e, ha egy tervszerűen fejlődő társadalomban „megszabják, hány serdülő emberpalántából legyen orvos, mérnök, pedagógus, esztergályos stb."

Mindenekelőtt vizsgáljuk meg, hogyan folyik hát a szocializmusban — sőt már a szocializmus építé-

sének időszakában is — a gyakorlatban az emberi sorsok eme „előre betervezése"?

Hát úgy hiszem, elsősorban is azt kell leszögeznünk — és itt nem az én, a te, vagy az ő megállapításáról van szó, hanem a cáfolhatatlan, szemünk előtt fekvő tényekről —, hogy korántsem úgy megy végbe a dolog, hogy valamely felsőbb hatalom sorba állítja a serdülő emberpalántákat, s aztán (jobbra igazodj, fedezz és létszámolvasás után) megfellebbezhetetlenül kihirdeti: „Az első két emberpalántaoszlopból pediglen orvos, a harmadik-negyedik-ötödikből mérnök, mégpedig a harmadik oszlopbeliekből építész, a negyedikbeliekből gépész, az ötödikbeliekből elektromérnök, végeztem!" Nem, barátom, igazán nem akarok tréfálni, vagy gúnyolódni. Valami egészen egyszerű és kézenfekvő dologra akarok kilyukadni, amit te is nagyon jól tudsz, csak éppen akkor voltál képes elfeledkezni róla, amikor a leányodról, a fiamról volt szó! Hát folytatom! Nem is úgy történik, hogy az ábécé első két betűjével kezdődő nevűeket parancsolják a pedagógiai főiskolára, az utolsó négy betűvel kezdődő nevűeket pedig a búzaföldekre. Szóval nem valami ilyesféle „előre megszabott tervekről", valamiféle szocialista predesztinációról van szó. De legalább ennyire nem olyasféléről sem, mint aminek évezredeken át tanúi voltunk: hogy a földműves ember fia földműves, a jogász fia pedig jogász legyen.

Mi történik hát akkor valójában? Nos, a szocializmus „ember-gazdálkodásának" első és alapvető elve: a társadalom nyújtotta lehetőségeken belül mindenki arra a pályára menjen, amelyikre adottságai leginkább alkalmassá teszik, ahová hajlamai vonzzák; ahol tehát a leginkább boldognak érezheti önmagát, s ugyanakkor a legtöbb hasznot hozhatja embertársainak is.

Ellentétes-e ez a társadalmi tervezéssel? Első látásra, felületesen ítélve, talán úgy vélnénk, igen. Valójában egyáltalán nem az. Sőt, *ez* és *csak ez* lehet a reális alapja a társadalom számára a lehető legnagyobb hasznot hozó „ember-gazdálkodásnak".

Ám hogyan éri el a szocializmus azt, hogy mindenki — illetve hát a gyakorlatban a felserdülő emberpalánták sokszorosan túlnyomó többsége — valóban a neki leginkább megfelelő pályára mehessen?

Ennél mi sem egyszerűbb — legalábbis elvben. Meg kell adni minden serdülő emberpalántának az egyenlő lehetőséget, s meg kell várni a pályaválasztáshoz azt az életkort, amikor az emberpalánta hajlamai már határozott irányt vettek.

Persze, aki kénytelen volt hatesztendős korában libapásztorkodni, disznót őrizni, cselédkedni; akit tízéves korára odaadtak a sarki fűszereshez kifutófiúnak, vagy a suszterhez kisinasnak, abban nemcsak a hajlamoknak nem volt idejük határozott irányt venniük. A korai munkába belefásult gyermeki elme egyáltalán fel se foghatta, hogy mi mindenféle lehetőség állhatna nyitva előtte ezen a világon, ha tanulhatott volna, s ha választhatott volna a tanulmányi évek folyamán megismert szakmák, pályák, hivatások között. Sőt, ha a kapitalizmus korában a — munkások és dolgozó parasztok gyermekeinél iskoláztatás szempontjából összehasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzetben levő — városi kispolgár-gyermekeket nézzük, itt is azt látjuk: ha a négy elemi után volt is lehetőségük a továbbtanulásra, nagyjából már ekkor, tizedik életévük elérésekor dönteniök kellett leendő életpályájukról. Az akkori iskolarendszerben számukra kínálkozó lehetőségek: a négy polgári, a négy vagy nyolc gimnáziumi, illetve reáliskolai osztály. S már a beiratkozáskor túlnyomórészt eldőlt: kereskedőnek, hivatal-

noknak megy-e, avagy az értelmiségi pályák valamelyikén próbálkozik-e majdan a gyermek?

Talán túlzásnak hangzik, s bevallom, szubjektív nézetem ez, barátom, de ha a fiamra, ha a leányodra gondolok, úgy érzem: mai, szocializmust építő rendszerünk humanizmusának aligha lehet szebb és meggyőzőbb bizonyítékát találni, mint azt, hogy egyik legelső intézkedésével eltörölte a régi iskolarendszert, és bevezette a kötelező és ingyenes nyolc osztályos általános iskola rendszerét. Nem, egyáltalán nem volt könnyű feladat ez egy tantermekben és pedagógus-létszámban egyaránt annyira szegény országban, mint a mi hazánk volt akkor. Hiszen — különösen vidéken, a falvakban és a tanyákon — még a régi „népiskolai" rendszer ellátásához sem volt elég tanító, iskola és taneszköz. De valahogy úgy történt a dolog, hogy ez az egyesek szerint „az embereket is ridegen, holt tervszámokként kezelő rendszer" azt mondotta: A jövő nemzedék sorsa fontosabb minden számítási realizmusnál, ha a jövő nemzedékről van szó, nem létezhet legyőzhetetlen akadály, megvalósíthatatlan feladat! És íme az eredmény. A te leányod és az én fiam már egyszerűen elképzelhetetlennek tartja, hogy őt bárki is disznót őrizni küldhesse iskola helyett; hogy szüleik jövedelmétől és áldozatkészségétől függjön, telik-e beiratkozásra, tandíjra, ha egyszer a bizonyítványban az áll: „felsőbb osztályba léphet". Elképzelhetetlennek tartja, hogy tízéves korában szakmaoktatás címén a mester úr vele söpörtethesse fel a műhelyt; hogy irigyelnie kellhet szerencsésebb kortársait, akiknek megadatott a négy polgári nyújtotta „átlagon felüli" műveltség, s ezzel együtt a nagyszerű lehetőség, hogy villamospénz-térítés ellenében gyakornoknak bekerülhessen az iroda-mennyországba ahelyett, hogy inaskodna, házicselédkedne.

Nem, ilyesmi a szocializmus „ember-gazdálkodásában" valóban elképzelhetetlen. A Szovjetunióban, a Német Demokratikus Köztársaságban egy ideje már — ha még nem is általánosan —, bevezették a tízosztályos iskoláztatást, s nálunk is most történnek az első kísérleti lépések a tizenkét osztályos iskolatípus kialakítására. Annyit jelent ez, hogy belátható időn belül a *legalacsonyabb* kötelező (és az állam által ingyenesen biztosított) képzettségi fok az érettségi lesz! El tudtad volna képzelni azt, barátom, a mi fiatalságunk idején, amikor még bizony az 1941-es népszámlálás erősen szépített adatai szerint is a nyolcéves koron felüli lakosságból minden nyolc magyar közül egy (a nyolcéves koron felüli lakosság 12,3 százaléka) volt analfabéta? Igen, az az érettségi számít ma ilyen „alapfokú" képzettségnek, amely hajdan a hatalmon levő osztályok kulturális felsőbbrendűségének hivalkodó bizonyítéka és privilégiumainak mondvacsinált erkölcsi kiindulópontja volt. Az a hajdan olyannyira megkülönböztető érettségi bizonyítvány, amely feljogosított az úriemberségre, a párbajképességre, a tiszti rang és tisztiszolga eléréséhez elengedhetetlen önkéntesi stráfra, s a reményre, hogy előbb-utóbb, mint egyívású, tegező viszonyba kerülsz a hivatali fölötteseddel . . .

Lehet, hogy a hajdani párbajképes önkéntes urak úgy vélik: ezzel — hogy az érettségivel egyenrangú iskolai képzettség az ország népességének legalacsonyabb műveltségi szintjét jelzi majd —, az érettségi veszített értékéből és jelentőségéből. Én barátom — s kétségtelenül te magad is — azon a véleményen vagyok, hogy nem az érettségi vesztett, hanem az ország és népe nyert vele.

De maradjunk csak a kézzelfogható realitásnál, a mánál, aminek szépségét és meggyőző erejét semmivel sem csorbítja, hogy a holnap még szebb lesz és még meggyőzőbb a szocializmus „ember-gazdálkodá-

sának" humanizmusát illetően. S a mánál maradva, engedd el nekem, hogy adatszerűen soroljam fel ennek, a generációk sorsát állítólag ridegen megszabott tervek szerint irányító rendszernek micsoda elképzelhetetlen nagy összegeket kellett szánnia néhány röpke év alatt arra, hogy a leányodhoz és a fiamhoz hasonló emberpalántáknak legyen tanterem, amely be tudja fogadni őket, általános iskolai, középiskolai és egyetemi fokon egyaránt. Ha ekörül ma még vannak nehézségeink, az nem utolsósorban éppen onnan ered, hogy ennyi idő alatt nem tudtuk jóvátenni a letűnt rendszer embertelen „ember-gazdálkodásának" bűneit; nem lehetett behoznunk azt az elmaradást, amit iskolahálózatban, tanerőkben, taneszközökben és a többi szükséges tényezőkben a kapitalista rendszertől örököltünk.

Kérdezni is felesleges, hogy helyes-e, ha az általános iskolából kikerülő generációnak — ne feledd a lényeget: immár nem gyermeknyi gyermekeknek, hanem serdülő ifjaknak, akiket az iskolarendszer is szakmák és foglalkozások egész sorával ismertetett meg! — megmutatjuk, tudomásukra hozzuk: a társadalomnak az előre látható fejlődés során ebből a szakmából ennyi, amabból a foglalkozási ágból amannyi munkaerőre lesz szüksége. Világos, hogy helyes ez még akkor is, ha a termelés mai fejlettségi fokán nem kerülhet mindenki kivétel nélkül az általa megálmodott pályára. A módszer helyességét csak aláhúzza, hogy éppen ez a tervszerűség teszi lehetővé, hogy szülők, pedagógusok, társadalmi szervek a fiatalok kedvét felkeltsék, hajlandóságát fokozzák az őket tágabb kapuval váró életpályák, hivatások iránt.

Ám nézzük csak tovább ezt a szemünkre vetett „pályaválasztási kényszert", ezt a kiátkozott szocialista emberpalánta-tervezést az általános iskolai szintnél magasabb fokon is. Lám, az utolsó Horthy-

békeévben, az 1937—1938-as tanévben az összes magyarországi egyetemeken alig valamivel több, mint tízezer diák tanult, s jellemző módon ezeknek majdnem a fele, több mint négy és félezer a jogi karon. (Hogy ezek közül hány volt az úgynevezett ősjogász, vagyis, aki sohasem végezte el az egyetemet, csak „sikkből" iratkozott be évről évre újra, arról nem szól a kimutatás.) Ezzel szemben az 1957—1958-as tanulmányi évben háromszor annyi diák, mintegy harminchárom ezer járt megnövekedett számú egyetemeinkre, s ezeknek harmada, több mint tizenegyezer ifjú a műszaki szakokat látogatta, mérnöknek készült. És most mondd meg te, aki ismered némileg az ifjúságot, vajon mi vonzza valóban jobban a fiatal lelkeket: a paragrafusok, vagy az elektronok világa? Az ügyvédkedés, vagy a mély- és magasépítés, a gépszerkesztés, a szerves és szervetlen vegyészet és a többi, a különböző mérnöki karokon elsajátítható tudományok? S válaszold meg te magad azt a kérdést is: a nemzet jövője, a népgazdaság fejlődése, a kultúra és a jólét emelkedése szempontjából helytelenül teszi-e a szocialista állam, ha *terveit* is úgy állítja be, egyetemi férőhelyeit is úgy alakítja ki, hogy lehetőség szerint a mérnöki, s csak az ország tényleges szükségleteinek megfelelően a jogászi tanulmányokat tegye vonzóvá és elérhetővé az ifjúság számára?

Persze, jogászkodás és mérnökség itt csak példaként szerepelt. Ugyanúgy említhettem volna a mezőgazdasági tanszakot, az orvosit, a pedagógiait, amelyeknek hallgatói létszáma „a terveknek megfelelően" (de nem az ifjúság hajlamai ellenére!) megsokszorozódott!

Íme, így irányítja a hajdani középfoknál magasabban álló mai alsó fokon, s így a legmagasabb szinten a szocializmus a serdülő emberpalánták jövendő sorsát. S ehhez az irányításhoz az is hozzá-

tartozik, hogy a lehetőségek nyitva álljanak mindenki előtt, hacsak nem ellensége társadalmunknak. Tekintve pedig, hogy a lehetőségekből a múltban a felnövekvő generáció többsége, a munkások és parasztok gyermekei gyakorlatilag el voltak zárva, ennek az egyenlő lehetőségnek a biztosítása ma azt is jelenti, hogy számukra most még tágabbra nyitjuk a kapukat. A proletárdiktatúrában jogos, törvényszerű és kívánatos folyamat, hogy a volt ipari és mezőgazdasági proletárok gyermekei, ha arra alkalmasak — márpedig legalább olyan arányban alkalmasak rá, mint a hajdani „ősjogászokat" kitermelő „történelmi osztályok" — elárasszák az addig előlük elzárt értelmiségi pályákat. Eddig elkallódott tehetségek előtt nyílik meg a kibontakozás útja. Hatalmas nemzeti erőforrás nyílik meg ezzel az egész nép számára. Hadd illusztrálja ezt egy-két jellemző számadat. Míg az 1937—1938-as tanévben összes egyetemeink és főiskoláink hallgatóinak mindössze három százaléka került ki a magyar nép túlnyomó többségét tevő munkások és parasztok gyermekei közül, az 1957—1958-as tanévben már 54 százalékra emelkedett részvételi arányuk a legmagasabb fokú tanintézetekben. Ugyanakkor, hála „emberpalánta-gazdálkodásunknak", egész népünk kulturális színvonala emelkedésének, ez a legkevésbé sem érintette károsan az értelmiségi és kispolgári rétegek gyermekeinek tanulási lehetőségeit, *sőt!* A megháromszorozódott egyetemi és főiskolai diákságon belül az ő részvételük is több mint megkétszereződött: a háború előtti 6700-ról 1957—1958-ra kerekszámban tizenötezerre emelkedett!

Lehet, hogy akiknek nem tetszik, hogy a „rongyos proli", meg a „büdös paraszt" kölyke „parvenü" lett, „felkapaszkodott" és talán már azt hiszi „nagyzási hóbortjában, hogy övé a világ", azok mindebben valamiféle embertelen, antihumanista merényletet

látnak. De hát azt hiszem, barátom, te meg én egyaránt belenyugszunk az ilyenfajta „embertelenségbe". Üdvözöljük az emberpalánták sorsának ilyen „rideg tervezését". Örülünk, hogy immár senkinek sem lehet reménye arra, hogy megfoszthassa a munkás, a paraszt, az értelmiségi gyermekeit a tanulás és a tanuláson alapuló szabad pályaválasztás lehetőségétől. Mert hát — ez bíz már így van, ezért szocializmus a szocializmus — valóban övék a világ.

★

Ha e fejezet elején visszatértem beszélgetésünk legelső mondataira, amelyekben rendszerünk ellenségeinek érveit idézted, most, a végén, hadd ismételjem meg azt a mondatot, amellyel én kezdtem egy korábbi fejezetet. Így hangzik: „Induljunk el hát a békétől, s lássuk, hogyan jutunk el ettől elkerülhetetlenül az egyéni jólét problémájáig."

Nos, ugyanúgy arra a következtetésre jutottunk akkor is mint most, hogy az egyéni jólét biztosítására, sőt szüntelen növelésére csak a szocializmus alkalmas. Mert íme, láttuk: a szocializmus nemcsak az emberi szükségletek végtelen árnyalatú színképének egy kis sávját fedő, néhány elemi avagy luxusigényt kielégítő cikkeket — mondjuk a beszélgetésünk elején annyit emlegetett televíziót, porszívót, hűtőszekrényt, személyautót — biztosítja mind nagyobb bőségben, hanem *mindazt* (köztük ezeknél sokkal fontosabbakat is), amire embernek szüksége van és lehet. (Kivéve természetesen egyetlenegy, minden osztálytársadalom alapját képező, de a mi társadalmunkból mindörökre száműzött „szükségletet": az egyik ember kizsákmányolását a másik ember által.)

Az emberi szükségletek összességébe ma már bizony beletartozik a televízió, a mosógép, a hűtő-

szekrény és a személyautó is, amiből — látod, egy percig sem tagadtam — egyelőre nálunk még jóval kevesebb van, mint például az Amerikai Egyesült Államokban. De hadd áruljak el neked egy intimitást, barátom: Amikor ezt a könyvet írni kezdtem, mosógéppel már néhány hónapja (de csak néhány hónapja!) tele voltak ugyan a KERAVILL-fiókok, de a televízió vásárlásához még protekció kellett, hűtőszekrényhez pedig még protekcióval sem lehetett egykönnyen hozzájutni. S most, mikor az utolsó sorok felé közeledem, legalább öt-hatféle televíziós készülék között válogathatok a boltokban, s hűtőszekrényemet is megvásárolhatom bármelyik szaküzletben és hazaszállíthatom azonnal. Személyautó vásárlására ugyan személy szerint magam nem gondolok — megteszik nekem a bármikor rendelkezésemre álló új taxik, ha nagyritkán éppen váratlanul sürgős dolgom akad —, de barátaim közül már nem egy vett magának kocsit, s töltötte az időt azzal, hogy megtanult vezetni, mialatt én ezt a könyvet írtam.

Mindezzel a talán túl személyes hangú megjegyzéssel csupán azt akarom jelezni: lám, amiben mi elmaradtunk — pontosabban: amiben súlyos visszamaradottságot *örököltünk!* — a vezető kapitalista országokkal szemben, azt a mi rendszerünk rendkívül gyorsan behozza. Viszont a legeslegelső, legeslegfejlettebb, legesleghatalmasabb kapitalista ország sem tudja, nem tudhatja behozni azt, hogy mi — a szocialista világrendszer tagjai — társadalmi berendezkedésünkkel egy teljes korszakkal járunk *előtte.*

Ez pedig csak azért van, mert — egyszer már mondottam, s úgy érzem, sok szempontból sikerült be is bizonyítanom — a legelmaradottabb szocialista ország is fejlettebb, előbbre jár, és gyorsabban halad, mint a legfejlettebb kapitalista ország. S a

titka ennek egyetlen rövidke mondat, ha úgy tetszik, egyetlen negatív mondat. Az, amellyel először válaszoltam neked, barátom, arra a kérdésre: mi hát a szocializmus? A titka ennek az, hogy a szocializmus — kizsákmányolás nélküli társadalmi rendszer. Ebből ered magas rendű, s mind dúsabban kivirágzó embersége, ebből a fölénye minden kizsákmányoláson alapuló, tehát valóban emberellenes társadalmi rendszer felett.

TIZENKETTEDIK FEJEZET

amelyben arról lesz szó, miért volt szükséges mindezt elmondani

Ez a könyv azért született meg, mert Kovács Péter barátom azt mondta:

— Miért állítasz olyasmit, hogy a szocializmus magasabb rendű a kapitalizmusnál? Megértem, hogy minden áron meg akarsz győzni arról, hogy nektek, kommunistáknak van igazatok, hiszen nektek valósággal rögeszmétek, hogy meg akarjátok győzni az embereket...

És a továbbiakban kétségbe vonta, hogy a kapitalizmus halódik, a szocializmus pedig erősödik; hogy a kapitalizmus nyomort, a szocializmus pedig jólétet hoz a tömegeknek; hogy a kapitalizmus embertelen, a szocializmus pedig mélységesen humanista. S a kapitalizmus fölényére, a kapitalizmus életképességére a fő érve a hűtőszekrény, a személyautó és a többi volt.

Nem éltem vissza ezzel a gyengeséggel. Sőt, beszélgetés közben én magam hoztam fel tucatszámra az érveket a kapitalizmus dicsőítésére úgy, ahogy azokat a nyugati rádiók propaganda-adásaiból, a nyugati sajtó érveléséből, a Nyugat bölcselőinek

okoskodásaiból vettem. S mindezekkel igyekeztem szembeállítani a magam érveit. Az ő és a mi érveink nyílt hangoztatásával és szembeállításával igyekeztem — ha úgy tetszik, rögeszmeszerűen — meggyőzni barátomat a magam, a magunk igazáról.

Lehet, valószínű, hogy még nem sikerült teljesen. Nem csoda. Az előítéletek, a félreértések, a félremagyarázások — hogy a tudatos félrevezetésről, amely nem pereg le nyomtalanul, ne is szóljak — túl számosak és túl mélyen gyökereznek. És túl sok és túl sokrétű a probléma is, amit meg kell tárgyalnunk egymással. No, meg alighanem én sem találtam meg mindenkor a legmeggyőzőbb érvet, s a legmegfelelőbb hangot az érveléshez. Ám, ha minden problémát és aggályt és ellenérzést ugyanolyan őszintén elmondunk egymásnak, mint amilyen közvetlennek és őszintének kell lennie a feleletnek is, úgy egy pillanatig sem kételkedem benne, hogy Kovács Péter előbb-utóbb teljesen, szívvel-lélekkel mellém, mellénk áll, nemcsak igaz barátom, de harcos elvtársam is lesz.

S mert ez a célom, ezért kellett mindezt elmondanom, talán kissé kapkodón és biztosan nagyon hiányosan, de feltétlenül és minden szavában szívből jövőn és őszintén. Ám rendszerezni, a hiányokat pótolni még bőven lesz időnk és alkalmunk, ha kedved van folytatni a beszélgetést, barátom.

UTÓSZÓ

Ezt a könyvet még kéziratban többen olvasták a Kovács Péterek közül, s azok közül is, akik hasonló problémákról gyakran beszélgetnek velük. Bíráló megjegyzéseik, tanácsaik rendkívül hasznosak voltak, s azokat — amennyiben egyetértettem velük — a könyv végleges formába öntésekor fel is használtam. Volt azonban egy észrevétel, amelynek mégsem tudtam maradéktalanul eleget tenni.

— Igaz — mondta bírálóm —, hogy az idősebb korosztályhoz tartozó Kovács Péterek zöme kulturális ismeretekben sokkal gazdagabb, mint amikor évtizedekkel ezelőtt elhagyta az elemi vagy a tanonciskola padjait. De nem valószínű, hogy mindannyiuk előtt ismerősek már mindazok a mitológiai, irodalmi és tudományos tények, nevek és vonatkozások, amelyekről e kiadós beszélgetés során szó kerül. Az általános, a közép- és az ipari tanuló iskolákból most kikerülő fiatalság műveltsége is magasan felülmúlja a felszabadulás előtti hasonló korosztályú fiatalokét, de közöttük is akadhat, akinek fülében idegenül hangzik egyik-másik név. Nem ártana tehát valamiféle magyarázatot adni.

Nos, ahol a beszéd fonalát nem szakította meg, ott már közben is igyekeztem az említett helyeken lábjegyzet helyett egy-egy mellékmondatban amolyan emlékeztetőt adni. De a második fejezet elején — ahol az ilyen vonatkozások túl zsúfoltak — a mellékmondattal, vagy a jegyzetsorozattal csak megzavartam volna a gondolatmenetet. Ezért abban a sorrendben, ahogyan a beszélgetés során szóbakerültek, itt igyekszem néhány szóban elmondani, kik azok, akiknek nevét megemlítettem.

Platón: athéni idealista filozófus, az időszámításunk előtti IV—V. században, aki államelméletében azzal vélte megoldani a társadalmi feszültségeket, hogy az arisztokráciából származó bölcsek feladatává kívánta tenni a kormányzást.

Démokritosz: ugyanebben a korban élt görög filozófus, materialista szemlélete segítségével elsőként jut arra a következtetésre, hogy minden anyagnak bizonyos legkisebb, oszthatatlan részecskékből, atomokból kell állnia. Politikailag élesen szemben állt a rabszolgatartó arisztokráciával.

Ovidius: időszámításunk kezdetén élt római költő. „Az aranykor" c. versében kora társadalmi ellentmondásainak megoldását az emberiség legendás aranykorához való visszatérésben látja, amikor mindenki a maga termelvényeiből, és romlatlan lelkének törvényei szerint él.

Spartacus: a legnagyobb itáliai rabszolgalázadás vezére az i. e. első században.

Morus Tamás: angol politikus a XV. század fordulóján. Nemcsak az egyik legelső az utópista szocialisták között, de magának e fogalomnak névadója is. „Utópia" című könyvében egy képzeletbeli szocialista államot ír le, s műve — bár természetesen nem mentes a saját kora, a kezdeti kapitalizmus viszonyai által a szocialista elképzelések elé szabott korlátoktól — évszázadokon át igen nagy hatással volt azokra, akik a társadalmi problémák megoldásán gondolkoztak. „Felségárulás" miatt kivégezték.

Campanella: olasz utópista kommunista mintegy évszázaddal Morus Tamás után. „Napállam" című művében egy képzeletbeli kommunista állam életét vázolja fel, amelyben megszűnt a magántulajdon. Az inkvizíciós bíróság ítélete következtében 27 évig börtönben sínylődött.

Fourier: francia utópista szocialista a XVIII. század fordulóján. Életművének fő jelentősége, hogy elsőként leplezte le a kapitalista rendszer számos belső ellentmondását. Ezek megoldására a falanszter-rendszer bevezetését ajánlotta. A forradalom gondolatát elvetette és a gazdagoktól várta, hogy hozzásegítik az általa elképzelt igazságos társadalom felépítéséhez.

Owen Robert: az egyik legnagyobb utópista szocialista. Angol nagytőkés létére elítélte a korabeli — a XIX. század eleji — Angliában általánossá lett mértéktelen és embertelen kizsákmányolást, és saját gyárában, majd Amerikában létesített kísérleti kommunista telepén igyekezett bebizonyítani, hogy eszméi megvalósíthatóak. Kimagasló szerepe volt az angol munkásmozgalom fellendítésében.

Daidalosz és Ikarosz: ógörög mondahősök, apa és fiú, akik madártollakból készített szárnyakkal repültek, de mivel a fiú, Ikarosz, túl közel repült a Naphoz, a tollakat összefogó viasz megolvadt, s ő halálra zúzta magát.

Torricelli: XVII. századbeli olasz fizikus, a légnyomás mérésére ma is alkalmazott higanyos légnyomásmérő feltalálója.

Boyle Róbert angol és *Mariotte Edme* francia fizikusok a XVII. században egymástól függetlenül felfedezték a gázok térfogatának és nyomásának összefüggéséről szóló, kettőjükről elnevezett törvényt.

Newton Isaac: angol tudós, modern fizikai világképünk egyik legkiemelkedőbb megalkotója. Legjelentősebb tette az általános tömegvonzás, s ezzel kapcsolatban a szabadesés törvényének felfedezése és igazolása.

Montgolfier fivérek: az első léggömb megalkotói. Meleg levegővel működő léggömbjük 1783-ban emelkedett először a magasba.

Wright testvérek: amerikai repülők, akik először emelkedtek a levegőbe motorhajtotta repülőgépen.

Szerkesztette: Rákos Imréné. A borítót Nagy Béla rajzolta. Műszaki vezető: Szécsi Andor. Műszaki szerkesztő: Lengyel József. A szedést 1960. III. 15-én kezdték meg. Megjelent 1960. V. 20-án 20 000 példányban. Tartalmaz 13 (A/5) ívet.

60—1024. Szikra Lapnyomda, Budapest.

Revész Gy. István

NÉGYSZEMKÖZT A KAPITALIZMUSRÓL ÉS A SZOCIALIZMUSRÓL

Még az első világháborúban született ez az anekdota: A kisbíró megpergeti dobját és a körégyűlt falusiaknak előbb közhírré teszi a helyi tudnivalókat, majd a legújabb Höfer-hadijelentést, miszerint az ellenség csapatai a tegnapi nap folyamán az Isonzónál ennyi meg ennyi halottat vesztettek. „És mennyit vesztettek a mieink"? — kérdi az egyik atyafi, mire a kisbíró vállat vonva közli: „Azt odaát dobolják ki!"

Nos, ebben a könyvben egymás mellett „dobolja ki" híreit az „ideáti" és az „odaáti" kisbíró. A négyszemközti beszélgetés őszinteségével és intimitásával hangzanak el a tények és ellentények, érvek és ellenérvek. A korunk nagy mérkőzését: a szocializmus és kapitalizmus versengését figyelő jószándékú ember kéte-

lyei éppenúgy nyíltan hangot kapnak benne, mint a leplezetlenül ellenséges politikusok és publicisták rágalmai és érvelése. És a szerző egyik felett sem tér napirendre a szokványos kézlegyintéssel: „Ez az ellenség hangja", hanem lelkiismeretesen, saját problémáinkat nem leplezve, az ő ténylegesen meglevő eredményeiket nem tagadva vizsgálja: mi a helyzet itt és ott, milyen irányban haladnak a dolgok itt és ott, s végső soron: melyik a jobb út az emberiség számára, a miénk vagy az övék?

A négyszemközti beszélgetés következtetéseit sem elsősorban maga a szerző vonja le, de beszélgetőtársa — maga az olvasó jut el hozzájuk, s e következtetéseken túl is: a meggyőződésig, hogy nyugodtan „dobolhat" immár fülébe az „odaáti kisbíró", lármázásánál ékesenszólóbbak a mi életünk tényei.